BUCATE DIN BĂTRÂNI

Frazeologie și cultură românească

Petronela Savin

ȘTIINȚELE LIMBAJULUI
A
ACADEMICA

Petronela Savin este lector univ. dr. la Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău. Debut editorial: *De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentație* (2011). La Editura Institutul European a publicat: *Universul din lingură. Despre terminologia alimentară românească* (2012), *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment* (2012) și *Ghid metodologic pentru învățământul primar. Limba și literatura română* (2017). Director al proiectului finanțat de UEFISCDI, PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390 *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD* (2016-2018) și al proiectului finanțat de CNCSIS, PN II, PD, cod. 583, *Dicționar frazeologic. Câmpul onomasiologic al alimentației omului* (2010-2012).

Petronela Savin, *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*, ediția a II-a revăzută

© 2018 Institutul European Iași pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, 700469, O.P. 6, C.P. 1309
euroedit@hotmail.com, www. euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SAVIN, PETRONELA
Bucate din bătrâni : frazeologie și cultură românească / Petronela Savin ; pref. de Stelian Dumistrăcel. - Ed. a 2-a, rev.. - Iași: Institutul European, 2018
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-24-0234-1

I. Dumistrăcel, Stelian (pref.)

81
008

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMÂNIA

Scanned with OKEN Scanner

PETRONELA SAVIN

BUCATE DIN BĂTRÂNI

Frazeologie şi cultură românească

Prefață de Stelian Dumistrăcel

Ediția a doua revăzută

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Prefață / 11
Introducere / 15

Partea I
FRAZEOLOGIA CA REFLEX AL CULTURII

1. Delimitări terminologice: „frazeologie" sau „discurs repetat" / 21
2. Idiomaticitate. Figurativitate şi noile tehnologii / 26
3. Motivație cognitivă sau motivație culturală a frazeologismelor / 33
4. Universalitate şi specificitate culturală. Expresia imaginară *a făgădui marea cu sarea* / 41

Partea a II-a
EXEGEZE LEXICOGRAFICE PRIVIND FRAZEOLOGIA

1. Dicționarele… dincolo de dicționare / 51
2. Frazeologie în dicționarele explicative generale academice ale limbii române / 52
   2.1. *Dicționariul limbei romane* (1871-1876): August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim / 53
   2.2. *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886-1895): Bogdan Petriceicu Hasdeu / 59
   2.3. *Dicționarul limbii române* (tezaur), DA-DLR (1913-2010) / 67

Scanned with OKEN Scanner

3. Frazeologie şi cultură în dicţionare explicative de uz curent / 75
3.1. *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924): Hariton-Heimann Tiktin / 76
3.2. *Dicţionarul universal al limbei române* (1896): Lazăr Şăineanu / 85
4. *Proverbele românilor*... (1895-1912), publicate de Iuliu Zanne – o emblemă a preocupărilor pentru înregistrarea, compararea şi studiul frazeologismelor / 95

Partea a III-a
DISCURS GASTRONOMIC ÎNTRE ŞABLON ŞI EXPRESIVITATE

1. Atlasul etnolingvistic audiovizual al patrimoniului cultural alimentar al judeţului Bacău / 109
2. Spaţiul pragmatico-discursiv al comunicării despre alimentaţie / 113
2.1. Frazeologie în discursul reţetelor / 116
2.1.1. Reţete evocate / 118
2.1.2. Reţete performate / 122
2.1.3. Tehnica condensării prin discurs / 127
2.2. Frazeologie în discursul etnotextelor culinare libere / 132
2.2.1. Etnotexte descriptiv-evocative / 134
2.2.2. Etnotexte narative / 139
3. Observaţii sumative / 142

Partea a IV-a
CORPUS INTEGRAT DE RESURSE ETNOLINGVISTICE PRIVITOARE LA ALIMENTAŢIE (CLIRA)

1. Motivaţie / 147
2. Resurse / 148

Scanned with OKEN Scanner

3. Specificații tehnice / 152
3.1. Matricea cuvântului-intrare / 153
3.2. Matricea structurii frazeologice / 154
3.3. Matricea discursului audiovizual / 156

Concluzii / 159
Bibliografie / 175
Index de nume / 201
Abstract / 209

Scanned with OKEN Scanner

Prefață

Gustul și bucuriile lingvisticii

Este o plăcere omenească aparte și o satisfacție profesională deosebită să te pronunți asupra reușitei unui discipol, fostă studentă mai întâi, cu o formație științifică pe care ai putut-o urmări și îndruma, în calitate de conducător științific al tezei de doctorat, cu titlul „Frazeologia românească privitoare la alimentația omului", susținută, în 2009, cu aprecieri elogioase, la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Întrucât lucrarea de doctorat citată reprezintă, în literatura română de specialitate, o primă investigație de onomasiologie frazeologică, continuarea acestui demers de către Petronela Savin, prin realizarea unei lucrări de terminologie alimentară, *Universul din lingură. Despre terminologia alimentară românească* (2012), a unui dicționar frazeologic referitor la alimentație, *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment* (2012), și, acum, a unei lucrări de reflecție asupra relației dintre frazeologie și cultură, consolidează convingeri privind importanța acestei terminologii pentru cunoașterea expresivității limbii române, în speță ca reflectare, directă sau/și indirectă, a desprinderii de animalitate, cu multiplele posibilități pe care le deschide această perspectivă.

Pornind de la corpusul frazeologiei alimentației, cercetarea de față propune posibile răspunsuri la complexele pro-

Scanned with OKEN Scanner

bleme legate de „idiomaticitate", „figurativitate" şi „motivaţie culturală", luând în considerare ajutorul oferit lingvisticii de noile tehnologii în materie. Interpretarea frazeologiei alimentaţiei omului privită ca reflex al culturii, pe terenul lexicografiei, dar şi al pragmaticii discursului, probează capacitatea acestor structuri de a pune în relief, dintr-o perspectivă complexă, antropologică, istorică, stilistică şi comparatistă, cadre cognitive şi modele culturale fixate în limbă.

Sintetizând concepţia autoarei cu privire la frazeologie ca reflex al culturii, *Bucate din bătrâni* se bazează pe o documentare cu aspiraţii de exhaustivitate în ceea ce priveşte limbajul popular, coroborând date din surse lexicografice, etnografice, de antropologie culturală, cu rezultate din investigaţii de teren, întreprinse de autoare într-o echipă interdisciplinară pe care a şi condus-o. În lucrare este analizat un corpus de etnotexte privitoare la alimentaţie preluate prin anchete de teren în localităţi din judeţul Bacău, realizate în cadrul unui proiect, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Judeţul Bacău – eCULTFOOD* (PN-III P2-2.1-BG-2016-0390), desfăşurate în anii 2016-2017. Interpretarea utilizării enunţurilor aparţinând discursului repetat la nivelul unor discursuri de tipul reţetelor culinare şi la nivelul discursurilor libere legate de contexte şi coduri alimentare pune în lumină importanţa, ba chiar obligativitatea luării în considerare, în cercetările de lingvistică a textului, a variabilelor obiective şi subiective ale spaţiului pragmatico-discursiv al comunicării.

În acest fel, se constituie un background ce justifică demersul şi acreditează soluţiile propuse, rezultatele fiind de natură să ofere lingvistului, dar şi cititorului de rând, certitudini lingvistice şi stilistice. De altfel, autoarea a ţinut să-şi facă cunoscute ideile directoare ale exegezei, care se revendică de la

Scanned with OKEN Scanner

doctrina coşeriană asupra limbajului, în dialog frecvent, peste timp, cu specialişti de diferite orientări în ceea ce priveşte frazeologia, valorificată lexicografic, stilistic, ca şi din perspectiva teoriilor comunicării. Ansamblul lucrării, dovedind profunzime şi subtilă creativitate, constituie o adevărată pledoarie în favoarea cunoaşterii frazeologiei în proiecție onomasiologică, dar şi o demonstrație privind posibilitățile realizării unui atare demers.

Încercarea şi realizarea trebuie apreciate nu doar ca o performanță personală şi a unei echipe de lucru, ci, în acelaşi timp, în planul teoriei, ca o aşteptată şi necesară confirmare a viziunii privind conceptul de «lexicologie structurală» formulat cândva de Rudolf Hallig şi Walther von Wartburg şi exemplificat, chiar lexicografic, de aceştia, din perspectiva unui „sistem rațional al conceptelor", cu lexicul limbii franceze, în *Begriffsystem als Grundlage für die Lexicographie. Versuch eines Ordnungsschemas/Système raisonné des concepts pour servir de base à la lexicographie. Essai d'un schéma de classement* (autoarea foloseşte ediția a doua a studiului, Berlin, 1963). Noutatea acestei virtuale confruntări, de completare, o constituie, aşadar, simplificând lucrurile, extensia viziunii de la lexic la frazeologie.

În sfârşit, invitându-i pe cititori la o plăcută şi extrem de utilă lectură, subliniem importanța lucrării de față, intitulată destul de provocator, în viziune hasdeiană, „Bucate din bătrâni. Frazeologie şi cultură românească", care reuşeşte o abordare complexă privind enunțurile aparținând «discursului repetat» în spirit coşerian, din perspectiva lingvisticii (integrale) ca ştiință a culturii, cu revelarea caracterului hermeneutic al demersului.

Stelian Dumistrăcel

Scanned with OKEN Scanner

Introducere

Din punctul de vedere al unei „lingvistici integrale", o lingvistică definită de Coşeriu ca proclamând „primatul istoriei"[1], relaţia limbaj şi cultură poate fi descrisă prin reflectarea în limbă a trei elemente de cultură, construirea şi utilizarea unei locuinţe, confecţionarea de îmbrăcăminte şi prepararea hranei[2]. Alimentaţia este unul dintre cele trei elemente care individualizează omul, iar reflectarea sa în limbaj devine relevantă la nivelul studierii mecanismelor de expresivitate. Acesta este şi motivul pentru care am ales să continuăm cercetările frazeologiei din perspectiva unei organizări oferite de câmpul onomasiologic al alimentaţiei omului. Astfel, prima parte a titlului cărţii, *Bucate din bătrâni*, atrage atenţia asupra corpusului, făcând aluzie la opera *Cuvente den Bătrâni*, ca un omagiu adus lingvistului întemeietor Bogdan Petriceicu Hasdeu.

---

[1] Cf. *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 32, cu trimitere la studiul *Vom Primat der Geschichte* (1980) şi pp. 73-82, cu dezvoltarea temei formulate anterior, *Sincronía, diacronía e historia* (1968).

[2] Această distincţie vine în direcţia concepţiei lui Hegel care deosebeşte omul de animal prin două atribute esenţiale, limbajul şi munca; *ibidem*, p. 100.

Scanned with OKEN Scanner

Această lucrare are în vedere frazeologia privită ca reflex al culturii la nivelul tuturor celor trei niveluri ale limbajului, aşa cum au fost ele delimitate de Eugen Coşeriu, este vorba despre nivelul vorbirii în general, al limbii şi al discursului[3], răspunzând, pe terenul unui câmp onomasiologic, unor provocări pe care lingvistica actuală le ridică.

Ne asumăm, pe de o parte, perspectiva tradiţională asupra *frazeologiei* văzută ca disciplină lingvistică ce are ca obiect de studiu structurile fixe ale limbii, şi, pe de altă parte, viziunea coşeriană asupra *discursului repetat* ca „discurs deja făcut", ca reflex al universaliilor alterităţii, adică al faptului de a fi cu celălalt şi pentru celălalt în actul comunicării[4]. Cercetarea noastră propune posibile răspunsuri la complexele probleme legate de idiomaticitate, figurativitate şi motivaţie culturală în contextul asumării progresului oferit în lingvistică de noile tehnologii. Încercăm totodată o reîntoarcere la opere lexico-+grafice întemeietoare, revăzând raţionamente ştiinţifice care pot servi ca fundament unor perspective actuale asupra frazeologiei. Considerăm că reîntâlnirea cu A.T. Laurian şi I.C. Massim, B.P. Hasdeu, H. Tiktin, Lazăr Şăineanu, Iuliu Zanne, A. Philippide, Sextil Puşcariu, Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu, Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Stelian Dumistrăcel, pe terenul con-

---

[3] Cf. *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, Supliment la „Anuarul de lingvistică şi istorie literară" al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, XXXIII, 1992-1993, seria A., Lingvistică, cu trimitere la capitolul *Competenţa lingvistică*, pp. 27-47.

[4] Conceptul de «discurs repetat» este prezentat de Eugeniu Coşeriu în capitolul „Limba funcţională" din cadrul volumului *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura Arc, 2000, pp. 258-262.

Scanned with OKEN Scanner

cepției legate de tratarea frazeologiei în dicționare, reprezintă pasul obligatoriu al formulării unei concepții originale cu privire la crearea de corpusuri lingvistice în condițiile actualității.

Pe linia coșeriană a tratării frazeologismului ca mecanism al discursului repetat și urmând calea deschisă de Stelian Dumistrăcel în privința analizării sale din perspectiva unui contract de comunicare, prezentăm, de asemenea, primele rezultate ale unui demers științific amplu de constituire a unui corpus de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație, având în centru frazeologia contextualizată prin terminologii și discursuri preluate prin anchetă de teren din localități din județul Bacău, realizate în cadrul proiectului PN-III P2-2.1-BG-2016-0390, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Județul Bacău – eCULTFOOD* (2016-2018). Atât analiza utilizării discursului repetat la nivelul unor discursuri de tipul rețetelor culinare, cât și la nivelul discursurilor libere legate de contexte și coduri alimentare dovedește versatilitatea acestui mecanism al limbajului menit să asigure de cele mai multe ori comuniunea sub semnul cooperării dintre participanții la actul comunicării.

În ultima parte a lucrării, prezentăm specificațiile tehnice ale acestui corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație organizat sistemic potrivit unor markeri digitali, construit ca o bază de date cu facilități de conectare și de vizualizare a informațiilor prin tehnologii web, care ar fi, credem noi, prima încercare de valorificare electronică a unui câmp onomasiologic de resurse etnolingvistice. Pus în act, acest corpus ar ilustra o altă perspectivă asupra resurselor de limbă și cultură valorificate electronic, fiind un real câștig pentru studiile etnologice și oferind soluții atât în fundamentarea frazeologiei ca disciplină, cât și în dezvoltarea unor resurse tehnologice de prelucrare automată a limbajului natural.

Scanned with OKEN Scanner

*
* *

Îi mulțumesc și aici domnului prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, pentru sprijinul constant și interesul acordat lucrării noastre.

Menționez că finanțarea activităților de cercetare necesare finalizării acestui studiu a fost asigurată prin proiectul PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390 *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău* – eCULTFOOD, coordonat de către Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, director Petronela Savin, implementat în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași și Asociația Culturală „Artă–Tradiții–Patrimoniu fără Frontiere" din Bacău în perioada 1.10.2016–30.10.2018, fiind finanțat de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), prin Planul Național de Cercetare-Dezvoltare și Inovare pentru perioada 2015–2020 (PNCDI III), direcția P2 – Creșterea competitivității economiei românești prin CDI, linia 1 – Transfer de cunoaștere la agentul economic.

Scanned with OKEN Scanner

Partea întâi

FRAZEOLOGIA CA REFLEX AL CULTURII

Scanned with OKEN Scanner

➢ Delimitări terminologice: „frazeologie" sau „discurs repetat" ➢ Idiomaticitate. Figurativitate şi noile tehnologii ➢ Motivaţie cognitivă sau motivaţie culturală a frazeologismelor ➢ Universalitate şi specificitate culturală. Expresia imaginară *a făgădui marea cu sarea*

Scanned with OKEN Scanner

1. Delimitări terminologice: „frazeologie" sau „discurs repetat"

În lingvistica românească, termenii de *frazeologie*, respectiv, de *discurs repetat* corespund unei perspective duble de tratare a unităților stabile de cuvinte[5]. Dacă frazeologia, așa cum a fost teoretizată în tradiția lingvistică, ar corespunde punctului de vedere al limbii istorice, ca mod specific de a vorbi al unei comunități, discursul repetat, așa cum a fost teoretizat de Eugeniu Coșeriu, plasează discuția cu privire la acest subiect pe terenul vorbirii, în general[6].

Pentru Theodor Hristea (1984: 134), termenul *frazeologie* denumește atât disciplina, cât și obiectul acesteia, ansamblul sau totalitatea unităților frazeologice dintr-o limbă dată. Diferența dintre unitățile frazeologice și îmbinările libere de cuvinte derivă

---

[5] Un excurs asupra terminologiei din domeniul frazeologiei l-am realizat în lucrarea noastră, *De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentație*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2011, capitolul „Terminologie și concepte frazeologice", pp. 13-36.

[6] Această distincție între limbă și vorbire corespunde viziunii coșeriene asupra limbajului la nivelul căruia lingvistul identifică trei planuri fundamentale: planul universal al vorbirii în general (independent de determinările istorice), planul istoric al limbilor și planul individual al discursului sau al «textului» (Coșeriu 2000: 236-237).

Scanned with OKEN Scanner

din stabilitatea sintactică a celor dintâi, care, consacrate de uz, sunt simțite ca unități distincte tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mare sau mai mică) sudura elementelor care le alcătuiesc. Granițele dintre îmbinările libere de cuvinte și unitățile frazeologice, precum și cele dintre o unitate frazeologică și un cuvânt compus sunt fluide: în urma unei frecvente întrebuințări, o îmbinare liberă de cuvinte se poate transforma în unitate frazeologică, iar, la rândul ei, aceasta poate deveni, cu timpul, cuvânt compus tot printr-o folosire frecventă și îndelungată.

În *Stilistica limbii române*, Iorgu Iordan definește structurile frazeologice, numite în lucrare „izolări", ca „formule fixe, create oarecum odată pentru totdeauna, care se transmit prin tradiție și se păstrează neschimbate, atât ca aspect formal, cât și ca însemnare", motivând numirea „izolări" prin faptul că „elementele lor alcătuitoare și ele înseși se izolează de restul materialului lingvistic, în sensul că li se aplică un tratament aparte". La aceste structuri „interesează exclusiv înțelesul, și acesta este unitar, întocmai ca la un cuvânt unic" (Iordan 1975: 209).

Un lucru esențial de care trebuie ținut seama este legătura frazeologismelor cu metafora. Stelian Dumistrăcel, în *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, găsea că „legătura *metaforelor* cu *expresiile idiomatice* se impune de la sine prin faptul că ele au aceeași funcție stilistică, expresivitatea, iar din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele, cât și celelalte reprezintă un anumit sens (figurat)" (Dumistrăcel 1980: 124). Conotativitatea structurilor fixe se manifestă, în cele mai multe cazuri, la nivelul registrului familiar (Florescu 2007: 175).

Prin urmare, trăsăturile care pot fi considerate criterii de delimitare a unităților frazeologice ca unități ale limbii sunt stabilitatea (manifestată în frecvența ridicată de apariție în limbă), unitatea semantică (reflectată în lipsa corespondenței dintre sem-

Scanned with OKEN Scanner

nificația generală a structurii și cumulul semnificațiilor elementelor componente), existența unor fenomene morfosintactice și semantice particulare grupării (perturbarea sintactică și de flexiune, prezența unor arhaisme lexicale, semantice, sintactice, a elipsei sau a pleonasmului)[7]. Primele două caracteristici se află în interdependență: semnificația globală asociată grupării duce la repetarea acesteia, folosirea ei frecventă conducând la asigurarea stabilității (Boroianu 1974, I: 24).

Eugeniu Coșeriu plasează discuția privitoare la frazeologie pe un alt teritoriu decât au făcut-o autorii contribuțiilor lingvistice anterioare. Coșeriu răstoarnă principiul lui Ferdinand de Saussure, care considera limba ca unitate de măsură pentru toate manifestările limbajului, și ia ca bază vorbirea, ca măsură pentru manifestările limbajului.

Lingvistul include obiectul *frazeologiei* în categoria *discursului repetat* care reprezintă „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt a «ceea ce s-a spus deja»" (Coșeriu 2000: 258-259).

În viziunea lui Coșeriu, „un discurs concret poate fi analog adeseori unui tablou realizat, în parte ca [un] colaj; în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori" (Coșeriu 2000: 259), observații reformulate astfel: „vorbirea este ca un fel de pictură cu colaj simultan, adică, în parte, este tehnică actuală și în parte sunt bucăți de vorbire deja

---

[7] În GALR 2005, vol. I, pp. 575-576, sunt prezentate modificările la nivel lexico-semantic, sintactic și morfologic angrenate în cazul procesului de creare a locuțiunilor verbale.

Scanned with OKEN Scanner

existente şi duse, ca să zicem aşa, de tradiţie, în toate aceste expresii, locuţiuni fixe, în proverbe, citate ş.a.m.d." (Coşeriu 1994[a]: 55). Fapte de limbă care aparţin discursului repetat sunt: citate, „repetarea unor fragmente de texte literare sau altele – cunoscute ca atare", proverbe, locuţiuni fixe, wellerisme, adică „expresii introduse de (sau însoţite de) unele formule" şi care „au pretenţia că se referă la o reacţie verbală a cuiva într-o anumită situaţie", anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiţionale de comparaţie, cu precizarea că ultimele trei forme enunţate ar putea constitui „un compartiment autonom al competenţei idiomatice" (Coşeriu 2000: 259-262).

Urmărite din perspectiva funcţionalităţii, formele discursului repetat, în concepţia lui E. Coşeriu, se deosebesc prin faptul că elementele lor nu sunt lingvistic „structurabile", fiindcă, în măsura în care sunt fixe, nu sunt substituibile („comutabile"); în consecinţă, nu participă în opoziţii funcţionale actuale (Coşeriu 2000: 259). Chiar dacă „ne jucăm, de multe ori cu aceste expresii, înţelegem că expresia nouă e aluzivă la cea veche" (Coşeriu 1994[a]: 55-56). De asemenea, discursul repetat poate fi supus unor reguli de construcţie care au încetat să mai fie actuale, poate să conţină forme neidentificabile (Coşeriu 2000: 260). Discursul repetat, în viziunea lui Eugeniu Coşeriu, este, aşadar, obiectul studiului vorbirii (Coşeriu 1994[a]: 62).

Valorificând observaţiile lui Eugeniu Coşeriu referitoare la dimensiunea intersubiectivă a limbajului, văzut (mai ales) ca atribuire a eului către ceilalţi (Coşeriu 1994[a]: 52), şi situându-se pe teritoriul unei lingvistici a vorbirii, Stelian Dumistrăcel asociază „enunţul aparţinând discursului repetat" în primul rând funcţiei fatice, în accepţia sa cea mai largă, de utilizare a limbajului ca mod de acţiune, în enunţuri convenţionale, „autoreferenţiale", având ca finalitate sociabilitatea, legătura dintre

Scanned with OKEN Scanner

emițător şi receptor (Dumistrăcel 2006[a]: 27). Discursul repetat contribuie la instituirea unei „comuniuni fatice", ale cărei manifestări textuale pot fi de factură manipulatoare, orientată, dincolo de instaurarea empatiei, spre seducerea şi chiar incitarea directă a receptorului.

Analizând modificările intenționate, conştiente şi ocazionale ale enunțurilor aparținând discursului repetat, din cadrul discursului jurnalistic din presa românească actuală, Stelian Dumistrăcel consideră că sunt o expresie a universaliilor primare ale limbajului (creativitatea şi alteritatea), iar, din perspectivă strict tehnică, se dovedesc a fi guvernate de regulile celor patru «figuri de construcție» semnalate drept solecisme de Quintilian, în *Institutio oratoria*, numite *adiectio* (adăugare), *detractio* (suprimare), *immutatio* (substituire) şi *transmutatio* (permutarea; cf. Dumistrăcel 2006[a]: 134-149). Universalitatea acestor „scheme" este probată de prezența lor, pornind de la nivelul sintaxei părților de vorbire şi al topicii (fapte ce au constituit obiectul atenției lui Quintilian) până la modificarea structurilor narative, studiate în *Rhétorique générale* de Grupul μ, precum şi de Heinrich Plett, în lucrarea *Ştiința textului şi analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*, fenomenul constituind chiar elementul de la baza structurării exegezelor respective (Dumistrăcel 2006[b]: 45-55). Pe linia concepției coşeriene despre o nouă lingvistică a vorbirii, Stelian Dumistrăcel a dat curs principiului potrivit căruia limba trebuie explicată din punctul de vedere al vorbirii şi nu invers.

Se observă, aşadar, în lingvistica românească, pe de o parte, o aşezare a frazeologiei sub semnul limbii ca un mod istoric de a vorbi conform unei tradiții, iar, pe de altă parte, o plasare a acesteia, ca discurs repetat, pe terenul vorbirii, în general.

Scanned with OKEN Scanner

Noi credem în valorificarea cu rezultate semnificative a ambelor perspective de studiere a frazeologiei, după cum vom arăta în continuare.

2. Idiomaticitate. Figurativitate şi noile tehnologii

Dacă privim frazeologia sub însemnul limbii ca un mod istoric de a vorbi conform unei tradiții, una dintre cele mai importante probleme este idiomaticitatea[8]. O unitate frazeologică, ca întreg, are un sens frazeologic, fiind alcătuită din cuvinte care au un sens lexical sau gramatical. Absența unei legături între sensul lexical al cuvintelor alcătuitoare şi sensul frazeologic al expresiei e numită idiomaticitate (Burger 2007: 90). Unitatea de măsură a acestei fuziuni o reprezintă numărul de cuvinte care îşi păstrează, în interiorul expresiei, sensul lexical sau legătura cu acest sens. Dacă niciun element constituent nu trimite la sensul cu care este întrebuințat în afara expresiei, iar structura este opacă din punctul de vedere la construcției sensului, atunci avem de-a face cu o expresie total idiomatică; dacă măcar un element păstrează legătura cu sensul inițial, iar procesul de construcție a

---

[8] Am dezvoltat mai pe larg problemele idiomaticității în articolul *Literal – nonliteral – figurativ. Reflecții asupra, unui corpus frazeologic românesc,* în vol. *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, proceedings, Iaşi, 16-18 September 2015, editori: Luminița Botoşineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, Italia, 2016, pp. 215-226.

Scanned with OKEN Scanner

sensului frazeologic este transparent, atunci avem de-a face cu o expresie parțial idiomatică[9].

În legătură directă cu idiomaticitatea se situează relația dintre sensul literal[10] și sensul frazeologic[11] al unei structuri

---

[9] O clasificare asemănătoare întâlnim atât la Gheorghe Colțun, cât și la Casia Zaharia. Gheorghe Colțun împarte expresiile, pentru care preferă denumirea de *frazeologism*, în *expresii idiomatice* și *expresii frazeologice* (Colțun 2000: 31), în timp ce Casia Zaharia le împarte, în lumina bibliografiei consultate, în *expresii total idiomatice*, în care elementele componente își pierd sensul propriu, dând naștere împreună unui sens nou, *expresii parțial idiomatice*, în care cel puțin un element component este folosit cu sensul propriu și *expresii neidiomatice* (Zaharia 2004: 127-128). Aceste clasificări se suprapun, parțial, și peste distincția între expresii și locuțiuni (expresive) propusă de Cristinel Munteanu (2007: 110-115), pentru care expresiile sunt acele frazeologisme al căror înțeles global nu are nici o legătură cu semnificațiile elementelor constituente, care, în urma unui transfer semantic de tip metaforic, ajută, toate, la formarea imaginii: *a tăia frunză la câini*, *a spăla putina*, *a da ortul popii*, *a-și arăta arama*, *a trage mâța de coadă*, *a bate apa în piuă*, *a căuta nod în papură* etc. Locuțiunile, pe de altă parte, sunt formate din cuvinte care mai păstrează legături de sens cu semnificația globală a construcției, și care sunt supuse, parțial (mai exact cu excepția verbului), unui transfer semantic de tip metonimic: *a da năvală*, *a se da de-a rostogolul*, *a băga în boală*, *a-i sta* (cuiva) *ceasul*, *a închide ochii* etc.

[10] Ar fi mai corect să utilizăm sintagma *citirea literală a frazeologismului* decât *sensul literal*, însă vom utiliza în continuare structura *sens literal* pentru că a devenit uzuală în cercetarea frazeologică, referindu-se la sensul cuvintelor dintr-o expresie, luate individual (v. Burger 2007: 90).

[11] În locul sintagmei sens frazeologic întâlnim formulele sens derivat, sens figurat. Sensul frazeologic are avantajul că nu denotă nici mai

Scanned with OKEN Scanner

stabile de cuvinte. Multă vreme, în teoria traducerii, şi, prin urmare, şi în lexicografie, accentul s-a pus pe înregistrarea sensului frazeologic, ignorându-se componenta literală a frazeologismului. Odată cu creşterea interesului pentru dezvoltarea tehnicilor de prelucrare a limbajului natural, s-a pus mai acut problema relației dintre sensul frazeologic, opac pentru recunoaşterea automată, şi componenta literală a structurilor stabile de cuvinte, singura, transparentă. Această relație este esențială în rezolvarea multor probleme legate de analiza şi prelucrarea limbajului natural.

Faptul că sensul frazeologic al unei expresii pare să nu aibă legătură cu sensul literal este o trăsătură a idiomaticității supralicitată mai ales în şcoală. Din ansamblul frazeologismelor, numărul celor cu o idiomaticitate totală, opace din punctul de vedere la construcției sensului, este redus. Aşadar, o problemă importantă la care au încercat să răspundă studiile de semantică frazeologică este descrierea legăturii dintre cele două niveluri ale sensului, sensul frazeologic şi sensul literal. Cu cât legătura este mai strânsă, cu atât structura este mai motivată.

Chestiunea motivării impune realizarea unor distincții importante. Este important de delimitat în ce măsură motivarea priveşte limbajul din punct de vedere sincronic sau diacronic. De asemenea, trebuie răspuns la întrebarea dacă motivația este de interes doar pentru lingvist sau ține şi de conştiința lingvistică a vorbitorilor, iar, în acest context, trebuie arătat cât de important este sensul literal în idiomaticitate.

---

mult, nici mai puțin decât 'sensul frazeologismului', spre deosebire de celelalte două care sugerează o anumită legătură (istorică) cu sensul literal.

Scanned with OKEN Scanner

Teoriile cognitive ale metaforei reflectate şi la nivelul frazeologiei îşi asumă numai componenta sincronică a motivării (Lakoff, Johnson 1980), considerându-se că informaţiile istorice nu sunt relevante într-o măsură clară în vorbire.

Pentru A.N. Baronov şi D. Dobrovol'skij (1996: 414-428), sensul frazeologic (sensul actual) se naşte de o manieră cvasi-istorică (adică apare ca urmare a încercării noastre de a ne imagina cum se naşte sensul din componentele sale. Motivarea sincronică a expresiilor reprezintă o „reconstrucţie" a procedeelor cognitive implicate în cunoaşterea paradigmatică a naşterii expresiilor.

D. Dobrovol'skij şi E. Piirainen (2005: 82) explicitează problema mai pe larg. Autorii consideră că descrierea etimologică ar trebui văzută ca o parte constituentă a motivaţiei. Mai mult, autorii merg un pas mai departe şi includ adevărul etimologic în descrierea semantică. Aceşti autori folosesc triada literal – nonliteral – figurativ, dând o accepţie nouă figurativităţii: o relaţie este figurativă doar dacă aceasta conţine o componentă imagistică. Astfel, imaginea pe care se fundamentează o structură lingvistică fixă este un element care aparţine planului conţinutului unităţii figurative. Această componentă a imaginii poate fi definită ca structura conceptuală care asigură medierea între sensul literal şi cel frazeologic; prin urmare, sensul frazeologic conţine urme ale sensului literal moştenit. Se consideră, astfel, că descrierea etimologică a frazeologismului ar trebui să fie privită ca parte componentă a motivării sale, fiind inclusă în descrierea semantică a acestuia. Se vorbeşte chiar despre o „memorie etimologică" a unităţii frazeologice care determină comportamentul său în discurs.

În *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, lingvistul român Stelian Dumistrăcel stabileşte o tipologie a idiotismelor, diferenţiind *expresiile imaginare*, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise, de *expresiile cópii ale realităţii*, care au repre-

Scanned with OKEN Scanner

zentat inițial formule „tehnice", reflectând elemente ale cotidianului și a căror funcție stilistică este una derivată (Dumistrăcel, 1980: 136-137). Autorul se oprește cu precădere asupra expresiilor *cópii ale realității*, al căror suport lexical este sau nu marcat temporal prin prezența cuvintelor ieșite din uz, a arhaismelor sau a elementelor lexicale recent pătrunse în limbă, a neologismelor. Din punctul de vedere al realului reflectat, Stelian Dumistrăcel deosebește expresiile reflectând viața colectivității în general de expresiile izvorâte din diferite terminologii profesionale, agricultura, creșterea animalelor, păstoritul, pescuitul, industria casnică, albinăritul, morăritul, dogăria etc. Stelian Dumistrăcel prezintă circumstanțele în care anumite îmbinări de cuvinte, având statutul de simple formule „tehnice" (din diferite medii, preocupări și profesii), au ajuns să capete accepții figurate, uzând de explicațiile istorice, social-economice și cultural-religioase precum și de informații de ordin sociolingvistic și etnolingvistic[12]. Ilustrarea modalităților specifice limbii române de a sensibiliza o reprezentare sau o apreciere este contrabalansată de identificarea efectelor exprimării formelor mentale primare, raportate la tipare general-umane și regionale („europene"), prin considerarea fenomenelor poligenezei și aculturației. O abordare lexicografică a expresiilor de acest tip urmărește principiile coșeriene ale lingvisticii istorice văzută ca lingvistică integrală în care „descrierea unui obiect într-un moment al dezvoltării sale istorice nu este în afară de istorie, ci este o parte de istorie", în condițiile în care, „coerența istoriei este să fie integrală, să considere limbajul în toate raporturile lui, care au

[12] Această preocupare este ilustrată pe deplin de dicționarul publicat de Stelian Dumistrăcel, intitulat *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași, Institutul European, 2001.

Scanned with OKEN Scanner

ajuns, într-adevăr, să-l determine, aşa cum este în întrebuinţarea reală şi în dezvoltarea reală" (Coşeriu, 1996: 31).

La nivelul direcţiei semiotico-culturale de studiere a frazeologismelor, o primă problemă care se pune este, aşadar, dezvoltarea unei teorii capabile să exprime esenţa figurativităţii în cazul frazeologismelor. Noi credem că un pas important ar fi ilustrarea măsurii în care trăsăturile identificabile la nivelul unui câmp onomasiologic pot fi extrapolate la nivelul altor câmpuri, şi, de asemenea, pot fi generalizate la nivelul frazeologiei în ansamblul ei.

Principala problemă de ordin semantic este de a urmări în ce măsură putem identifica o relaţie între sensul frazeologic şi sensul literal al structurilor fixe. Astfel, s-ar putea răspunde la întrebarea legată de raportul între structurile total idiomatice, în care sensul frazeologic derivă din fuziunea sensurilor elementelor componente într-un tot de-o manieră care să opacizeze procesul de constituire a sensului frazeologic, şi structurile parţial idiomatice, al căror sens derivă din juxtapunerea sensurilor elementelor componente, păstrându-se parţial sensul denotativ al unora dintre ele. În acest context, este important de identificat rolul imaginilor pe care se întemeiază structura frazeologică la nivelul construcţiei sensului prin formularea unor etichete semantice[13].

---

[13] O astfel de cercetare a stat la baza dicţionarului nostru intitulat *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment*, Iaşi, Institutul European, 2013. La nivelul fiecărui cuvânt-intrare au fost identificate trăsăturile relevante ale imaginii alimentare care intră în procesul de semnificare frazeologică. Diferite imagini alimentare intră în procesul de semnificare frazeologică cu aceeaşi trăsătură relevantă, subordonându-se unor paradigme semantice precum: *Hrana indispensabilă – imagine a asumării, Gustul bun – marcă a pozitivului, Gustul rău – marcă a negativului, Lipsa calităţilor nutritive – imagine a nonvalorii,*

Scanned with OKEN Scanner

Prin mijloacele informatice relativ simple s-ar putea monitoriza compatibilitatea dintre sensurile denotative ale lexemelor din frazeologism şi sensul general al frazeologismului. Astfel, s-ar putea observa în ce măsură fiecare frazeologism este integrat unui sistem de reprezentare care dovedeşte funcţionalitatea unor principii generale ale transferului metaforic. Dezvoltarea unor astfel de cercetări ar putea reprezenta un adevărat câştig în spațiul studiilor de semantică frazeologică. Aducând în prim-plan analiza sensurilor la nivelul unui câmp onomasiologic, se pot clarifica numeroase probleme legate de eterogenitatea frazeologiei ca ansamblu complex de structuri fixe. Astfel, relațiile stabilite la nivelul unui câmp onomasiologic ar putea contribui definitoriu la decriptarea unor mecanisme de manifestare a figurativității la nivelul frazeologiei în general.

Caracterul necomestibil – imagine a neajunsului, Caracterul accesibil – marcă a pasivității, Inadecvarea la context – imagine a nepotrivirii, Caracterul inaccesibil – imagine a valorii etc.

Scanned with OKEN Scanner

3. Motivație cognitivă sau motivație culturală a frazeologismelor[14]

În spațiul frazeologiei europene actuale s-a fundamentat deja ideea potrivit căreia teoria cognitivă a metaforei (Cognitive Theory of Metaphor – CTM), inițiată de Reddy (1979) și dezvoltată de Lakoff, Johnson și de colegii lor (Lakoff–Johnson 1980, 1999; Lakoff 1987, 1990, 1993; Lakoff–Turner 1989) oferă un aparat metalingvistic util analizei metaforei, inclusiv în cazul frazeologismelor. Această teorie are în vedere descoperirea unor mecanisme cognitive generale care stau la baza metaforizării, propunând următoarele instrumente metalingvistice: metaforă conceptuală, model metaforic, domeniu-sursă și domeniu-țintă, corespondențe conceptuale.

Una dintre cele mai generale metafore conceptuale, reprezentate prin formula FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT, își găsește reprezentări și la nivelul mai multor unități frazeologice ale limbilor europene: engl. *he was boiling with rage*, fr. *bouillir de colère, d'impatience*, rus. *кипеть от злости*, germ. *vor Wut kochen*, rom. *a fierbe de mânie.*

Pornind chiar de la aceeași metaforă conceptuală, FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT, Dobrovol'skij și Piirainen (2005: 121-144) demonstrează că FURIA nu se exprimă în frazeologie doar prin imagini ale LICHIDELOR, ci, de asemenea,

---

[14] Acest capitol valorifică informațiile publicate în articolul nostru intitulat *Direcții de cercetare în frazeologia europeană în lumina lingvisticii integrale coșeriene*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară* T. LI, 2011, *Număr special Lucrările Colocviului Internațional „Eugeniu Coșeriu", 90 de ani de la naștere*, 2012, pp. 381-386.

Scanned with OKEN Scanner

printr-o imagine a anatomiei umane precum cea a FICATULUI: it. *mangiarsi il fegato*, literal, „a mânca ficatul", hung. *nagy mája van*, literal, „ficatul său e mare", rom. *a-i mânca cuiva ficații, a arde la ficați* (*pe cineva*). Din punctul de vedere al teoriei cognitive a metaforei, FICATUL este doar un „recipient" ca oricare altele, însă, pentru autorii menționați, statutul de concept cultural al acestei imagini se dovedeşte a fi activ la nivelul semnificării. Conform concepțiilor preştiințifice despre anatomia umană, ficatul ar fi produs sângele. Ficatul roşu care pompează sângele a fost asociat curajului, în timp ce ficatul secat de sânge era corelat cu laşitatea. În medicina Antichității clasice şi a Evului Mediu, ficatul era văzut ca organ al energiei vitale, al emoțiilor şi mai ales al mâniei (a se vedea şi mitul lui Prometeu, căruia Zeus îi trimite un vultur ca să-i mănânce ficatul nemuritor). Toate aceste modele culturale ale lumii fac parte din memoria noastră colectivă şi au lăsat, după Dobrovol'skij şi Piirainen, urme la nivelul limbajului figurativ al frazeologismelor.

În completarea teoriei cognitive a metaforei, autorii citați propun teoria limbajului figurativ convențional (Conventional Figurative Language Theory – CFLT), care nu contestă existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării în cazul unor unități frazeologice, ci subliniază necesitatea luării în considerare a fundamentului lor cultural care, în multe cazuri, guvernează relația literal-figurativ.

Aşadar, conform teoriei limbajului figurativ convențional propuse de Dobrovol'skij şi Piirainen, imaginea aparține planului conținutului unității figurative. Ea asigură medierea între sensul literal şi cel frazeologic al structurii fixe, sensul frazeologic conținând urme ale sensului literal care sunt moştenite de acesta. Descrierea etimologică a frazeologismelor trebuie privită ca parte componentă a motivării sale, fiind inclusă în descrierea semantică

Scanned with OKEN Scanner

a acestuia. Se vorbeşte chiar despre o «memorie etimologică» a frazeologismelor care determină comportamentul său în discurs. Dobrovol'skij şi Piirainen disting cinci tipuri culturale care stau la baza unităţilor frazeologice: (i) cultura socială (aspecte ale interacţiunii şi ale comportamentului unei anumite societăţi), (ii) cultura materială (fapte de civilizaţie materială care se constituie în elemente de specificitate ale unei comunităţi), (iii) fapte de intertextualitate (relaţia cu anumite texte), (iv) concepţii preştiinţifice despre lume (religia, credinţele populare şi superstiţiile) şi (v) simboluri culturale. În viziunea acestor autori, teoria cognitivă a metaforei nu este suficientă pentru a surprinde particularităţile figurativităţii la nivelul structurilor fixe sau pentru a motiva existenţa unor structuri similare la nivelul mai multor limbi. Este nevoie de o teorie care să valorifice atât componenta cognitivă cât şi pe cea culturală a frazeologismelor[15].

Aceste teorii, în parte complementare, pot fi privite cu real câştig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu (1996: 31), menite „să considere limbajul în toate raporturile lui, care au ajuns, într-adevăr, să-l determine, aşa cum este în întrebuinţarea reală şi în dezvoltarea reală".

Eugeniu Coşeriu propune, după cum am văzut, pentru frazeologie conceptul de *discurs repetat*, care reprezintă tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică ca discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt a «ceea ce s-a spus

---

[15] D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives*, Amsterdam, Elsevier, 2005, capitolele *General issues* (pp. 5-28), *Conventional figurative language and phraseology* (pp. 29-78) şi *Culture and figurative language* (pp. 205-252).

Scanned with OKEN Scanner

deja»: citate, proverbe, locuțiuni fixe, wellerisme, anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiționale de comparație (Coşeriu 2000: 258-262). Conceptul coşerian de discurs repetat trebuie pus în relație cu etnolingvistica, văzută de același autor ca studiul varietății şi variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația şi cultura unei societăți, prin ilustrarea măsurii în care o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experiență şi de cunoaştere intuitivă a realității (Coşeriu 1994[b]: 133).

Studierea frazeologismelor din punct de vedere etnolingvistic poate fi corelată cu teoria coşeriană privitoare la „universaliile lingvistice". Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugeniu Coşeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques (et les autres)*, publicată în volumul *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*[16], dar autorul a revenit asupra problemei respective în mai multe rânduri; aici, recurgem la precizările şi aprecierile pe care savantul le-a făcut în interviul publicat sub titlul *Lingvistica integrală*. Universaliile lingvistice sunt „fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile" (Coşeriu 1996: 141). În ceea ce priveşte clasificarea acestei categorii lingvistice, autorul distinge, pe de o parte, universaliile *necesare* (sau *absolute*), *posibile* şi *empirice*, iar, pe de altă parte, universaliile de *funcționare* şi de *desemnare* (1996: 41-45). Pentru tema de față, ne interesează *universaliile de desemnare*, categorie pe care o coroborăm cu aceea de *universalii stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca

---

[16] Este vorba despre articolul: Eugen Coşeriu, *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Societa Editrice Mulino, Bologna, 1974, pp. 47-73.

Scanned with OKEN Scanner

rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului.

Din perspectiva funcției denominative a metaforei, trebuie să ne referim, însă, și la teoria coșeriană a relațiilor dintre limbaj și cultură, formulate în paragraful despre „bazele raționale", în cadru social, ale acestor relații (din studiul privind *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relație: mai întâi, limbajul însuși este forma primară a «culturii», a obiectivării creației umane (a „spiritului creator" – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura non-lingvistică", fiind „actualitatea culturii" (după Hegel), prin urmare exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută; în sfârșit, „nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului", adică al „competenței lingvistice", ci și prin intermediul „competenței extralingvistice", adică prin „intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre «lucruri»". Dat fiind faptul că această „cunoaștere a lumii" nu numai că influențează expresia lingvistică, ci o și determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică și competența extralingvistică „asigură justificarea rațională a etnolingvisticii" (Coșeriu 1994[b]: 139).

Pornind de la aceste precepte coșeriene, Stelian Dumistrăcel, discipol al Magistrului de la Tübingen, consideră că existența unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic și având aceeași valoare metaforică, poate fi pusă sub semnul „universaliilor frazeologice"[17]. Autorul pleacă de la premisa că cercetarea funcției

[17] Acest concept a fost formulat explicit de autor în *Cursul de etnolingvistică*, ținut la masteratul de Științe ale limbajului și ale comunicării de la Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, în 2005.

Scanned with OKEN Scanner

denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități" comune vorbitorilor unor limbi diferite, în funcție de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg), „cópii ale realității" și „imaginare". Dacă se ține seama de „cunoașterea lumii" în cele două ipostaze prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparținând unor „familii" diferite, identice ca sens și identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie avute în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „cópii ale realității", care reflectă în special ocupații primordiale comune diferitelor populații în aceleași stadii ale evoluției economice și social-culturale (cules, pescuit, vânătoare, cultura pământului, creșterea animalelor etc.). Autorul ieșean consideră că, pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive" în asemenea cazuri, nu se justifică explicația prin „împrumut" (ca manifestare a aculturației), constatările, simple, de la baza unor parimii, de exemplu, fiind la îndemâna oricărui vorbitor cu spirit de observație, transpunerea lor în plan figurat nepresupunând asimilarea altor culturi.

În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel discută, pe larg, formula expresivă românească „a pescui în apă tulbure", pornind de la o practică obișnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondențe perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi, printre care fr. *pêcher en eau trouble, l'eau trouble fait le gain du pêcheur*, sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras, en el agua turbia haze buen pescar*; germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*; engl. *it is good fishing in troubled waters* etc. (vezi și discuțiile cu privire la expresiile și sintagmele-metafore *a făgădui marea cu sarea, bani gheață, a pune banii jos; a fi țap ispășitor, a da pielea popii, a-i roade* (cuiva) *urechile*) (Dumistrăcel 2001:

Scanned with OKEN Scanner

316). Expresiile fr. *pêcher en eau trouble* şi germ. *in trüben (Wasser) fischen* sunt citate şi de Louis Deroy (1956: 223), autor la care găsim însă şi corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten* şi finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä.*

Asemenea expresii, „copii ale realităţii", moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei" şi este nu numai dificilă ci, în fond, şi inutilă căutarea „direcţiei calculului", pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenţei, în mai multe limbi, a unei aceleiaşi metafore: fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcseség foga*, rom. *măsea de minte.*

Enunţurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situaţie decât formule expresive împrumutate (şi) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur şi simplu, simboluri ale altor realităţi social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi *a arunca* (cuiva) *mănuşa*, sau *a se lupta cu morile de vânt.* În aceeaşi situaţie se află şi enunţurile aparţinând discursului repetat de sorginte religioasă.

Stelian Dumistrăcel consideră că, pentru a vorbi de universalii frazeologice, în sensul coşerian al conceptului de universalii, trebuie să se ţină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparţine, fără îndoială, zonei „universaliilor stilistice de desemnare", transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptăţit de asemănarea perfectă între „metaforele – cuvinte" şi „metaforele – expresii idiomatice", ca geneză, evoluţie şi funcţionare, demonstrată de Stelian Dumistrăcel, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă", un aspect al elementului referenţial al modalităţilor de exprimare a afectului şi imaginaţiei; b) trecerea lor din zona expresivităţii

Scanned with OKEN Scanner

propriu-zise în cea a comunicării (ca enunțuri aparținând discursului repetat); c) intervenția accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară" (vezi, de exemplu, *a da sfoară în țară*, față de *a da șfară în țară*); d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeași noțiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru „cap": *bostan, oală, bilă* etc.), cât și a mai multor expresii („a pune în *plug*/în *cârd*/în *stative* cu cineva" – cu substituții reprezentând efecte ale variației diastratice și chiar diafazice); e) în planul originii cuvintelor și al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce privește explicația prin „etimologie multiplă", cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125-126).

Acestea sunt, în mare, motivele pentru care, în viziunea autorului, poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice", în sensul coșerian al termenului de *universalii*.

Așadar, existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării valabile și în cazul unităților fixe ale limbii postulată de Lakoff, Johnson și de colegii lor în cadrul celebrei teorii cognitive a metaforei, precum și necesitatea luării în considerație a fundamentului cultural comun al frazeologismelor care, în multe cazuri, guvernează relația literal - figurativ, teză a teoriei limbajului figurativ convențional, propuse de Dobrovol'skij și Piirainen pot fi privite cu real câștig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coșeriu și dezvoltate de Stelian Dumistrăcel care plasează discursul repetat pe terenul limbajului ca formă primară a «culturii», la nivelul căruia cercetarea funcției denominative a metaforei trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități" comune vorbitorilor unor limbi diferite precum și elemente de specificitate.

Scanned with OKEN Scanner

4. Universalitate şi specificitate culturală. Expresia imaginară *a făgădui marea cu sarea*

Acceptând delimitările pe care le propune Stelian Dumistrăcel cu privire la relaţia dintre expresii şi metafore, din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu, care situează discursul repetat pe terenul limbajului ca forma primară a «culturii», ne propunem să analizăm în cele ce urmează mecanismele de semnificare în limba română ale expresiei imaginare *a făgădui marea cu sarea* „a promite ceva imposibil de atins”[18]. Această structură reprezintă un caz revelatoriu pentru ilustrarea fundamentului cultural al unei expresii reflectând universalii de mentalităţi comune vorbitorilor unor limbi diferite precum şi elemente de specificitate.

Temeiurile metaforice ale expresiei *a făgădui marea cu sarea* au reprezentat un subiect îndelung discutat în lingvistica românească.

Sextil Puşcariu este cel care, prin articolul său din 1922, *Expresia „a făgădui marea cu sarea”*, din revista „Cugetul românesc”, I, p. 395, a dat startul punctelor de vedere şi polemicilor cu privire la originea acestei structuri în limba română.

---

[18] O perspectivă diacronică asupra receptării acestei expresii am publicat-o în articolul: Petronela Savin, „The biography of the Romanian expression *a făgădui marea cu sarea*“, în vol. M. Alexianu, R.-G. Curcă, O. Weller, A. Dumas (eds.), *Mirrors of Salt. Proceedings of the First International Congress on the Anthropology of Salt, 20-24 August 2015, "Al. I. Cuza" University, Iaşi, Romania*, Archaeopress, Oxford, 2016 (ebook).

Scanned with OKEN Scanner

Redăm pe scurt conținutul acestui articol, folosind traducerea sa în limba franceză publicată în 1937, în *Etudes de linguistiques roumaine*, pp. 121-124.

Sextil Puşcariu pleca de la premisa că, în toate limbile, există expresii metaforice pentru a marca o promisiune exagerată, imposibil de realizat. Salustius spunea despre Catilina că, ajuns la sărăcie, *maria montesque polliceri coepit* (începu a promite mările şi munții). Aceeaşi expresie este în italiană, *promettere mare e monti*, în portugheză, *prometter mares et montes*. În latină exista o expresie mai cunoscută, *montes auri polliceri* (a promite munți de aur), care se întâlneşte, de asemenea, şi în diferite limbi moderne: fr. *promettre des montagnes d'or*, sp. *prometer montes de oro*, germ. *goldne Berge versprechen*, rus. *sulitĭ zolotyja gory*. Găsim aceeaşi imagine la baza unor expresii precum germ. *das Blaue vom Himmel versprechen* (a promite albastrul cerului) sau magh. *eget földet igér* (el promite cerul şi pământul). Sextil Puşcariu precizează şi faptul că, deseori, aceste locuțiuni sunt fixate în memorie prin rimă, de pildă, it. *promettere Roma e toma* sau pg. *prometter mundos e fundos* sau prin aliterație, de pildă, fr. *promettre monts et merveilles*.

Puşcariu constata că în limba română este uzuală însă expresia *a făgădui marea cu sarea* sau *marea şi sarea*, completată uneori şi de *şi Oltul cu totul* sau *făgăduieşte marea cu sarea şi-i dă ce nu curge pe apă*[19]. Despre această expresie Sextil Puşcariu afirma că este cunoscută de toți românii din nordul

[19] Se pare că S. Puşcariu a pierdut din vedere faptul că şi în limba română există şi alte expresii ilustrând o promisiune irealizabilă precum *a făgădui* (sau *a promite) cerul şi pământul* „a promite lucruri nerealizabile" *a promite (şi) luna de pe cer* „a promite lucruri pe care nu le poate realiza" (cf. DLLRC).

Scanned with OKEN Scanner

Dunării, dar nu există la românii din Peninsula Balcanică şi nici la alte popoare. Prin urmare, este vorba despre o expresie specifică poporului român, remarcabilă din mai multe puncte de vedere.

Acelaşi lingvist preciza faptul că în limbile comparate obiectul promisiunii poate fi un lucru imens care nu se poate oferi (marea, munţii, cerul, pământul) sau un lucru preţios care nu poate fi avut sau oferit (aurul munţilor). Lingvistul clujean afirma că, în limba română, primul element, „marea", este în acord cu semnificaţia generală a expresiilor din alte limbi, însă cel de-al doilea element, „sarea", nu corespunde logicii formării structurilor de acest tip. Motivul este că sarea, în spaţiul românesc, nu putea fi considerată drept un lucru preţios, dat fiind faptul că munţii Carpaţi erau cunoscuţi pentru numeroase zăcăminte de sare. În contextul dat, pentru Puşcariu era evident că această expresie nu a luat naştere pe teritoriul României de astăzi, ci într-o zonă aproape de mare şi fără alte resurse privind sarea. Această regiune nu putea fi decât partea occidentală a Peninsulei Balcanice, adică în zona fostei Iugoslavii, unde sarea era foarte rară, fiind adusă de pe coasta dalmată, unde ea era obţinută din apa mării. După Puşcariu, numai acolo sarea era un lucru aşa de preţios şi de căutat, încât a promite sarea era un fapt excepţional. Autorul punea în legătură această expresie cu una dintre ocupaţiile de bază ale strămoşilor românilor, păstoritul. Sarea trebuie să fi fost preţioasă mai ales pentru păstori, care aveau nevoie de ea pentru conservarea brânzei, pentru hrana lor zilnică şi pentru întreţinerea animalelor.

Învăţatul clujean îi identifica pe aceşti români cu românii din Serbia şi Croaţia medievală (strămoşii istroromânilor), pomeniţi deseori în documente, ca păstori sau cărăuşi, ce aduceau în oraşele dalmate produsele lor, mai ales lâna şi celebrul „caseum valachicum", şi se întorceau în interiorul ţării mai ales

Scanned with OKEN Scanner

cu sare. Această populație a fost slavizată sau a emigrat, astfel că, mai târziu, nu s-au mai păstrat în acest spațiu decât puține nume de persoane, de locuri și câteva urme ale limbii de altădată. După numele de persoane și de localități consemnate în documente se poate trage concluzia că dialectul vorbit de aceşti români apuseni semăna cu dialectul dacoromân şi nu cu cel aromân, fapt care dovedeşte că între românii din Serbia şi cei din Dacia au existat relații strânse. Puşcariu admitea şi o migrație a românilor rotacizanți din sudul Dunării la nord, migrație ce ar fi explicat şi aducerea expresiei *a făgădui marea cu sarea*.

Din punctul de vedere al lui Puşcariu, rima a făcut ca expresia să şi reziste, chiar dacă, pentru românii din nordul Dunării, imaginea pe care se bazează nu ar fi avut sens. Mai degrabă ar fi putut circula motivat structura *a făgădui Oltul cu totul*, iar, în privința completării înregistrate de Iordache Golescu, *şi-i dă ce nu curge pe apă*, ea poate să desemneze, spune Puşcariu, chiar ideea de „sare”[20].

Autorul recunoştea că ar fi riscant ca numai pe baza originii unei expresii să se tragă concluzii cu privire la răspândirea teritorială a vechilor români, dar, dacă argumentația intră în relație cu alte date istorice şi lingvistice, cum este cazul expresiei în discuție, studiul originii frazeologismelor poate reprezenta un argument important (Puşcariu 1937: 123-124).

[20] B.P. Hasdeu, în HEM I, p. 112, considera că această parte a expresiei, *ce nu curge pe apă* „este un admirabil eufemism pentru noțiunea cea mai trivială”.

Scanned with OKEN Scanner

Explicaţia lui Puşcariu cu privire la originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost acceptată cu unele amendamente şi de A. Philippide[21] şi de G. Ivănescu[22].

Împotriva explicaţiei menţionate a expresiei s-a pronunţat însă lingvistul austriac Leo Spitzer în articolele *L'expression «a făgădui marea cu sarea»*, în „Bulletin Linguistique", V (1937), p. 190-195, şi *Sur «a făgădui marea cu sarea»*, în „Bulletin Linguistique", VI (1938), p. 238. Pentru Leo Spitzer, expresia are o explicaţie stilistică, fiind considerată rezultatul exclusiv al simetriei fonetice, dovadă şi varianta în care structura este continuată cu sintagma *şi Oltul cu totul*.

La această explicaţie stilistică a aderat şi Iorgu Iordan, care, în lucrarea *Stilistica limbii române* (1975: 91), discuta

---

[21] A. Philippide, în opera sa capitală, *Originea românilor* (vol. II, 1927, p. 385), este parţial de acord cu explicaţia istorică a expresiei pe care o dăduse Puşcariu, apreciind că enunţul nu este o probă în ceea ce priveşte relaţiile pe care dacoromânii le aveau cu istroromânii, ce serveau de cărăuşi pentru transportul sării de la Marea Adriatică în interiorul ţării, unde sarea era atât de rară şi de căutată, ci, dimpotrivă, „vorba *a făgădui marea cu sarea* este o probă că dacoromânii au trăit odată de-a dreapta Dunării, ba această vorbă mai este o probă că pe vremea aceea raporturile dintre teritoriile de-a dreapta fluviului cu cele de-a stânga lui nu erau aşa de puternice, cum crede Puşcariu la pag. 358, căci altfel şi-ar fi procurat locuitorii de pe malul drept sare şi din ţările de pe malul stâng, iar nu numai de la Marea Adriatică".

[22] G. Ivănescu, în lucrarea sa de sinteză *Istoria limbii române* (1980, p. 362), este de acord cu explicaţia istorică propusă de Sextil Puşcariu, afirmând că „expresia a fost creată în Iugoslavia între secolele al X-lea şi al XVI-lea şi că s-a răspândit repede după crearea ei şi la dacoromâni, prin migraţii ale rotacizanţilor, dar şi fără migraţii de oameni".

Scanned with OKEN Scanner

expresia *a făgădui marea cu sarea* în cadrul capitolului „Ritmul", considerând rima *marea-sarea* drept definitorie pentru formarea şi păstrarea structurii.

Noi precizări în legătură cu etimologia acestei expresii aduce Stelian Dumistrăcel în dicţionarul său *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti* (2001: 224-225). Autorul consideră surprinzător faptul că Sextil Puşcariu, la fel ca A. Philippide sau G. Ivănescu, „nu şi-a pus problema prezenţei, în expresia discutată, a unui cuvânt de origine maghiară, (*a*) *făgădui* (magh. *fogadni*), ce poate contrazice părerea privind crearea imaginii acestei expresii la românii din sudul Dunării, o zonă în care împrumuturile maghiare sunt nesemnificative (ba chiar lipsesc dacă este vorba de dialectele istroromân, aromân şi meglenoromân)"[23].

Aşadar, polemica în legătură cu originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* s-a întins aproape un secol şi încă rămâne deschisă. Fiecare nouă intervenţie a adus note în plus cu privire la posibilul drum al acestei expresii. Nu avem pretenţia să sfârşim şirul soluţiilor propuse, însă avem privilegiul să formulăm o părere servindu-ne de câştigul tuturor opiniilor anterioare. Şi, în lumina acestor cercetări, credem că o cheie pentru descifrarea codului de semnificare al acestei expresii este conferită de împrejurările apariţiei funcţiei expresive a acestei structuri, în sensul în care Stelian Dumistrăcel face deosebirea

[23] Despre lipsa împrumuturilor ungureşti în dialectul istroromân, Sextil Puşcariu vorbeşte şi în *Studii istroromâne* (vol. II, 1926, p. 366): „Sigur e însă că o influenţă lingvistică de la nord spre sud n-a mai existat pe vremea când dialectul dacoromân începuse să fie influenţat de limba ungurească, căci niciun cuvânt de origine ungurească, nici chiar cele răspândite pe întreg teritoriul dacoromân (ca *bănui, chip, mistui, tămădui, mântui, oraş* etc.) şi intrate chiar şi în limbile slave din Balcani nu se regăseşte la românii apuseni".

Scanned with OKEN Scanner

dintre *expresiile imaginare*, cu funcție stilistică nemijlocită, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise, şi expresiile *cópii ale realității*, cu funcție stilistică derivată, având inițial statutul de formule „tehnice" (Dumistrăcel 1980: 136-137).

Elementul de la care a plecat argumentația istorico-etnologică a expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost echivalarea imaginii sării cu un lucru prețios. Noi credem că *sarea*, în această structură, intră în semnificare alături de cuvântul *marea* semnificând „lucrul imens, imposibil de oferit", iar referirea la sarea din zăcămintele Carpaților nu e motivată. Prima dovadă este continuarea expresiei cu sintagma *şi Oltul cu totul*. În ceea ce priveşte această expresie, trebuie să considerăm ca definitorie valoarea semantică a locuțiunii adverbiale „cu totul". Noi considerăm că sensul expresiei presupune subînțelegerea ideii de totalitate pentru întreaga structură: *a făgădui* [toată] *marea cu* [toată] *sarea* [ei] *şi Oltul cu totul*. Aşadar, structura face parte din categoria expresiilor imaginare[24], luând naştere ca figură de stil propriu-zisă şi având o funcție stilistică nemijlocită.

Trebuie să fim de acord cu remarca lui Sextil Puşcariu că rima este cea care a făcut ca expresia să reziste şi credem, la fel ca Leo Spitzer şi Iorgu Iordan, că simetria fonetică a fost esențială în formarea expresiei, însă susținem că aceasta este constituită după un principiu semantic total motivat, cel al hiperbolizării. De mare importanță în susținerea acestei ipoteze este pentru noi şi observația lui Stelian Dumistrăcel că verbul „a făgădui" este de origine maghiară, fapt ce exclude formarea expresiei, sub această înfățişare, înainte de venirea maghiarilor în Transilvania, şi faptul că verbul poate varia, prin formulările *a*

[24] În sensul clasificării pe care o propune Stelian Dumistrăcel (1980: 136-137).

Scanned with OKEN Scanner

cere sau *a căuta marea cu sarea* (Dumistrăcel 2001: 224-225). Aşadar, elementul fix din această structură este numai *marea cu sarea*. În plus, Iuliu Zanne înregistrează în colecţia sa, *Proverbele românilor*... (vol. I, p. 211), şi expresia fără verb, *marea cu sarea*, despre care afirmă că „se zice însemnând o mulţime de oameni, de muieri, o mare adunare". Prezenţa acestei structuri cu sensul general „de mulţime mare", întăreşte ipoteza noastră că avem de a face cu o expresie imaginară născută ca o figură de stil de tipul hiperbolei, care se înscrie în linia echivalenţelor din alte limbi. Mai mult, Sextil Puşcariu pierduse din vedere faptul că şi în limba română există şi alte expresii ilustrând o promisiune irealizabilă precum *a făgădui* (sau *a promite*) *cerul şi pământul* „a promite lucruri nerealizabile" *a promite* (*şi*) *luna de pe cer* „a promite lucruri pe care nu le poate realiza" (cf. DLLRC). Aşadar, expresia *a făgădui marea cu sarea*, se află, inclusiv în limba română, într-o serie sinonimică în care *marea cu sarea*, *cerul şi pământul*, *luna de pe cer* sunt perfect echivalente din punct de vedere semantic. Aceasta este o dovadă în plus că expresiile, la fel ca metaforele, se integrează în serii în care imaginile pe care se fundamentează pot varia dacă aparţin aceluiaşi câmp semantic.

Analiza expresiei *a făgădui marea cu sarea* reprezintă o dovadă a faptului că frazeologismele, ca rezultate ale gândirii metaforice, sunt elemente ale unui sistem care transgresează limbile şi culturile, iar, ca modalităţi de expresie ale unei comunităţi lingvistice, rămân legate de universul de imagini şi de reprezentări ale lumii în care s-au creat. Biografia acestei expresii este o probă a valorii pe care o are conceptualizarea mecanismelor de expresivitate ale limbajului în studierea relaţiei dintre limbă şi cultură.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

EXEGEZE LEXICOGRAFICE PRIVIND FRAZEOLOGIA

Scanned with OKEN Scanner

➢ Dicționarele… dincolo de dicționare ➢ Frazeologie în dicționarele explicative generale academice ale limbii române ➢ Frazeologie şi cultură în dicționare explicative de uz curent ➢ *Proverbele românilor…* (1895-1912), publicate de Iuliu Zanne – o emblemă a preocupărilor pentru înregistrarea, compararea şi studiul frazeologismelor

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

1. Dicționarele... dincolo de dicționare

Publicate în tiraje impresionante, utilizate cu precădere în școală, dicționarele au fost considerate multă vreme niște unelte „naturale" de descifrare a limbilor. Această perspectivă normală și iluzorie a fost deconstruită de teoria lexicografică care consideră aceste lucrări drept texte structurate semiotic, reflectând o anumită concepție asupra limbii și lumii, o anumită simptomatologie culturală (Rey 2008: 13). Dicționarele de referință ale unei limbi reprezintă și borne ale evoluției științelor limbii în cultura respectivă. Din acest punct de vedere, credem că este de interes a se ilustra în ce măsură *Dicționarul limbii române*, editat de Academia Română, a cărui realizare a depășit limitele unui secol, exprimă evoluția tratării științifice a unui domeniu important al limbii române, frazeologia, în relație directă cu alte trei opere lexicografice de autor, unice fiecare în felul lor, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924), de H. Tiktin, *Dicționarul universal al limbei române* (1896), de Lazăr Șăineanu și *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X (1895-1912), de Iuliu Zanne.

Lingvistica românească beneficiază de o lucrare fundamentală, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, realizată de Mircea Seche, publicată în două volume (1966, 1969), în care autorul oferă informații detaliate cu privire la dicționarele românești, căreia i se adaugă și contribuții ale unor lingviști precum

Angela Bidu-Vrănceanu (1993), Gabriela Haja et alii (2005), Cristina Florescu (2012), Marius-Radu Clim (2012), Elena Tamba *et alii* (2012), însă rămâne deschisă calea unor cercetări de metalexicografie, care să vizeze studierea unor dicționare românești ca dovezi practice ale evoluției științifice a unor discipline lingvistice sau, ca în cazul frazeologiei, a tratării unor compartimente ale limbii. Într-un astfel de context, considerăm binevenită o cercetare care să reconstituie biografia culturală a unor opere despre care credem că au lăsat urme importante nu numai în istoria lexicografiei, ci și în evoluția lingvisticii.

2. Frazeologie în dicționarele explicative generale academice ale limbii române

Începuturile dicționarului academic al limbii române sunt legate direct de contextul cultural de la mijlocul secolului al XIX-lea, care transformase în ideal național dezideratul de a realiza o gramatică, o ortografie unică, un dicționar explicativ. Una dintre primele sarcini ale Societății Academice Române, înființată în 1866, a constituit-o alcătuirea unui mare dicționar al limbii naționale. În primul statut al societății, misiunea era formulată astfel: „Secțiunea literară se ocupă cu diversele cestiuni filologice, destinate a cultiva, a curăți, a regula, a înavuți și a perfecționa limba română; organizează misiuni lexicografice pentru compunerea unui Dicționariu român, cât se poate mai complet și mai rațional, așa încât să poată fi dereptariul limbei" (Seche 1966: 133).

Timp de peste un secol Academia Română a făcut demersuri pentru a-și îndeplini această misiune și, astfel, sub egida sa, au fost redactate trei dicționare: *Dicționariul limbei romane* (1871-1876), redactat de A.T. Laurian și I.C. Massim,

Scanned with OKEN Scanner

Etymologicum Magnum Romaniae (1887-1893) al lui B.P. Hasdeu precum şi *Dicţionarul limbii române* (tezaur), început de Sextil Puşcariu şi colaboratorii săi (1913 şi urm.), continuat de echipele conduse de Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu (1965 şi urm.), finalizat în 2010, avându-i ca redactori responsabili pe Marius Sala şi G. Mihăilă (2000 şi urm.).

Fiecare dintre cele trei dicţionare reprezintă stadii diferite ale tratării frazeologismelor din punct de vedere lexicografic. Ne propunem să analizăm în continuare aceste stadii, plecând de la premisa că frazeologia reprezintă o componentă importantă a dicţionarelor explicative academice, iar tratarea acesteia în relaţie cu lexemul-intrare reprezintă o marcă distinctivă a tipului de demers lexicografic asumat.

2.1. *Dicţionariul limbei romane* (1871-1876): August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim[25]

Realizarea primului dicţionar academic al limbii române a fost încredinţată lui August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim, care în cursul anului 1870 au început redactarea *Dicţionariului limbei romane*[26]. Primele două tomuri reprezintă dicţionarul

---

[25] O prezentare extinsă a dicţionarului am realizat-o în articolul: Petronela Savin, „Romanian Food Terminology in *Dicţionariul Limbei Romane*, by A.T. Laurian and I.C. Massim", în Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (ed.) *Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication,* Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureş, 2016, pp. 612-618.

[26] Datele de pe pagina de titlu sunt: A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicţionariul limbei romane.* După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (*A–H*), 1871 [în

Scanned with OKEN Scanner

propriu-zis, cuprinzând în general termeni de origine latină, iar tomul al III-lea numit *Glossariu* cuprinde cuvintele din limba română străine prin originea sau forma lor şi pe cele de origine nesigură.

Sursa principală a defectelor acestei opere lexicografice o reprezintă latinismul autorilor, limita cea mai importantă a dicţionarului înregistrându-se la nivelul listei de cuvinte care privilegiază fondul latin şi compartimentul romanic din limba română [27]. În ciuda acestor limite, Mircea Seche (1966: 180) consideră că activitatea lexicografică depusă de August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim, „concretizată în cel dintâi dicţionar român academic, reprezintă o dată importantă în istoria

---

realitate: 1873]; tomu II (colaboratori Iosef Hodoş şi G. Barițiu: *I–Z*), 1876; tom. III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine înduioasă,* 1871 [în realitate: 1877].

[27] Potrivit autorilor, „un dicţionar român demn de acest nume caută să cuprindă toate cuvintele, toate formele şi construcţiile de cuvinte curat romanice", şi, „din contra, vorbele de origine neromanică [...] nu pot şi nu se cade să aibă loc într-un dicţionar românesc" (p. VI), însă „la toate vorbele străine excluse din dicţionar stau deschise porţile glosarului (p. IX). Dicţionarul, potrivit concepţiei celor doi autori, reprezintă, de fapt, un repertoriu de termeni latini şi romanici din limba română. O altă limită importantă a dicţionarului este aceea că lista de cuvinte a lucrării a fost încărcată cu termeni transportaţi direct din dicţionarele latine. Însă scăderea cea mai importantă a dicţionarului lui Laurian şi Massim o reprezintă aplicarea principiilor ortografice etimologiste ale latiniştilor radicali prin care formele cuvintelor limbii române rezultate printr-o lungă evoluţie istorică sunt asimilate formelor corespunzătoare din latină, ignorându-se orice lege de fonetică istorică.

Scanned with OKEN Scanner

lingvisticii naționale"[28]. Articolele dicționarului lui Laurian și Massim au următoarea structură: termenul-titlu ortografiat latinizant este urmat de multe ori de forma ortografică reală, de flexiune, de traducerea în latină, care servește în unele cazuri și de indicație etimologică (etimologia se indică într-o paranteză care precedă definiția în celelalte cazuri), în final, dezvoltându-se filiația semantică căreia i se subordonează și unitățile frazeologice.

Dat fiind profilul acestui dicționar, se pune întrebarea, în ce măsură acest instrument poate oferi informații valoroase privitoare la tratarea frazeologismelor în relație cu fundamentul cultural care le-a generat. Evident că, dat fiind faptul că dicționarul lui Laurian și Massim privilegiază stratul lexical latin, locul frazeologismelor în dicționar este destul de important.

Ne rezumăm la prezentarea a două articole de dicționar, reprezentând lexemele *a bea* și *a mânca*, termeni esențiali ai terminologiei alimentare, relevanți, credem noi, în ceea ce privește ilustrarea valorii secțiunii frazeologice a dicționarului.

---

[28] Numărul mare de cuvinte reale înregistrate, circa 50.000, arată ca avem de a face cu unul dintre cele mai bogate dicționare tipărite. Efortul autorilor în campania de „îmbogățire" a vocabularului românesc cu termeni preluați direct din dicționarele latine a avut și consecințe pozitive, ducând la punerea în circulație a numeroase neologisme, rămase până astăzi în limbă, astfel încât, prin volumul de neologisme înregistrat, dicționarul nu are precedent în istoria lexicografiei române. Organizarea excepțional de complexă a articolelor (cu ample filiații semantice istorice, cu definiții adesea remarcabile și cu citate ilustrative numeroase și utile) nu are nici ea corespondent în vreo operă lexicografică din secolul al XIX-lea. Chiar și în domeniul etimologiilor, după Mircea Seche, autorii au merite evidente.

Scanned with OKEN Scanner

Pornim analiza noastră cu lexemul BEERE[29] (a bea), pentru care sunt identificate două direcții semantice principale notate cu I și II, distincția făcându-se în funcție de subiectul acțiunii:

> I. „pentru oameni și alte animale, a sorbi cu gura și înghiți pe gât un lichid oarecare" și II. „aplicat la ființe inanimate, a sorbi, a suge, a înghiți".

Pentru linia semantică I. avem subsensurile organizate în funcție de gradul de generalitate, notate cu litere arabe:

> 1. „în genere: *vitele, fiarele și alte animale beau apă, oamenii beau nu numai apă, ci și vin, rachiu, cafea, lapte; unii oameni beau și tutun*" 2. „în parte: a bea vin sau alte spirtoase [...] și în special a bea peste măsură spirtoase, a fi bețiv".

În cadrul secțiunii semantice plasează autorii dicționarului și expresiile și locuțiunile. Astfel liniei semantice I.1. îi sunt atribuite structurile:

> „*a bea cu sete, a bea pe nerăsuflate, pe răsuflate, a bea gros* (= mult); *a da să bea* = a oferi băutura, a adăpa, sau: a da vin sau bani de băut; *a da de băut*, în acest din urmă înțeles este o expresie mai clară sau mai uzitată decât *a da să bea*; *a bea apă* = pentru cei căzuți în apă, a înghiți apă, a se îneca înghițind apă".

Chiar dacă niciuna dintre structurile oferite în dicționar nu sunt locuțiuni conform definiției de astăzi a termenului[30], la

---

[29] Din textul articolului păstrăm doar termenul-titlu ortografiat latinizant pentru a ușura căutarea în dicționar, în rest, adaptăm la ortografia actuală textele citate din dicționar.

[30] Definițiile actuale propuse pentru termenul de *locuțiune* au în general aceeași structură, evidențiind trăsături precum stabilitatea,

Scanned with OKEN Scanner

nivelul fiecăreia se înregistrează un anumit grad de idiomaticitate.

Cel de-al doilea lexem din dicționarul lui Laurian și Massim pe care intenționăm să-l analizăm este MANCARE (a mânca). Definiția generală a termenului înregistrată în dicționar este: „a mesteca și a înghiți alimente".

Pentru a se ilustra ideea de superlativ sunt prezentate două expresii sinonime *a mânca lupește* = a *mânca cât patru*. O altă evoluție a sensului principal este realizată „prin metaforă: *a mânca*, a consuma, a risipi, a-și pierde starea și averea în speze nebunești". Structura frazeologică exemplificată pentru acest sens este *a mânca bani*, cu sensurile a) a consuma, a cheltui; b) a face abuzuri cu banii publici. Alături de acest frazeologism mai apar, fără legătură directă cu sensul prezentat, structurile frazeologice:

> „*a mânca fript pe cineva sau ceva*, a-l pierde" precum și „blesteme: *mânca-l-ar furcile, mânca-l-ar cânii, mănânce-te corbii*", iar, „în dispreț și bătaie de joc: *mănânce-și vorba, mănânce-și-o friptă, mănânce-și-o împuțită, mănânce-și-o de la căpătâi*".

În continuare se înregistrează un alt sens al verbului *a mânca* (în relație cu obiecte și lucruri):

---

unitatea sintactică și de sens: „grupul de cuvinte mai mult sau mai puțin sudat, care are un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire" (GLR, I, 1966: 34), „grupare de două sau mai multe cuvinte, unitară ca sens și care stabilește relații cu contextul ca un singur element, fie că aceste relații se realizează printr-unul din elementele ei alcătuitoare, fie că gruparea, în ansamblul ei, stabilește relații ca termen unic" (Boroianu, 1974, II: 243).

Scanned with OKEN Scanner

„a consuma, a distruge, a corupe, a absorbi, a nimici: *această fabrică mănâncă mulți cărbuni*; (...); *rugina mănâncă fierul*; *el mănâncă câte o silabă când vorbește*".

Este integrată apoi o serie de expresii și fraze fără să pară a avea o legătură directă cu sensul precedent:

„*lupii mănâncă și oile numărate*, adică pentru furi și oamenii rapaci nicio supraveghere nu este de ajuns; *peștii cei mari mănâncă pe cei mici*, cei mai tari și mai puternici oprimă pe cei neputincioși; *pe cel ce face ouă îl mănâncă lupii*, omul prea bun este asuprit de oamenii blestemați; *ce copil frumos! îmi vine să-l mănânc; mâncați-aș ochișorii; pupilul mamei, te mănânc*; *asta mă mânca*, adică chiar aceasta e cauza sau piedica de nu pot face ce vreau eu; *a mâncat bătaie*; *te mănâncă pielea* = *te mănâncă spinarea* = ți s-a făcut de bătaie; *mă mănâncă urechea, palma, talpa, nasul, nara* etc.; și în mod impersonal: *mă mănâncă la ureche, la spate, la talpă*, simt prurit la ceste părți; dar *mă mănâncă palma* înseamnă nu numai simplu: a) a simți prurit sau *mâncărime* în palmă; ci și: b) a avea gust, a vrea să bată pe cineva; c) a vrea să capete bani; *a mânca palme, înjurături* etc., a suferi; *a mânca urechile cuiva* = a nu-i da pace cu insistențele etc."

Chiar și din analiza acestor două lexeme din terminologia alimentară se pot trage câteva concluzii referitoare la modalitatea de tratare a frazeologismelor în *Dicționariul limbei romane*, realizat de Laurian și Massim.

Ignorând ortografia latinizantă, avem în față un demers lexicografic complex, care, în cadrele limitelor impuse de cunoașterea lingvistică a timpului, oferă informații prețioase, în primul rând, despre componenta semantică a termenilor. Studiul frazeologiei poate beneficia din plin de exemplele pe care le oferă acest dicționar. Frazeologismele apar deseori în calitate de citate

Scanned with OKEN Scanner

redacționale, întărind existența sensului corespunzător. E adevărat că multe dintre structurile frazeologice nu sunt organizate potrivit liniilor semantice ale imaginilor nucleu, însă se sesizează intenția de a organiza în articol frazeologismele astfel încât să corespundă logicii argumentației lexicografice.

Putem considera, aşadar, că în ciuda preconcepțiilor întărite mai ales în şcoală în legătură cu valoarea *Dicționariului limbei romane* al lui August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim, acesta îşi găseşte menirea ca o importantă sursă de documentare şi în studierea frazeologiei.

2.2. *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886-1895): Bogdan Petriceicu Hasdeu[31]

Primul dicționar academic al limbii române, încredințat lui August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim, cu toate meritele sale parțiale, a constituit în general o nereuşită din cauza orientării latiniste. De aceea, Academia îl desemna pentru această sarcină, în 1884, pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, care a proiectat o operă lexicografică monumentală, *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicționarul limbei istorice şi poporane a românilor*. Din această operă Hasdeu a publicat trei volume între 1886 şi 1895, cuprinzând numai litera A şi începutul literei B, până la

[31] Am publicat biografia acestui dicționar în articolul nostru „Istoria culturală şi lingvistică a *Etymologicum Magnum Romaniae* – EMR (1887-1898), *de B.P. Hasdeu*" în vol. *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, 2016, pp. 218-224.

Scanned with OKEN Scanner

cuvântul *bărbat*[32]. Planul prea vast al lucrării precum şi ritmul redactării, încetinit mult după dureroasa pierdere a fiicei[33], au determinat Academia în 1897 să întrerupă lucrarea în forma proiectată de Hasdeu.

În condiţiile întreruperii dicţionarului la litera B, utilitatea sa lexicografică s-a redus considerabil, şi totuşi, după mai mult de un secol, valoarea ştiinţifică a acestei opere nu poate fi contestată.

Mircea Seche înregistrează, din punctul de vedere al teoriei lexicografice, atât reuşitele, cât şi lipsurile dicţionarului. Dintre câştigurile lucrării lui Hasdeu sunt prezentate următoarele: bogăţia excepţională a elementului vechi, popular şi regional, lista de cuvinte integral reală extrasă dintr-o imensă cantitate de izvoare, volumul cuvenit acordat termenilor din fondul principal lexical, adoptarea ortografiei fonetice, acurateţea înregistrării statutului cuvântului în limba literară cu localizarea cu mare precizie a cuvintelor regionale şi identificarea exactă a primelor atestări ale cuvintelor, oferirea unui procent remarcabil de etimologii valabile. Dintre lipsuri[34], în afară de cea mai evidentă,

---

[32] Ultimul volum, al IV-lea, publicat în 1898, nu trebuie considerat ca parte integrantă a dicţionarului, întrucât conţine numai introducerea, un întins studiu de istorie, intitulat *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţării Româneşti* (1230-1380).

[33] Iulia Hasdeu s-a stins la nici 18 ani, în 1888, lăsând neîmplinit un viitor care se anunţa ca o mare speranţă.

[34] Sunt înregistrate, de asemenea, ca limite ale dicţionarului: lista de cuvinte săracă generată de ignorarea aportului neologic, acordarea unui spaţiu inegal cuvintelor acceptate, depăşirea profilului unui dicţionar explicativ prin introducerea în articole separate a numelor proprii, a elementelor derivative (prefixe, sufixe, a elementelor de compunere), marcarea prin articol separat a valorilor morfologice şi chiar a sensurilor aceluiaşi cuvânt, înregistrate ca omonime,

Scanned with OKEN Scanner

anume aceea de a fi rămas abia început, lacuna fundamentală de organizare pe care o consideră Mircea Seche este că „faptele de limbă sunt sufocate de datele extralingvistice" (Seche 1969: 9-34).

Pornind de la această lacună pe care o înregistrează Mircea Seche am vrea să dezvoltăm argumentația într-o direcție care recuperează viziunea hasdeiană asupra rolului dicționarelor în slujba studierii relației dintre limbă şi cultură. Abundența de fapte extralingvistice şi în aceeaşi măsură ponderea mare a citatelor din dicționar fac parte dintr-o concepție științifică asumată de autor[35]. Această trăsătură a *Etymologicului*, reclamată

---

importanța redusă acordată explicației lingvistice a cuvintelor, agravată de tendința de a simplifica filiația semantică în cazul cuvintelor polisemantice, aşezarea unităților frazeologice la sfârşitul tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice, sacrificându-se astfel profilul istoric al dicționarului.

[35] În *Introducere* la tomul al II-lea, citită în plenul Academiei Române în şedința din 13 martie 1887, intitulată sugestiv *Dicționare şi dicționare*, B.P. Hasdeu îşi motivează alegerea pentru tipul de demers asumat astfel:

„[...] dicționarele cele mari se mulțumesc cu arătarea sensului imediat vechi sau nou al unui cuvânt prin întrebuințarea-i curat literară într-o construcțiune sintactică. Dar şi până această citare a texturilor este generalmente prea trunchiată, uitându-se adesea că înțelesul cel intenționat al cuvântului nu se lămureşte fără un lung pasagiu reprodus in extenso. Littré cel dintâi a ştiut să citeze şi tocmai de aceea cel dintâi el a reuşit să indice într-o mulțime de cazuri nu numai sensurile, dar până şi nuanțele cele mai fine ale fiecărui sens în parte. Graţie citațiunilor bine alese, bine cumpănite şi bine clasificate, graţie totodată unei pătrunzătoare şi interesante sinonimice, opera lexicografului francez nu este numai un registru de consultat, ci până la un punct o carte de lectură; pe când

Scanned with OKEN Scanner

de lexicografi ca fiind imagine a caracterului prolix al dicționarului, este trăsătura care atrage cel mai mult publicul specializat și nespecializat[36], care găsește în dicționar un univers de cuvinte și lucruri. Din acest punct de vedere, pentru cercetătorul din domeniul frazeologiei, acest dicționar reprezintă o importantă sursă de documentare care umple lacune pe care alte dicționare nu le acoperă.

Un cercetător asistă nu numai la rezultate ale reflecției, ci la însuși procesul construcției sensului care se naște din exemplificare și contextualizare. Demonstrația, amestec de metodă severă și imaginație aprinsă, de erudiție și de stil, cucerește, și, în

---

publicațiunea englezului Murray se aseamănă mai mult cu o diagramă; pe una o poți primi ca pe un tovarăș cu care vorbești fără să ți se urască și – după zicătoarea română – vorba vorbă aduce; cealaltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hârcă cu oscioare numerotate într-un mod foarte simetric, pe care trebui s-o studiezi câteodată, dar cu care unei firi nervoase nu-i prea vine la socoteală a rămâne singură-n odaie." (B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, vol. II, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1976, p. 14).

[36] De amintit este și una dintre trăsăturile fundamentale ale operei lui Hasdeu, surprinsă exact de Ovid Densusianu, care afirma: „Cu felul cum știa el să prezinte lucrurile a contribuit în oarecare măsură la popularizarea acestei științe în cercuri unde nu se prea știa ce putea fi ea. Hasdeu avea cetitori în afară de cercul specialiștilor; cu darul lui de fi atrăgător a ajuns să intereseze pentru filologie și pe unii profani" (Ovid Densusianu, *Opere. I. Lingvistică. Scrieri lingvistice*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 696.)

Scanned with OKEN Scanner

aceeaşi măsură, incită[37]. Cantitatea enormă de citate vechi sau noi, netrunchiate, aşa cum i-ar fi impus un dicţionar obişnuit, referinţele la ştiinţele contingente cu lingvistica, prin raportul dintre noţiune şi cuvânt, istoria, arheologia, literatura, psihologia, artele, dreptul, economia politică, istoria religiilor şi a miturilor, ştiinţele naturii, geografia fac din *Etymologicum* „o carte de reflecţie" asupra relaţiei dintre cuvinte şi lucruri.

Acest atribut din urmă al dicţionarului, darul de a genera reflecţie, derivă mai ales din componenta etimologică a acestuia, căreia Hasdeu îi acorda un spaţiu extins, justificat tocmai de sensul foarte larg pe care îl atribuia etimologiei. În studiul introductiv la primul volum al dicţionarului *Ce este etimologia?*, Hasdeu preciza că înţelege prin etimologie proveniența oricărui fapt de limbă, „mai pe scurt, derivaţiunea sintactică, ca şi cea fonetică, ca cea ideologică, ca şi cea morfologică, toate sunt deopotrivă etimologie"[38]. Indoeuropenist şi neogramatic, Hasdeu considera că sfera conceptului de etimologie trebuie lărgită prin includerea reconstrucţiei lingvistice la toate sectoarele limbii, pentru a găsi pentru fiecare fenomen câte un prototip comun. Rezultatele reconstrucţiei lingvistice sunt, după opinia lui B.P. Hasdeu, aproximative. Cu cât acestea se bazează pe o cantitate mai mare de fapte comparabile, cu atât probabilitatea de a fi adevărate este mai mare. Prin acest principiu teoretic se justifică

---

[37] Pentru informaţii relevante cu privire la metoda şi stilul dicţionarului, vezi Paul Cornea, „Etymologicum Magnum Romaniae – biografia şi fizionomia unei opere remarcabile", Introducere la Hasdeu, B.P., *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I., Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. XXVI.

[38] B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, vol. I, 1972, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

stăruința de a oferi o mare cantitate de fapte lingvistice, reflectate la nivelul citărilor. De asemenea, în slujba componentei etimologice, este utilizată deseori o mare cantitate de fapte extralingvistice.

Cicerone Poghirc remarca faptul că Hasdeu vedea în etimologie nu o simplă tehnică lingvistică, ci un demers complex în care „alături de izvoarele filologice propriu-zise, sunt folosite adeseori izvoare istorice, geografice, climatologice, chimice, biologice etc., preconizând în bună măsură metoda « Worter und Sachen »"[39], aplicată în acea vreme de Hugo Schuchardt, iar ceva mai târziu de R. Meringer şi G. Baist. Metoda constă în folosirea datelor extralingvistice pentru explicarea faptelor de limbă. Etimologia era în acest fel pentru Hasdeu o adevărată istorie a cuvântului, paralelă cu istoria realității denumite, o istorie prin care sunt asumate integrator toate cunoaşterile despre limbă şi lume[40]. În cazul multor termeni, se ține seama de particularitățile

---

[39] Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1968, p. 145.

[40] Am putea pune în directă relație viziunea hasdeiană despre etimologie cu concepția lui Eugeniu Coşeriu despre demersul lingvistic propriu istoriei: „La soluționarea unei probleme istorice va contribui, după caz, lingvistica funcțională şi dialectologia, sociolingvistica şi etnolingvistica, stilistica limbii şi sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe din aceste discipline împreună, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Şi aceasta nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o ştiință «hibridă» sau eterogenă, ci pentru că este ştiința lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice şi toate relațiile în care acestea se întâlnesc şi pe care le determină se varsă în istorie" [vezi Coşeriu, Eugen, *Lingvistica din perspectivă spațială şi*

Scanned with OKEN Scanner

„lucrurilor" pentru explicarea etimologiei şi, de asemenea, pentru motivarea utilizării figurate a cuvintelor. Atenției deosebite acordate „lucrului" i se poate datora şi procedeul disocierii în articole de sine stătătoare a sensurilor mai îndepărtate, legate de domenii mai speciale[41]. De acest tip de concepție asupra dicționarului beneficiază într-o mare măsură şi componenta frazeologică a articolelor. Din acest punct de vedere, abundența datelor extralingvistice pentru contextualizarea faptelor de limbă contribuie în mod definitoriu la explicarea fundamentului cultural al multora dintre frazeologisme.

Astfel, un articol de mare întindere precum APĂ[42] este organizat în felul următor: definiția este urmată de exemple preluate din cele mai vechi surse cunoscute, sunt prezentate sensurile principale, apoi secțiunile I. *Apă* în ghicitori, II. *Apă* în

---

antropologică. Trei studii, cu o prefață de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiința, 1994, pp. 148-149].

[41] Despre propunerea pe care Hasdeu a făcut-o cu privire la întemeierea unei ştiințe lingvistice, *noematologia*, anticipând, *skeologia*, definită de Eugeniu Coşeriu ca disciplină care are ca obiect determinarea contribuției «cunoaşterii lucrurilor» la vorbire, vezi Cristinel Munteanu *Noematologia lui B.P. Hasdeu: o anticipare a skeologiei lui E. Coşeriu*, „Philologica Jassyensia", An IX, Nr. 2 (18), 2013, pp. 85-94 şi Cristinel Munteanu, *Studiu introductiv: B.P Hasdeu – primul nostru teoretician al limbajului*, în B.P. Hasdeu, *Studii de ştiința limbii*, prologul editorului, studiu introductiv şi note de Cristinel Mnteanu, Institutul European, 2013, pp. 29-113.

[42] Trebuie precizat faptul că articolul se referă numai la primul sens al cuvântului apă, „substanță curgătoare, străvezie, fără culoare, fără miros, fără gust, dar care potoleşte setea" pentru celelalte cinci sensuri identificate existând alte cinci articole separate.

Scanned with OKEN Scanner

proverbi şi locuţiuni proverbiale, III. *Apă* în datine şi credinţe, IV. Observaţiuni lingvistice.

După cum se observă, articolul cuprinde o secţiune specială referitoare la frazeologisme, este vorba despre 61 de „proverbi şi locuţiuni proverbiale", tratate în general diferit în funcţie de valoarea lor culturală. De pildă, din primele nouă structuri preluate din colecţia lui Iordachi Golescu, Hasdeu mărturiseşte că se va opri în această secţiune numai la două, *apa curge şi se duce, pietrele rămân pe loc* şi *a lua apa de la moară*, iar, în secţiunea a III-a, se va referi la expresia *ca paparuda, cu apa-n cap* (HEM 111). Pentru frazeologismele considerate de interes, autorul identifică structuri echivalente în alte limbi şi le exemplifică făcând apel la surse documentare. De o tratare complexă beneficiază frazeologismele al căror fundament cultural este considerat ca fiind românesc. Citãm în acest sens explicaţia pentru proverbul *apa curge şi se duce, pietrele rămân pe loc*:

> „Proverbul «apa curge, pietrele rămân», pentru care n-am putut găsi nicio paralelă în celelalte limbi, astfel că trebui să-l privim ca specific românesc, ni se pare a fi de o extremă importanţă istorică. Numai izvoarele de munte curg şi se scurg pe pietre, niciodată râurile de pe câmpie, în privinţă cărora nisipul rămâne. Pentru ca un asemenea proverb să se fi putut naşte şi a se înrădăcina la toţi românii din Dacia lui Traian, cată să admitem dară că întreaga naţionalitate a noastră s-a format în Carpaţi, pogorându-se mai târziu gata pe şes".

Aşadar, pentru studiul frazeologiei, „erorile" despre care vorbesc specialiştii lexicografi, abundenţa citatelor şi cantitatea mare de informaţie extralingvistică, toate aşezate într-o formă relativ liberă, reprezintă un adevărat câştig. Contextualizarea permanentă a cuvântului prin relaţia sa cu lucrurile contribuie la transparentizarea drumului figurativităţii în cazul multor expresii

Scanned with OKEN Scanner

şi proverbe. Însă din punct de vedere lexicografic, organizarea eteroclită, într-o secţiune separată, a materialul frazeologic precum şi lipsa de consecvenţă metodologică în tratarea lexicografică a fiecărui frazeologism reprezintă limite evidente.

Etymologicum Magnum Romaniae este rodul cărturarului de tip renascentist, care a redat vie prin cuvinte istoria culturii şi civilizaţiei poporului român, iar, din acest punct de vedere, ilustrarea fundamentului cultural al expresiilor şi proverbelor reprezintă un subiect privilegiat.

2.3. *Dicţionarul limbii române* (tezaur), DA-DLR (1913-2010)[43]

2.3.1. După încercarea neterminată lui Bogdan Petriceicu Hasdeu de a da limbii române un dicţionar tezaur, Academia îl însărcinează, în 1897, pe lingvistul ieşean A. Philippide să preia sarcina redactării dicţionarului academic. După o muncă intensă de fişare, de acumulare a materialului, şi după redactarea a aproximativ un sfert din lucrare, de la începutul dicţionarului până la prepoziţia *de* inclusiv, în 1905, lingvistul predă fişierul lexical Academiei, nefiind de acord cu termenele şi condiţiile impuse de aceasta.

2.3.2. Următorul mare lingvist însărcinat cu realizarea dicţionarului tezaur a fost Sextil Puşcariu; acesta, preluând fişierul lexical de la A. Philippide, începe din 1906 redactarea *Dicţionarului limbii române*, cunoscut sub sigla DA. Vreme de

---

[43] DA este sigla volumelor publicate între 1906 şi 1944, sub supravegherea lui Sextil Puşcariu, iar DLR este sigla seria nouă a *Dicţionarului*, editată începând cu anul 1965, sub coordonarea lui Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu şi încheiată în 2010 sub coordonarea lui Marius Sala şi Gh. Mihăilă.

Scanned with OKEN Scanner

38 de ani, din 1906 până în 1944, s-a realizat aproape jumătate din lucrare (2.956 de pagini tipărite însumând literele *A-C*, *F-K* şi o bună parte din litera *L*, *l – lojniță*). La sfârşitul celui de-al doilea război mondial munca la acest dicționar a încetat (Seche 1969: 44-45).

Spre deosebire de predecesorul său, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Puşcariu s-a străduit să asigure o unitate generală articolelor. Elementele componente ale fiecărui articol au un loc stabil: după cuvântul-titlu şi indicarea categoriei lui morfologice urmează, în ordine, precizarea domeniului căruia îi aparține cuvântul, traducerea sensurilor termenului românesc în limba franceză, indicații asupra situației sale istorice sau asupra răspândirii în spațiu ori indicații stilistice, definiția, izvoarele ei, unitățile frazeologice, formele gramaticale, variantele lexicale, etimologia.

Una dintre cele mai mari reuşite ale dicționarului este organizarea semantică a articolului de o mare bogăție şi finețe. Organizarea semantică a materialului se face în mod sistematic pe două linii principale: prin coordonare şi subordonare. Această reuşită se reflectă în mod definitoriu şi asupra tratării unităților frazeologice. Încă în varianta lui A. Philippide se renunțase la procedeul antiistoric folosit în *Etymologicum* de a izola unitățile frazeologice într-o secțiune separată a articolului (Seche 1969: 65). La fel ca A. Philippide, S. Puşcariu integrează structurile frazeologice în filiația semantică a articolului, subordonându-le, pe fiecare, direct sensurilor din care ele se dezvoltaseră. Sub raportul numărului de frazeologisme, DA devine cea mai completă operă lexicografică.

Scanned with OKEN Scanner

Ca exemplu de tratare lexicografică, analizăm articolul cuvântului GURA[44].

Organizarea sensurilor se subordonează criteriului istoric al apariției acestora.

Primul sens înregistrat este I. 'cavitatea bucală la animale' (cfr. bot, rât, flit, tic; cioc, plisc, clonț, clobanț)"[45], cu frazeologia organizată potrivit sensului și marcată prin semnul #:

---

[44] Este foarte interesantă păstrarea în limba română a termenului *gură*. Încă din latina populară, *os*, *oris* „gură" a cedat locul lui *rostrum* care, de la sensul de „cioc", a primit sensul de „gură", „limbaj" (cf. sp. *rostro*, cat. *rostre*, *rosto*, pg. *rosto*). Acesta din urmă a stat la baza protorom. **rostu* „gură", dr. arh. și reg. *rost* (azi prezent în expresiile *a ști/a spune/a învăța pe de rost*), ar. *arostu*, *arostru*, mgl. *rost* „gură". În dialectele limbii române, *rost*, la rândul său, a suferit concurența sinonimului *gură*, provenit din latinescul *gula*, care avea, inițial, sensul de „gușă", „gâtlej", ca mai apoi în limbajul popular să primească sensul de „gură" (păstrat numai cu sensul originar în limbile romanice apusene, cf. it. *gola*, sard. *gula*, *bula*, friul. *gole*, fr. *gueule*, prov., cat., sp., pg. *gola*, dalm. *gaula*); sensul de „gură" din română se mai găsește în unele dialecte franceze și provensale (Mihăiescu 1993: 207-208). În lupta dintre două sinonime a rămas cel mai expresiv sau cel mai legat de realitățile exprimate.

[45] Sextil Pușcariu, în *Raport către comisiunea dicționarului*, publicat drept cuvânt de deschidere a Tomului I/I, p. XXXI, precizează: „vom alege în clasificarea înțelesurilor: pe cea etimologică, singura care ni se pare îndreptățită. Când un cuvânt are mai multe accepțiuni, nu vom înșira deci la locul dintâiu pe *cea mai răspândită*, lăsând să urmeze mai la vale pe cele mai puțin obicinuite, ci vom așeza în frunte sensul *cel mai vechiu*, care de multe ori se păstrează mai bine într-un exemplu modern, decât într-unul din secolul XVI – lăsând să urmeze în mod natural pe celelalte, așa cum ele s-au

Scanned with OKEN Scanner

„*a da gura unui cal* = a-l lăsa să fugă în voia lui, *a se duce ca pe gura lupului* = a dispărea, a pieri, a nu se mai vedea, *a scoate* (s. *a scăpa ca*) *din gura lupului* = ca prin minune, în ultimul moment, când orice scăpare părea peste putință, *a țipa* (s. *striga*) *ca din gura șarpelui* = din răsputeri, desnădăjduit. (DLR VI)."

Al doilea sens al cuvântului *gură* este cel uzual, rezultat al extinderii:

„II. 1. 'cavitatea bucală la oameni'; 2. a) ca organ pentru introducerea alimentelor în corp; b.) sorbitură; c.) membru al familiei care trebuie hrănit; 3. a.) ca organ de sărutat; b.) sărut; 4. a.) ca organ al vorbirii; b.) ceea ce se vorbește; c.) voce; d.) gălăgie; e.) ceartă; f.) laudă; g.) putința de a vorbi; h) cel ce vorbește; 5. ca termen de dezmierdare, întrebuințat de mame către copiii lor."

După cum se observă, organizarea liniei de semnificare este realizată cu deosebită acuratețe, fiecăreia fiindu-i subordonate frazeologismele aferente. De pildă, pentru subsensul 2. a) ca organ pentru introducerea alimentelor în corp; frazeologismele corespondente sunt:

„*n-am pus* (s. *băgat*) *nimic în gură* = n-am mâncat nimic; *a-și trage de la gură* = a se lipsi de cele necesare, spre a înlesni pe altul; *a-și pune gura la cale* = a mânca; *a* (*i se*) *face* (*cuiva*) *gura pungă*: efect produs de mâncările și băuturile acre; *a face gura pâlnie* = a bea mult, a se îmbăta; *mură-n gură* v. *mură*, *a lăsa cuiva gura apă* v. *apă*; *de-ale gurii* =de mâncare"

Ultima linie de semnificare privește al doilea nivel de extensie, purtând numele:

---

desvoltat în decursul timpului. Numai astfel putem vedea în fiecare cuvânt și istoria lui."

Scanned with OKEN Scanner

„III. Antropomorfisme cu sensurile 1. Deschizătura unui obiect în care se introduce sau prin care intră ceva (cu încă 5 subsensuri); 2. Deschizătura prin care iese, se revarsă ceva (cu încă 4 subsensuri); 3. Partea unui obiect care taie (precum muşcă gura). ”

Aşadar, avem de a face deja cu un demers de mare acurateţe lexicografică, Sextil Puşcariu fiind cel care a deschis drumul unei organizări semantice pe niveluri a materialului lexical, structurile frazeologice subordonându-se acestui sistem. Din acest punct de vedere, relaţia dintre sensul frazeologismului şi sensul lexemului-nucleu pe care se fundamentează întreaga structură este mai transparent.

2.3.3. Oprindu-se în 1944, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, la litera L, *Dicţionarul limbii române* a fost reluat în 1959 şi finalizat în 2010, cuprinzând literele M-Z, cu sigla DLR şi subtitlul „Serie nouă”, sub conducerea redactorilor responsabili, Iorgu Iordan, Al. Graur şi Ion Coteanu, între 1959 şi 1991, Ion Coteanu, între 1992 şi 1999, şi Marius Sala şi Gheorghe Mihăilă, între 2000 şi 2010.

DLR reprezintă continuarea într-o formă nouă a DA-ului, păstrându-se în mare parte principiile stabilite de Sextil Puşcariu. A fost păstrat criteriul etimologic al filiaţiei semantice, vechimea sensului şi nu uzul primând în clasificarea sensurilor. Deosebirile principale faţă de seria precedentă privesc renunţarea în DLR la traducerea în limba franceză a cuvintelor-titlu şi a definiţiilor diverselor sensuri, la sistemul de concentrare a derivatelor şi a compuselor în jurul unui cuvânt de bază, la comentariile critice şi la explicaţiile de amănunt, foarte interesante în cazul multor etimologii. Dacă sub raportul definiţiilor şi al acurateţii organizării semantice DLR înregistrează un evident progres faţă de DA,

Scanned with OKEN Scanner

renunțarea la explicațiile lingvistice nuanțate privitoare la evoluția sensurilor şi la motivarea etimologiilor reprezintă o lipsă față de seria precedentă.

În privința componentei frazeologice a dicționarului, moştenirea lăsată de A. Philippide şi de Sextil Puşcariu a fost dusă mai departe. S-a perfecționat sistemul de încadrare a frazeologismelor în funcție de termenul care imprimă unității o valoare semantică nouă. Proverbele şi zicătorile sunt introduse în dicționar numai dacă au forme bine fixate în limbă şi sunt explicate pe baza izvoarelor din care au fost extrase ori în care sunt explicate. Locul acestora este însă destul de incert, fiind plasate la sfârşitul secțiunii citatelor organizate cronologic.

Analizăm în continuare tratarea frazeologismelor în cazul cuvântului MĂMĂLIGĂ.

Pentru primul sens, „1. Pastă alimentară preparată din faină de mei, de hrişcă, de orz, astăzi mai ales de porumb; (regional) mandră (1), coleaşă. V. terci", dicționarul oferă un calup de proverbe şi zicători care sunt plasate, fără a fi separate, la sfârşitul secțiunii dedicate exemplificărilor din documentele scrise:

> *Nu ştie încă nici cum se manâncă mămăliga,* se spune unui om prea tânăr şi lipsit de experiență. Cf. ISPIRESCU, L. 177, ZANNE, P. III, 610. *A prins mămăliga coajă,* se spune despre cineva care începe să-şi dea aere față de ceilalți, când a ajuns la o situație (mai) înaltă. Cf. CREANGĂ, P. 209, IORDAN, STIL. 320, ZANNE, P. II, 612. *Numai într-un tăciune Nu se face mămăligă, Nici poate ceva să frigă.* ZANNE, P. I, 293. *Decât să mănânc mămăligă cu unt Şi să mă uit în pământ, Mai bine să mănânc pâine cu sare Şi să mă uit la soare.* id. ib. III, 608. *Nimene nu-ți pune sare în mămăligă* (= de interesele tale e bine să te ocupi personal). Cf. id. ib. 606. *La mămăliga mare, vin multe haimanale.* id. ib. 607. *Amesteca vorba, ca făcăleţul mămăliga,* se spune la adresa cuiva care vorbeşte prostii sau se bâlbâie. Cf. id. ib. II, 829. *Parcă e cu*

Scanned with OKEN Scanner

mămăliga-n gură sau *parcă are mămăliga-n gură*, se spune la adresa cuiva care vorbeşte neclar, fiind bâlbâit sau prost. Cf. id. ib. 839, III, 614. *Stai* (sau *şezi), mămăligă, să te mănânc,* se spune, în ironie, la adresa unui om leneş. Cf. id. ib. III, 606. *E bun de tăiat mămăliga*, se spune la adresa unui om prost. Cf. id. ib. 614.

După cum se observă, sursa cea mai importantă din care au fost excerptate proverbele şi zicătorile este colecţia lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X, publicată între 1895-1912, la Bucureşti, Editura Librăriei Socecu & Comp. Prin urmare, autorii dicţionarului au considerat că proverbele şi zicătorile nu sunt unităţi ale limbii, ci unităţi ale discursului, fiind plasate în categoria textelor exemplificatorii pentru utilizarea lexemului *mămăligă*.

Abia secţiunea expresiilor este delimitată limpede prin simbolul ◊ Expr. şi cuprinde structuri frazeologice marcate cu bold şi exemple din texte aparţinând stilului beletristic şi publicistic sau preluate din colecţii:

◊ Expr. **A o pune de mămăligă** sau (Mold.) **a pune de mămăligă fără făină** = a se afla sau a ajunge într-o situaţie dificilă, neplăcută, într-o încurcătură; a da greş[46]. *Măi Chirică, d-apoi ştii*

[46] Este de apreciat prezenţa în DLR a variantei *a pune de mămăligă fără făină* care lămureşte originea expresiei *a o pune de mămăligă.* După cum argumentează Stelian Dumistrăcel (2001: 237), expresiile *a o pune de mămăligă (fără făină/fără apă)* sau *a pus-o de mămăligă cu lemne verzi*, cu sensul de „a se afla sau a ajunge într-o

Scanned with OKEN Scanner

că şi boieriul, câtu-i de boieri, a pus-o de mămăligă. CREANGĂ, P. 161: *Când ţi-o fi frică, să-ţi iei rămas bun, c-ai pus-o de mămăligă.* REBREANU, NUV. 123. *Luaţi seama la Marinică să nu vă facă vreo ruşine că dânsul a cam pus-o de mămăligă.* id. R. I, 137, cf. IORDAN, STIL. 44, 320. *S-a închis şcoala, mamă. Am pus-o de mămăligă.* STANCU, D. 107. *V-aţi zbătut cu proiectul nostru, de nu mai aveam zi, de nu mai aveam noapte, şi acum aţi pus-o de mămăligă.* V. ROM. aprilie 1954, 43. *Am pus-o de mămăliga şi... aşteptăm să vedem ce-o mai fi.* PAS, Z. III, 105. *De piere zmeoaica, şi creapă şi fiul, atunci-mpărăţia zmeilor a pus-o de mămăligă, oamenii nu vor mai avea să le mai ducă grijă.* RETEGANUL, P. I, 36. **A face** (pe cineva sau ceva) **mămăligă** = a distruge, a nimici, a face praf, zob, pilaf. *Trimite avioane să arunce bombe peste oraş. Ne face mămăligă.* PAS, Z. IV, 39. (Regional) **A căuta nod în mămăligă** = a căuta nod în papură, v. nod. Cf. ZANNE , P. III, 611. (Regional) **A-şi scoate mămăliga** = a-şi câştiga strictul necesar pentru trai. Cf. id. ib. **Aţa mămăligii** v. aţa. A rămâne cu aţa mămăligii v. aţa.

Cu toate limitele inerente unui demers lexicografic atât de complex, putem concluziona că *Dicţionarul limbii române*, în ambele sale serii DA şi DLR, reprezintă punctul cel mai înalt al tratării frazeologiei din lingvistica românească.

Frazeologia reprezintă, aşadar, o componentă importantă a dicţionarelor explicative academice, iar tratarea acesteia în relaţie cu lexemul-intrare reprezintă o marcă distinctivă a tipului de demers ştiinţific asumat. Tratarea unităţilor frazeologice, în fiecare dintre cele trei dicţionare explicative generale academice,

---

situaţie dificilă, neplăcută, într-o încurcătură", ilustrează eşecul nu prin act, ci prin împrejurările care îl condiţionează.

Scanned with OKEN Scanner

este un semn al evoluției demersului de tip lexicografic în cercetarea lingvistică românească.

Rămâne de văzut în ce măsură, în viitorul apropiat, digitalizarea resurselor lexicale va conduce la o transformare a demersului lexicografic, inclusiv la o valorificare mai complexă a frazeologiei, componentă-cheie a oricărui corpus informatizat.

3. Frazeologie şi cultură în dicționarele explicative de uz curent

Analiza dicționarului academic se impune a fi contextualizată prin apelul la alte două opere lexicografice de autor, esențiale în evoluția lexicografiei limbii române, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) al lui Heimann Hariton Tiktin[47], dicționarul bilingv cel mai complex al limbii române şi *Dicționarul universal al limbei române* (1896) al lui Lazăr Şăineanu[48], cel mai important dicționar explicativ de uz curent până la DEX.

---

[47] O prezentare a acestui dicționar a fost realizată în articolul nostru, *Începuturile lexicografiei româneşti. „Rumänisch-deutsches Wörterbuch" (1903-1924), de H. Tiktin*, „Studii şi cercetări ştiințifice" (seria: filologie), Bacău, nr. 33/2015, pp. 65-72.

[48] O privire diacronică asupra receptării dicționarului este prezentată în articolul nostru *Istoria culturală a „Dicționarului universal al limbei române", de Lazăr Şăineanu* (1896), „Studii şi cercetări ştiințifice" (seria: filologie), Bacău, nr. 34/2015, pp. 103-108.

Scanned with OKEN Scanner

3.1. *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924): Hariton-Heimann Tiktin

Realizarea uneia dintre operele lexicografice de primă importanță a culturii române se datorează drumului vieții și activității științifice a lui Heimann Hariton Tiktin, un tânăr, care, o dată stabilit pe pământ românesc, înțelege să promoveze limba și cultura românească, reușita fiind una remarcabilă.

Născut în Breslau (Wrocław), la 1850, descendent al unei familii de rabini evrei, H. Tiktin[49] s-a stabilit la Iași la vârsta de 18 ani, fără să fi cunoscut până la acea dată limba română. Profesor de latină și germană la Iași, îndrumat de Mihai Eminescu, și-a însușit rapid limba română care i-a trezit interesul și din punct de vedere științific[50].

---

[49] Heimann Hariton Tiktin (1850-1936) a avut la naștere numele Heimann, primind numele Hariton după ce s-a creștinat, în 1900. Unii exegeți consideră că un motiv al convertirii ar fi și de natură științifică, botezul prilejuindu-i obținerea unor manuscrise vechi aflate în mănăstiri (vezi Lucian-Zeev Herșcovici, *De la ortodoxia iudaică la asimilism: Heymann Tiktin*, în vol. *Politici culturale și modele intelectuale în România*, editori Lucian Năstasă și Dragoș Sdrobiș, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2013, p. 285).

[50] Format în atmosfera Școlii neogramatice de la Leipzig, H. Tiktin s-a preocupat, de asemenea, de fonetica și gramatica limbii române, inclusiv din perspectivă istorică. De referință rămân lucrările: *Studien zur rumänischen Philologie*, Erster Teil, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, 1884, pentru care Universitatea din Leipzig i-a acordat titlul de „doctor în filosofie" (sine examine) și *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică*, *Partea I. Etimologia* [*Fonetica și Morfologia*]; *Partea* II. *Sintaxa*, Iași, 1891-1893, ce avea să devină manual de bază pentru

Scanned with OKEN Scanner

Chiar de la stabilirea sa la Iaşi, H. Tiktin a resimţit însă neajunsul de a nu avea la dispoziţie un dicţionar explicativ al limbii române. În aceste condiţii, începe a aduna material lexicografic pentru nevoile proprii de cercetare până când a realizat că ar putea crea el însuşi dicţionarul râvnit. Ivindu-se momentul oportun în care Ministerul Instrucţiunii îşi propunea să susţină o serie de opere lexicografice cu caracter didactic, i s-a oferit lui H. Tiktin şansa de a elabora un dicţionar român-german, după principiile sale. Prima fasciculă a fost tipărită în 1895, iar întregul volum I (A – C) a fost încheiat în 1903. Au urmat, pe rând, între 1906 şi 1911, fasciculele volumului II (D – O); în sfârşit, volumul III (P – Z), ale cărui prime cinci fascicule au fost imprimate în anii 1912 –1915, a fost încheiat, după depăşirea unor dificultăţi, abia în 1924 – 1925[51]. După o muncă titanică, H. Tiktin îşi vede tipărită opera vieţii sale, pentru care primeşte, în 1926, premiul special al Academiei Române[52].

---

mai multe generaţii de profesori şi elevi. Eugeniu Coşeriu, în articolul *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin*, publicat în „Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy", tiré à part, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, p. 48-62, identifică în §445 din *Gramatica* lui Tiktin reprezentări grafice ale relaţiilor şi determinărilor la nivelul frazei ce valorifică criterii şi procedee care nu erau deloc comune epocii şi care fac din autor unul dintre precursorii remarcabili ai sintaxei structurale.

[51] H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (Band I–III), Bukarest, Staatsdruckerei, I: 1903, II: 1911, III: 1924, XXX + 498 p., VIII, p. 499-1102, XII+ pp. 1103-1834.

[52] Detalii despre munca la dicţionar şi despre relaţiile lui Tiktin cu lingviştii şi oamenii de cultură ai vremii cu care a colaborat la elaborarea lucrării se găsesc în I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul şi opera*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, pp. 135-169, în Constantin Turcu,

Scanned with OKEN Scanner

Principiile dicționarului sunt enunțate de Tiktin în introducerea la primul volum, prin comparație cu cele ale predecesorului său, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Dacă, în *Etymologicum Magnum Romaniae* (t. I–III, 1885 – 1897), Hasdeu a căutat să adune „mai cu seamă manifestările spiritului poporului român așa cum se răsfrâng ele în limba sa", în opera lui Tiktin, „din contra, obiectul propriu al cercetării îl formează limba în sine, iar felul de a gândi, credințele, știința, activitatea, moravurile și obiceiurile poporului numai într-atâta sunt atrase în sfera cercetării întru cât servesc la înțelegerea fenomenelor limbistice [...]" (vol. I, p. V-VI). Lexicograf modern, la curent cu tendințele din știința europeană, H. Tiktin își delimitează astfel foarte clar demersul lexicografic pe terenul științelor limbajului, fundamentul cultural subordonându-se fenomenului lingvistic, în calitate de obiect al cercetării.

Mircea Seche (1969: 293-294) insistă asupra caracterului predominant explicativ al dicționarului, care depășește cu mult specificul unui dicționar bilingv. Articolele dicționarului au următoarea structură: cuvântul-titlu care poartă indicația de accent și de categorie gramaticală, clasificarea sensurilor cuvintelor, traducerea înțelesurilor în limba germană, citate ilustrative, structuri frazeologice, observații gramaticale, etimologia[53].

Din istoria Dicționarului român-german al lui H. Tiktin, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, XIX, 1968, pp. 159-167 și în G. Mihăilă, *Locul lui H. Tiktin în lingvistica românească*, în „Dacoromania", serie nouă, IX–X, 2004–2005, Cluj-Napoca, pp. 17-28.

[53] Încercând să suplinească, pe cât posibil, încă inexistentul dicționar explicativ, Tiktin acordă, în *Dicționarul român-german*, o mai mare atenție arhaismelor și regionalismelor decât împrumuturilor recente, concepe filiația sensurilor istoric și nu pe criteriul uzului, folosește numeroase și variate citate ilustrative românești din izvoare, utilizează în traducere perifraza explicativă largă în locul

Scanned with OKEN Scanner

Frazeologia reprezintă o secțiune privilegiată în acest dicționar, sarcina autorului fiind cu atât mai complexă cu cât a avut în intenție să facă transparent cercetătorului străin acest compartiment al limbii române, în calitatea sa de obiect al cercetării filologice.

Dicționarul a fost rezultatul unei concepții lexicografice asumate[54] și, nu întâmplător, autorul a folosit ca motto un citat aparținând lui Paul-Émile Littré, autorul celebrului *Dictionnaire de la langue française*, publicat în 1878:

> „Le nécessaire est non pas d'être complet, ce qui est impossible, mais de fournir un fonds de renseignements sûrs et des textes qui sont des témoignages".

---

corespondențelor simple, introduce indicația etimologică pentru cuvintele-titlu. Dimensiunile dicționarului (circa 35000 de cuvinte), structura judicioasă a articolelor (clasificarea sensurilor, numeroasele contexte frazeologice, indicațiile privind răspândirea teritorială, aspectele fonetice și gramaticale, etimologia), precum și bogăția citatelor alese din cele peste 500 de izvoare bibliografice, îl fac pe I. Rizescu (1971: 138-139) să considere că lucrarea e „menită să devină un instrument de cercetare științifică a istoriei limbii române, și mai puțin un instrument de învățare a limbii".

[54] În 1895, când apărea prima fasciculă din dicționar, H. Tiktin era deja un cunoscător apreciat al filologiei române. Dovadă sunt și aprecierile unora dintre cei mai importanți romaniști străini ai timpului, după apariția primelor fascicule, Émile Picot, Adolf Tobler, Theodor Gartner, W. Meyer-Lübke. Mesajele de întâmpinare la adresa dicționarului au fost reproduse la sfârșitul paginilor introductive ale volumului I, tipărit în 1903, pp. XXIX-XXX.

Scanned with OKEN Scanner

Se întrevăd din acest motto principiile după care s-au condus cei doi lexicografi: acurateţea ştiinţifică, prudenţa soluţiilor, autenticitatea surselor[55].

Aşadar, Tiktin, valorificând câştigurile lexicografiei europene a timpului său, a avut în vedere crearea unei opere lexicografice bilingve construite după modelul dicţionarelor unilingve de tipul LITTRE. Această concepţie asupra dicţionarului şi-a pus amprenta şi asupra tratării unităţilor frazeologice.

De mare valoare pentru înţelegerea sensurilor frazeologismelor sunt traducerile acestora precum şi exemplele cu traducere în germană. Primul volum al dicţionarului oferă posibilitatea cititorului străin să studieze cuvântul-intrare atât ca element al limbii, cât şi al discursului. În prefaţa volumului al II-lea, H. Tiktin, preocupat de ritmul în care înaintează redactarea, anunţă că:

> „Întâi, am mărginit tot mai mult, chiar din vol. I, traducerea exemplelor, care în curând mi se dovedea a fi o lucrare ce reclamă extraordinar de mult timp. În volumul de faţă n-am dat în întregime decât traducerea propoziţiilor formate de mine

---

[55] În prefaţa dicţionarului lui Littré e transparentă şi motivaţia opţiunii lexicografului francez pentru punerea în valoare a limbii vechi, a evoluţiei istorice a sensurilor, opţiune pe care o împărtăşeşte şi H. Tiktin în dicţionarul său: „Certaines personnes seront peut-être disposées à penser qu'un dictionnaire où intervient l'histoire est principalement une œuvre destinée à l'érudition. Il n'en est rien. L'érudition est ici, non l'objet, mais l'instrument; et ce qu'elle apporte d'historique est employé à compléter l'idée de l'usage, idée ordinairement trop restreinte. Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Hachette, Paris, tome I, 1873, p. V; http://gallicalabs.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5406710m/f13.item.zoom.

Scanned with OKEN Scanner

> însumi, iar la celelalte exemple n-am tradus decât pasajele cele mai grele" (vol. II, p. V).

H. Tiktin ia această hotărâre deşi era conştient de importanţa traducerii exemplelor, ceea ce conferea cititorului posibilitatea de a pătrunde sensurile cuvintelor în modul cel mai autentic prin apelul la text, singurul care oferă proba punerii limbii în act:

> „Cât pentru întâia măsură, mărturisesc că numai cu greu m-am hotărât să o iau, ştiind din propria mea experienţă cât de mult se înlesneşte întrebuinţarea unui dicţionar prin traducerea exemplelor" (vol. II, p. V).

Dincolo de valoarea traducerii în răspândirea cunoaşterii lingvistice, ea se dovedeşte şi un instrument valoros în însăşi fundamentarea acestei cunoaşteri. Sextil Puşcariu, elogiind dicţionarul lui Tiktin, face observaţia foarte adevărată că prin traducerea în germană „înţelesul apare şi mai bine precizat"[56]. Astfel, specialiştii au fost de acord în unanimitate că dintre elementele constitutive ale articolelor din *Dicţionarul român-german*, clasificarea sensurilor este deosebit de valoroasă[57]. H. Tiktin realizează o foarte amănunţită analiză semantică a materialului, izolând (cu cifre arabe şi romane) sensurile diferite ale cuvintelor cărora le corespund unităţi frazeologice relevante, grupându-le într-o filiaţie istorică aproape fără cusur, model pentru dicţionarele academice ulterioare. Din acest punct de vedere, aşa cum afirma şi Littré (*vezi supra*), caracterul istoric al

---

[56] Sextil Puşcariu, *H. Tiktin* (necrolog), în „Dacoromania", VIII, 1934-1935, p. 484.

[57] Rizescu, *op. cit.*, p.146, 148, Seche, *op. cit.*, p. 299.

Scanned with OKEN Scanner

unui dicționar are și o valoare instrumentală, contribuind într-o măsură importantă la asigurarea filiației logice a sensurilor.

Un exemplu elocvent este termenul MĂLAI care în *Dicționarul* lui Tiktin înregistrează 6 sensuri, foarte clar determinate, cărora li se subordonează unități frazeologice la nivelul cărora se valorifică sensul respectiv:

> **1.** Hirse f (Panicum Miliaceum), *Vrabia mălai visează (și calicul pomeni)* (Sprw.) was man gern hat, davon trämt man, *Ş-a trăit traiul, ş-a mâncat mălaiul* (Redensart, wird von alten Leuten gesagt), er, sie hat den grössten Teil seines Lebens hinter sich, ist schon ahgelebt; **2.** *~-tătărăsc* Mohrenhirse f (Sorghum vulg.); **3.** *mălaiul cucului* Hasenbrot; **4.** Maismehl, *Când ~ are, sare n-are, când sare are, ~ n-are* (Sprw) er hat nie alles Nötige beisammen, bei ihm ist immer etwas nicht in Ordnung. **5.** Maisbrot, *Taiu ~* (*în două și ne dă și nouă*) Art Kinderspiel: eins, zwei, drei, dasletzte Par vorbei eins, zwei, drei, Fanchon; **6.** (*de cânepă*) Hanfkuchen.

Interesant este faptul că impecabila organizare a sensurilor l-a făcut pe Tiktin să subordoneze proverbul *Ş-a trăit traiul, ş-a mâncat mălaiul* sensului **1.** 'Hirse' 'mei' și nu sensului **5.** 'Maisbrot' 'Aliment preparat din făină de porumb, dospit și copt în cuptor' așa cum fac majoritatea dicționarelor, inclusiv DLR VI/3, serie nouă, care îl subordonează sensului 'Turtă făcută din făină de mei, de porumb sau de alte cereale (cu plămădeală de drojdie), coaptă în țest sau în cuptor; un fel de prăjitură făcută din făină de porumb'.

Noi credem în ipoteza bătrânului Tiktin pentru că o astfel de structură frazeologică își asumă cel puțin polisemantismul cuvântului. Structura *Ş-a trăit traiul, ş-a mâncat mălaiul*, glosată de DLR „se spune despre cineva sau ceva care a îmbătrânit, s-a învechit, s-a uzat" și încadrată în valorificările frazeologice ale

Scanned with OKEN Scanner

sensului 'mălaiului-turtă'[58], poate fi încadrat cel puțin la fel de motivat pe linia semantică a 'mălaiului-cereală'. Alături de imaginea mălaiului-turtă, care, se poate să fi stat la baza structurii lingvistice, este prezentă imaginea mălaiului-cereală, materie indispensabilă vieţuirii, care se constituie în imagine a traiului zilnic.

Numai şi din acest exemplu devine transparentă valoarea dicționarului în ceea ce priveşte componenta frazeologică, una dintre cele mai dificile sarcini ale oricărui autor lexicograf.

Chiar dacă poate fi considerat hibrid, pentru că încearcă să contopească două opere lexicografice de sine stătătoare, un dicționar explicativ şi unul bilingv[59], *Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin, prin profilul său ştiințific şi metodologic, propune una dintre cele mai adecvate tratări lexicografice ale frazeologismelor.

---

[58] Iuliu Zanne consideră că o posibilă sursă a expresiei ar fi faptul că „altă dată, în timpuri vechi, pe vremea deselor năvăliri şi a foametei, cei tineri trimiteau ca să moară în pădure şi în codrii seculari, pre cei bătrâni şi istoviți, cari nu puteau lua parte la războiu şi la muncă, dându-le drept provisie, câte un mălaiu ca să-l mănânce. Când se isprăvea mălaiul trebuia să moară românul. Atâta era viața lui, cât ținea acel mălaiu". Zanne prezintă, de asemenea, legende şi obiceiuri ale diferitelor culturi legate de uciderea bolnavilor, bătrânilor şi calicilor (Zanne, P III, p. 600). Stelian Dumistrăcel analizează din aceeaşi perspectivă antropologică expresia *şi-a trăit traiul, şi-a mâncat mălaiul*, aducând argumente suplimentare pentru ipoteza potrivit căreia această îmbinare stabilă de cuvinte este reflectarea unei sentințe sociale, de factură pragmatică privind îndepărtarea membrilor neproductivi ai unei societăți (Dumistrăcel 2001: 234).

[59] Mircea Seche consideră că acest caracter hibrid reprezintă o trăsătură a dicționarelor noastre vechi, *op. cit.*, p. 294.

Scanned with OKEN Scanner

În 1946, Iorgu Iordan, în discursul de recepție la Academia Română, intitulat *Lingvistica românească*, făcea următoarea afirmație „Opera lui Tiktin nu este prea voluminoasă, în schimb are un caracter, s-ar putea spune, definitiv, în sensul că cercetările ulterioare i-au adus prea puține schimbări esențiale", precizând faptul că *Dicționarul român-german* era, la acea vreme, „singurul dicționar complet cu adevărat științific al limbii noastre, a cărui existență se face simțită în toate operele lexicografice românești din ultimele trei, patru decenii"[60]. Această afirmație a lui Iorgu Iordan se verifică întru totul și în ceea ce privește frazeologia, opțiunile sale de încadrare a unităților frazeologice pe diferite filiații ale sensurilor lexemelor-tip fiind asumată de coordonatorii operelor lexicografice colective ale Academiei Române.

Valoarea operei lexicografice a lui H. Tiktin este probată și de interesul trezit editorilor peste timp. Primele două volume au fost reproduse fotomecanic de Editura Paideia, în 1998 (vol. I, A – C; II, D – L), iar întregul dicționar a fost reeditat, revăzut și îmbogățit de un colectiv de lingviști români și germani, sub conducerea lui Paul Miron, în anii 1985 (1986) – 1989[61]. Considerat un model de repunere în circulație a unui monument lexicografic peste care a trecut aproape un secol, ediția a pus în valoare cu înalt profesionalism și componenta dedicată

---

[60] Iorgu Iordan, „Lingvistica românească", în *Discursuri de recepție la Academia Română*, ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, 1980, pp. 317-338.

[61] H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron (Band I–III), Wiesbaden, Otto Harrassowitz, I: 1986, II: 1988, III: 1989, Gesamtredaktion: Elsa Lüder und Paul Miron unter Mitwirkung von Vasile Arvinte; Revision der Etymologien: Vasile Arvinte, *Introducere* (Bd. I, p. 12-14), 723 p., 830 p., 960 p.

Scanned with OKEN Scanner

frazeologiei, fiind verificate şi, la rigoare, îmbunătăţite traducerile germane ale structurilor fixe şi completându-le cu notaţii diafazice, diatopice sau diastratice. Proiectul revizuirii *Dicţionarului român-german* a continuat printr-o a treia ediţie care a apărut în România, la Cluj, la Editura Clusium între anii 2000 şi 2005, din dorinţa editorilor, Paul Miron şi Elsa Lüder, „de a pune la dispoziţia publicului român o impozantă carte de căpătâi, o vistierie a cuvintelor din miezul vechiului grai, mereu în mişcare, mereu reînnoindu-se". (p. XV)[62].

3.2. *Dicţionarul universal al limbei române* (1896): Lazăr Şăineanu

Dicţionarul universal al limbei române (1896), realizat de Lazăr Şăineanu, reputat lingvist şi folclorist, se situează între cele două încercări ale Academiei de a realiza un dicţionar al limbii române şi vine să răspundă, în primul rând, unor nevoi didactice.

Epitetul „universal", inclus în titlu, este justificat de autor prin caracterul enciclopedic al dicţionarului, şi prin faptul că în dicţionar figurează întregul material lexical „uzual" comun din limba română, termenul „universal" echivalând aici cu „general"[63]. Prezenţa unor accente enciclopedice într-un dicţionar explicativ se motivează prin dorinţa autorului de a completa un

---

[62] H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder (Band I–III), Cluj-Napoca, Editura Clusium, I: 2000, II: 2003, III: 2005, *Introducere* (Bd. I, p. XI-XIV), *La ediţia a treia* (p. XV), XLVIII + 692 p.; VI + 882 p.; VI + 983 p.

[63] Vezi prefaţa de la prima ediţie, în Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*, ediţia a IX-a, Craiova, Editura „Scrisul românesc" S. A., 1943, p. VII.

Scanned with OKEN Scanner

gol din lexicografia națională, neexistând încă o enciclopedie românească. Ca dicționar al limbii uzuale, lucrarea acordă o deosebită importanță achizițiilor lexicale noi din toate domeniile vieții sociale: științe și arte, meserii, industrie și comerț.

Vom analiza dicționarul lui Lazăr Șăineanu din punctul de vedere al contribuției aduse la tratarea lexicografică a frazeologismelor, având în vedere contextul apariției sale la sfârșitul secolului al XIX-lea, și, de asemenea, evoluția receptării sale.

Publicată în nouă ediții succesive până în 1943, această lucrare a fost considerată prima operă lexicografică românească pentru mase, răspunzând unor nevoi ale școlii românești în plină dezvoltare. Generațiile care s-au format în prima jumătate a secolului al XX-lea l-au cunoscut ca drept cel mai important dicționar general al limbii române[64]. Dicționarul a reprezentat cea mai de succes operă lexicografică realizată în afara Academiei[65] care și-a pierdut supremația abia după 1975, când a fost publicat primul dicționar academic general de uz curent, *Dicționarul explicativ al limbii române*.

---

[64] Panait Istrati numea acest dicționar „cartea sfântă a adolescenței mele" (Seche, 1969: 93.), Neagu Djuvara îl consideră ca pe cel mai bun dicționar al limbii române pe care îl păstrează cu sfințenie și la București, și la Paris, Vladimir Beșleagă povestește despre acest dicționar ca fiind cartea despre care sătenii spuneau „că l-a făcut scriitor"(vezi https://www.youtube.com/watch?v=_7V2VCT-5Ag 24.01.2016 și http://www.europalibera.org/content/blog/25291482 .html 24.01.2016.).

[65] În ciuda acestui succes, receptarea dicționarului a fost contradictorie încă de la apariție, în 1896, când laudele călduroase au fost înăbușite de critici violente, al căror substrat era, în multe cazuri, antisemit (urmărindu-se discreditarea autorului, evreu de origine).

Scanned with OKEN Scanner

În privința componentei frazeologice a dicționarului, chiar dacă nu ocupă un spațiu însemnat, rezumându-se doar la structurile considerate uzuale, aceasta este corect ierarhizată și permanent pusă în legătură cu fundamentul cultural[66].

Două criterii foarte importante au stat la baza alcătuirii listei de cuvinte și de expresii, uzul și cultura. Deci trebuie să privim selecția operată de Lazăr Șăineanu și ca pe primul demers de ierarhizare a fondului lexical al limbii române după criteriul circulației și al valorii sale culturale. Astfel, poate fi explicat și succesul în librării fără precedent în istoria lexicografiei naționale.

Dicționarul universal al limbei române, de Lazăr Șăineanu cuprindea – după cum se arată în subtitlu –:

> „1. Vocabularul complet al limbei vorbite și literare, arhaismele culturale, expresiunile idiomatice, neologismele uzuale, accepțiunile cuvintelor în ordinea logică a evoluțiunii lor, cu exemple din viul grai și cu citațiuni din cei mai buni scriitori români; 2. Terminologia științifică, artistică și industrială; nomenclatura mitologică și folclorică; 4. [un] vocabular general biografic, geografic și istoric cu privire specială la România și la țările locuite de români".

---

[66] Interesul lui Lazăr Șăineanu pentru ilustrarea relației dintre limbă și cultură este evident încă din lucrarea sa fundamentală *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887), în care este preocupat de evoluții semantice și uzuri stilistice legate de creștinism sau de fondul de superstiții al românilor, precum și de organizarea onomasiologică a expresiilor idiomatice, sub diferite cuvinte, pe sensuri. De asemenea, lucrarea *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (1900) a lui Lazăr Șăineanu reprezintă prima contribuție importantă privind reflectarea în limba română a influenței orientale, componenta frazeologică ocupând un rol esențial.

Scanned with OKEN Scanner

Odată cu ediția a II-a apare în subtitlu și secțiunea „4. Etimologia vorbelor populare", autorul introducând-o ca reacție la criticile aduse primei ediții.

Mircea Seche, în lucrarea de referință *Schiță de istorie a lexicografiei române*, oferă un studiu amănunțit al profilului acestei lucrări, înregistrând atât marile reușite, cât și neajunsurile. Dintre reușitele incontestabile enumeră: utilizarea unor criterii ferme de selectare a materialului lexical, cuvinte și expresii, în scopul alcătuirii unui dicționar al limbii uzuale; folosirea de definiții explicative, în general, clare și scurte; precizarea circulației teritoriale a cuvintelor, cu dese indicații stilistice; delimitarea precisă a sensurilor cuvintelor, cu privilegierea celui consacrat de uz; folosirea unor exemple relevante în ilustrarea sensurilor; oferirea de indicații etimologice foarte precise pentru cuvintele moștenite și pentru împrumuturile vechi. În categoria limitelor, pot fi incluse următoarele: din punct de vedere cantitativ, cele 30.000 de cuvinte-titlu reprezintă o listă relativ restrânsă prin comparație cu alte opere lexicografice într-un singur volum; uneori definiția este însoțită de elemente enciclopedice prolixe; neologismele și derivatele nu beneficiază de secțiunea etimologică, prudența exagerată conducând autorul la utilizarea prea frecventă a indicației „origine necunoscută"; partea a doua a dicționarului este completată, după obișnuințele lexicografice ale timpului, cu o listă de nume proprii destul de nesistematică, ce cuprinde, în genere, realități străine luate din surse externe.

Dincolo de marile sale reușite și limite, dicționarul lui Lazăr Șăineanu a generat vii reacții în rândul societății lingvistice a timpului. Lucrările lexicografice ce i-au succedat[67] fac referire

[67] Există referiri explicite la opera lui Șăineanu în *Dicționarul general al limbii române*, început de Ovid Densusianu și I.A. Candrea, din

Scanned with OKEN Scanner

la opera lui Lazăr Şăineanu de o manieră programatică, autorii acestora declarând că operele lor reprezintă un răspuns la *Dicţionarul universal al limbei române.* Chiar dacă fiecare dintre aceste dicţionare reprezintă, pe anumite paliere, elemente de progres faţă de *Dicţionarul universal al limbei române*, niciunul nu a reuşit să-i ştirbească din popularitatea şi din valoarea practică a acestuia.

Mircea Seche îşi încheia studiul său despre opera lexicografică a lui Lazăr Şăineanu cu întrebarea retorică „dacă, într-un viitor cât mai apropiat, nu ar fi binevenită realizarea unui dicţionar cu un profil similar, la nivelul lexicografiei actuale" (Seche 1969: 81-93). Întrebarea a fost pusă în 1969, când se publica cel de-al doilea volum al *Schiţei de istorie a lexicografiei române*, ca, în 1975, să apară prima ediţie a *Dicţionarului explicativ al limbii române*, coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche şi Mircea Seche, următorul cel mai de succes dicţionar al limbii române. Aşadar, importanţa acestei opere lexicografice stă şi în reacţiile pe care aceasta le-a declanşat în posteritatea ştiinţifică. Multe dintre principiile dicţionarului lui Şăineanu au fost adoptate şi în DEX, inclusiv unele legate de tratarea frazeologismelor.

Analizăm în continuare cuvintele PUPĂZĂ, PÂINE şi ROST, tratate de dicţionarul lui Lazăr Şăineanu. Articolul pentru cuvântul PUPĂZĂ este următorul:

---

care s-a publicat doar prima fasciculă în 1919, *Dicţionarul etimologico-semantic al limbei române* (1924) al lui Alexandru Resmeriţă, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* (1931), realizat de I.A. Candrea şi Gh. Adamescu, *Dicţionarul limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)* (1939) al lui August Scriban.

Scanned with OKEN Scanner

> **pupăză** f. **1.** pasăre de mărimea unei mierle cu o creastă de pene pe cap *(Upupa epops);* **2.** cozonac (asemenea cuibului pupăzei) cu care se împodobeşte pomul dat de sufletul mortului (V. **colac**): *fă doi colaci din patru saci şi o pupăză dintr'o mierţă* POP.; **colac peste pupăză**, când cineva sufere o îndoită pagubă; **3.** Tr. ciocan de spart pietre şi de făcut găuri în lemn; **4.** plantă cu florile roşii purpurii, mai apoi albastre, la urmă verzi, rar albe *(Orobus vernus).* [Lat. UPUPA (cu acelaşi sufix diminutiv ca la *coacăză;* sensul 3 face aluziune la ciocul arcuit al pasării, iar 4 la creasta-i colorată].

În privinţa filiaţiei semantice a termenului, cele patru sensuri identificate de Şăineanu se regăsesc şi în DLR VIII, dovadă că DU a organizat potrivit componenta semantică a articolului. Etimonul latinesc *upupa* nu a fost acceptat de dicţionarul academic, optându-se pentru referirea la termenul din limba albaneză – cf. alb. *pupëzë.* Dintre frazeologismele termenului *pupăză* a fost păstrat în DU cel mai uzual, *colac peste pupăză*, cu sensul 'când cineva sufere o îndoită pagubă' şi a fost încadrat corect în linia semantică 2. 'cozonac (asemenea cuibului pupăzei) cu care se împodobeşte pomul dat de sufletul mortului'. În DLR VIII, linia semantică II este definită mai precis, dovadă şi creşterea documentării etnologice:

> '(Regional) Un fel de colac, de turtă, de pâine, de cozonac (în forma de pasăre sau de cuib de pasăre) care se face de obicei cu prilejul unor împrejurări deosebite (botezuri, nunţi, înmormântări etc.)'.

Însă în DLR VIII legătura directă a cuvântului cu sensul expresiei *colac peste pupăză* se estompează. În cazul dicţionarului lui Şăineanu, sensul cuvântului *pupăză* de 'cozonac (asemenea cuibului pupăzei) cu care se împodobeşte pomul dat de sufletul mortului', adică imagine a unui necaz care este depăşit de

Scanned with OKEN Scanner

un necaz şi mai mare reprezentat prin imaginea *colacului*, motivează sensul expresiei 'când cineva sufere o îndoită pagubă'[68].

Prezentăm în continuare tratarea lexicografică a frazeologismelor din articolul dedicat cuvântului *pâine*:

> **pâine (pâne)** f. **1.** aliment din făină dospită coaptă în cuptor: *pâine de grâu, de secară;* **a mânca pâine şi sare cu cineva,** a trăi împreună împărtăşind şi cele bune şi cele rele: *să ştiu de bine că mă duc la mânăstire, pâine şi sare nu mai mănânc cu el* CAR.; **2.** traiu zilnic: *a-şi câştiga pâinea;* **3.** funcţiune, post: *voiu să te pui în pâine* GR. AL.; **4.** Mold. bucate, grâne (v. *pâne*): *pânea pe câmp poate să putrezească* AL.; **5.** *Bot.* **pâinea-pădurii** V. **răşcov; pâinea-porcului,** mică plantă uneori cultivată pentru florile sale frumoase şi plăcut mirositoare *(Cyclamen).* [Mold. *pâne* = lat. PANEM].

Ca şi în cazul articolului precedent, filiaţia semantică a termenului *pâine* este corect alcătuită. Expresia **a mânca pâine şi sare cu cineva,** 'a trăi împreună împărtăşind şi cele bune şi cele rele' este corect integrată liniei semantice a *pâinii*-aliment, şi este sigura considerată idiomatică dovadă şi marcarea prin bold (în sensul în care înţelegem prin idiomaticitate fuziunea sensurilor elementelor componente într-un tot cu valoare metaforică), în timp ce structurile *a-şi câştiga pâinea*, corespunzând liniei semantice **2.** 'traiu zilnic' şi *voiu să te pui în pâine*, corespunzând liniei **3.**

---

[68] Stelian Dumistrăcel, pe baza a diferite izvoare, a ajuns însă la concluzia că expresia evocă situaţia neobişnuită în care o nenorocire, o înmormântare (reprezentată prin colac) vine peste cineva care a avut înainte o mare grijă, o nuntă (simbolizată printr-o împletitură din aluat, pupăza; Dumistrăcel 2001: 344-347).

Scanned with OKEN Scanner

'funcțiune, post' sunt considerate parțial idiomatice, dat fiind faptul că *pâine* are sens metonimic de 'trai', respectiv, 'slujbă'.

Această distincție între structurile idiomatice marcate cu bold și cele parțial idiomatice integrate, de cele mai multe ori, în seria exemplelor pentru sensurile secundare al termenului titlu reprezintă un element de mare importanță în tratarea unităților frazeologice. Acesteia i se adaugă deosebita limpezime a organizării sensurilor și a integrării frazeologismelor pe linia potrivită contextualizată de referințe culturale atunci când se impune.

Aceste principii sunt valabile și în cazul cuvântului *rost* care este tratat în două articole, considerându-se că *rost* cu sensul de 'gură' și *rost* cu sensul de 'unghi format de firele urzelii' au căpătat autonomie. Chiar dacă această distincție este discutabilă, tratarea filiației semantice a fiecărui sens principal este de o claritate care depășește DLR. Astfel:

> **rost** n. **1.** gură (sens învechit): *pe de rost,* oral; **2.** vorbă, vorbire: *rostul ei cel blajin* ISP. *sfânt să fie rostul tătănă-meu* CR. [Vechiu-rom. *rost,* gură («din *rostul* direptului izvorește înțălepciune», Miron Costin) = lat. ROSTRUM, bot].

> **rost** n. **1.** unghiu format de firele urzelii în care s'aruncă suveica: *rostul pânzei;* **2.** *fig.* a) ordine, regulă: *om cu rost, fără rost;* b) dispozițiune, preparative: *a face rost de călătorie;* c) noimă, rațiune: *vorbă fără rost, toate își au rostul lor;* d) folos, spor: *a avea rost, fără rost;* e) mod, plan: *a da de rost, a ști rostul.* [Vorbă identică cu cea precedentă; sensurile de sub **2** sunt metafore luate din tehnica țesutului].

Primul articol lămurește, cu maximum de economie în ceea ce privește spațiul tipografic, relația dintre structura cu adevărat idiomatică *pe de rost* cu sensul vechi al cuvântului *rost*

Scanned with OKEN Scanner

„gură" şi etimonul lat. *rostrum*, care avea sensul de „bot"[69]. Al doilea articol pune în relaţie toate sensurile figurate ale termenului *rost* cu imaginile preluate din tehnica ţesutului: a) ordine, regulă: *om cu rost*, *fără rost*; b) dispoziţiune, preparative: *a face rost de călătorie;* c) noimă, raţiune: *vorbă fără*

[69] În istoria limbii române termenii pentru a desemna organul vorbirii aflaţi în concurenţă dovedesc dinamica foarte complexă a limbii. În lupta dintre două sinonime a rămas cel mai expresiv sau cel mai legat de realităţile exprimate. Încă din latina populară, *os*, *oris* „gură" a cedat locul lui *rostrum* care, de la sensul de „cioc", a primit sensul de „gură", „limbaj" (cf. sp. *rostro*, cat. *rostre*, *rosto*, pg. *rosto*). Acesta din urmă a stat la baza protorom. **rostu* „gură", dr. arh. şi reg. *rost* (azi prezent în expresiile *a şti/a spune/a învăţa pe de rost*), ar. *arostu*, *arostru*, mgl. *rost* „gură". În dialectele limbii române, *rost*, la rândul său, a suferit concurenţa sinonimului *gură*, provenit din latinescul *gula*, care avea, iniţial, sensul de „guşă", „gâtlej", ca mai apoi, în limbajul popular, să primească sensul de „gură" (păstrat numai cu sensul originar în limbile romanice apusene, cf. it. *gola*, sard. *gula*, *bula*, friul. *gole*, fr. *gueule*, prov., cat., sp., pg. *gola*, dalm. *gaula*); sensul de „gură" din română se mai găseşte în unele dialecte franceze şi provensale (Mihăescu 1993: 207-208). Un alt concurent al lat. *os*, *oris* (care nu s-a menţinut şi din cauza omonimiei sale în latina populară cu *ŏs* „os") a fost *bucca* care însemna „obraz". Acesta trece încă în epoca latină, în locul lui *os* „gură" (it. *bocca*, fr. *bouche*, sp., prov., cat., pg. *boca*). Sensul primar, mai vechi de „obraz" nu se păstrează decât în ariile periferice şi în cuvinte din Romania pierdută, astfel în rom. *bucă* „obraz", „fesă", berb. *abeqqa* „obraz", „palmă" (Tagliavini 1977: 229). Marius Sala consideră că la evoluţia semantică proprie românei a descendentului latinescului *gula*, impus după concurenţa sinonimică cu lat. *rostrum* şi *bucca*, cu sensul de „gură," a contribuit, probabil, şi cuvântul din substrat *guşă* (Sala 1998: 68).

Scanned with OKEN Scanner

rost, *toate îşi au rostul lor*; d) folos, spor: *a avea rost*, *fără rost*; e) mod, plan: *a da de rost*, *a şti rostu*.

Soluţia aleasă de Lazăr Şăineanu ni se pare cea corectă. DLR-ul grupează frazeologismele de mai sus la nivelul unui sens autonom, altul decât cel reprezentând unghiul format de firele urzelii, sensului III. 1. „Mod de organizare a unei activităţi; ordine (naturală sau logică), succesiune a faptelor; rânduială, organizare (în întocmirea unui lucru, în desfăşurarea unui proces); plan; grupare, aranjament". Credem, la fel ca Şăineanu, că acest sens III derivă din sensul II şi, prin urmare, că se impune transparentizarea relaţiei semantice, în sensul generalizării, dintre rigoarea tehnicii ţesutului şi organizarea oricărei activităţi.

Aşadar, *Dicţionarul universal al limbei române* al lui Lazăr Şăineanu oferă soluţii de reconstituire a drumului unor imagini care stau la baza frazeologismelor ce merită revăzute în contextul unor noi cercetări asupra fundamentului cultural al structurilor fixe.

Ca şi în cazul lui H. Tiktin, valoarea operei lexicografice a lui Lazăr Şăineanu este probată şi de interesul pentru reeditarea ştiinţifică a acesteia. După mai mult de un secol, a fost publicat *Noul dicţionar universal al limbii române* (NŞDU), realizat de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu (2006, ediţia a II-a: 2007, ediţia a III-a: 2008, ediţia a IV-a: 2010-2011, îmbunătăţită cu ilustraţii, cu titlul *Dicţionar universal ilustrat al limbii române*, în 12 volume). Acest dicţionar a fost supranumit 'noul Şăineanu', adăugându-i-se în siglă litera N, pentru 'noul' înainte de sigla curentă a dicţionarului lui Şăineanu ŞDU. Însă se poate afirma că e un dicţionar nou, atât în ceea ce priveşte lista de termeni-titlu (peste 80.000), cât şi în ceea ce priveşte datele tehnice, augmentarea corpusului frazeologiei fiind încă o dovadă în acest sens. Autorii îşi precizează afilierea

Scanned with OKEN Scanner

la lucrarea lui Lazăr Şăineanu din primele rânduri ale prefeţei „*Noul dicţionar universal al limbii române* continuă tradiţia lexicografică românească a descrierii semantice ilustrate cu citate din literatura cultă şi populară, după modelul promovat de Lazăr Şăineanu la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea" (NŞDU, p. 7). Acest tip de asumare a generat reacţii contradictorii în lingvistica actuală, dovadă, actualitatea problemei reeditării lucrărilor vechi şi, totodată, actualitatea în conştiinţa ştiinţifică românească a personalităţii lui Lazăr Şăineanu. Rămâne deschisă problema raportului de fidelitate cu opera autorului în condiţiile reeditării, problemă care ar putea găsi soluţii noi într-o epocă a digitalizării ediţiilor.

4. *Proverbele românilor...* (1895-1912), publicate de Iuliu Zanne – o emblemă a preocupărilor pentru înregistrarea, compararea şi studiul frazeologismelor

Colecţia lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X, reprezintă cel mai extins corpus frazeologic realizat deocamdată în cultura românească, cuprinzând zece tomuri, publicate între 1895 şi 1912, cu circa 8.000 de pagini de text tipărit.

Această colecţie a fost rodul unei concepţii coerente, fundamentată pe următoarele principii de adunare, organizare şi de redare a frazeologismelor, formulate de autor încă din 1876 (vol. I,

Scanned with OKEN Scanner

p. X-XI): precizarea cu mare acurateţe a contextului din care a fost cules frazeologismul[70], redarea tuturor variantelor înregistrate cu număr de ordine[71], organizarea alfabetică a materialului în categorii tematice[72], explicarea fundamentului cultural al frazeologismelor[73], acoperirea tuturor categoriilor de „fraze

---

[70] *Să ne pătrundem de ideea că nu e destul să culegem şi să publicăm de-ale poporului, ci mai trebuie să ştim cum să culegem şi cum să publicăm ceea ce am cules, să învăţăm întâia dată că orice poezie, orice obicei, orice proverb, orice frântură de limbă îşi are împrejurările fireşti, în care a luat naştere, şi trebuie spuse neapărat; că nevoia sau plăcerile ce le-au născocit, legile după care au fost puse în via rostire a românilor nu pot fi nesocotite cu uşurinţă căci atunci nesocotim propria noastră lucrare. [...] Să păstreze cea mai mare scrupulozitate nu numai în fidela reproducere fără să încerce să le îndrepte sau să le potrivească, ci în citarea autorilor, cărţilor, localităţii de unde reproduce orice frază, orice proverb, notându-le ediţiile, paginile, anii şi oraşele în care au apărut, într-un cuvânt, toate izvoarele de care se foloseşte şi pe care poate să vrea şi alţii să le consulte.*

[71] *Cela ce culege şi publică produceri populare să nu pregete de a le însoţi de toate variantele ce ar găsi şi de a da fiecăreia un număr de ordine care să înlesnească a lor citare.*

[72] *Să le împartă în categorii, după obiectele despre care tratează şi după cum se raportează la religie şi mitologie, la plante şi minerale, la timp, la istorie, la obiceiuri etc., aşezându-le în fiece clasă după ordine alfabetică.*

[73] *Să nu uite a trece în note, fie cât de pe scurt, explicarea şi istoricul proverbelor arătând datinile şi împrejurările care le-au dat naşterea şi în care sunt întrebuinţate.*

Scanned with OKEN Scanner

repetate"[74], compararea structurilor frazeologice româneşti cu cele ale altor limbi[75].

Volumele I-VII cuprind 18.940 tipuri de proverbe şi zicători, în afară de numeroasele variante ale acestora, la care se mai adaugă cele 4.500 de tipuri suplimentare din culegerile ulterioare, incluse în volumele IX şi X (Bîrlea 1974: 325). Pentru primul volum, acest corpus a fost obținut prin excerptarea de exemple din 294 de surse scrise[76] şi prin corespondența cu 340 de raportori benevoli, cei mai mulți dintre aceştia învățători (vol. I, p. XLIX)[77].

Frazeologismele sunt organizate în 23 de capitole, în ordine alfabetică, cu citarea exactă a sursei, indicarea, printr-un semn grafic suplimentar, a contextului cultural din care provine proverbul[78], glosarea acestuia, alăturarea variantelor şi, în unele situații, a ori-

---

[74] *Deosebit de proverbe, să nu uite ghicitorile, idiotismele, frământările de limbă, diferitele locuțiuni uzuale, formule şi ghicitori, spuse în datini, în petreceri, în jocuri, în vorbirea şi în viața de toate zilele a românului.*

[75] *În sfârşit, dacă împrejurări de tot felul nu i-or sta împotrivă, să le compare cu ale altor națiuni, spre a vedea câte şi cum sunt introduse, de la cine am imitat pe unele, ce shimbări am introdus într-altele.*

[76] *Principalele surse literare au fost colecțiile Pilde, povățuiri, cuvinte adevărate şi poveşti..., de Iordache Golescu, Proverbele Românilor, de I.C. Hinţescu, Povestea vorbei, Anton Pann, dicționarele timpului, operele cronicarilor şi scriitorilor contemporani autorului.*

[77] *Ancheta prin corespondenți cuprinzând repondenți din România, Basarabia, Bucovina, provinciile Ungariei locuite de români, Istria şi Macedonia a fost dublată de anchetă directă.*

[78] * – Proverbe cunoscute personal de autor şi culese de dânsul; Δ – Proverbe săteşti (preluate prin anchetă indirectă); □ – Proverbe întrebuințate numai de literați; • – Proverbe dubioase sau traduse din cele străine, cari însă nu s-au depărtat din diferite motive.

Scanned with OKEN Scanner

ginii frazeologismului sau a unor echivalente străine, la care se adaugă la sfârşitul fiecărui tom amplele glosare, român-francez, macedo-francez, istro-francez.

Capitolele sunt: I-II Natura fizică; III Despre animale; IV Omul şi organele sale; V, VI, VII Despre viaţa fizică; VIII, IX, X Despre viaţa socială; XI Proverbe istorice; XII Credinţe, eresuri, obiceiuri; XIII, XIV, XV, XVI Despre viaţa intelectuală şi morală; XVII Poveţe şi opriri, maxime, sentinţe, pilde filosoficeşti; XVIII Maxime extrase din diferiţi autori români; XIX Povăţuiri şi cuvinte adevărate (Iordache Golescu); XX Asemănări (Iordache Golescu); XXI Asemănările în literatura poporană; XXII Eresuri; XXIII Supliment la capitolele I-VIII.

Organizarea materialului „pe grupe de idei" plasează colecţia printre lucrările europene de tip inovator ale secolului al XIX-lea, alături de Le Roux de Lincy, *Le livre des proverbes françaises* (1859), care a servit parţial ca model lui Iuliu Zanne, P.M. Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases* (1852), P. Robertson, *Dictionnaire idéologique de la langue française* (1859), respectiv *Deutsche Sprachschatz* (1873-1877), al lui Daniel Sanders. Stelian Dumistrăcel (2011: 176-177) constată că primele mari secţiuni ale *Proverbelor românilor*, „Natura fizică", „Despre animale", „Omul şi organele sale", „Despre viaţa fizică", „Despre viaţa socială" [...], „Despre viaţa intelectuală şi morală" sunt uşor de raportat la una din cele mai avansate teorii lexicografice, din perspectiva conceptului de „lexicologie structurală", formulate de Rudolf Hallig şi Walther von Wartburg şi exemplificate, chiar lexicografic, de aceştia, din perspectiva unui „sistem raţional al conceptelor", cu lexicul limbii franceze, în *Begriffsystem als Grundlage für die Lexicographie* (Berlin, ediţia a doua, 1963), după următoarele trei mari secţiuni: A. *Universul*, B. *Omul*, şi C. *Omul şi Universul*. Ca şi în cazul respectivei sistematizări a

Scanned with OKEN Scanner

lexicului, structurarea proverbelor românești de către Zanne reflectă domeniul spiritualității ca pe un tot organizat, pornind de la două principii din teoria asupra limbajului ale lui W. v. Humboldt, citate de Hallig și Wartburg în prefața studiului lor: (1) acela ce poate fi rezumat prin formula după care vocabularul (în cazul dat, frazeologia) este o „imagine a lumii" transmisă fiecărui membru al unei comunități lingvistice și (2), un principiu reluat mai ales de Saussure, acela al „articulării", conform căruia toate mijloacele de exprimare ale unei limbi (respectiv ale unei mentalități) formează un ansamblu, un sistem în care fiecare parte face corp comun cu altele și este condiționat de acestea.

Marele merit al lui Iuliu Zanne este acela de a fi construit o colecție, articulată sub forma unui sistem, care să reflecte frazeologia, pe de o parte, din perspectiva specificității culturale, prin prezentarea obiceiurilor, credințelor, practicilor, superstițiilor, evenimentelor istorice din care au putut deriva frazeologismele, și, în aceeași măsură, din perspectiva tiparelor de gândire universale prin numeroasele cazuri de echivalențe străine ale frazeologismelor românești (însăși colecția *Proverbele românilor* a plecat de la intenția autorului de a realiza o lucrare de proverbe comparate)[79].

---

[79] Aceste două componente ale colecției sunt cu atât mai importante cu cât reflectă direcțiile actuale ale studierii frazeologiei: lingvistica cognitivă, care analizează frazeologismele ca structuri conceptuale și moduri metaforice de a reflecta lumea, rezultate ale universaliilor de gândire (Lakoff/Johnson 1980; Kövecses 1995; Liu 2002) și semiotica culturii, care are în vedere care figurativitatea frazeologismelor mediată de „taxonomii culturale" bazate pe tipuri de relații sociale, fenomene ale culturii materiale, fenomene intertextuale, domeniul conceptelor imaginare, al simbolurilor culturale (Dobrovol'skij 1998, Teliya 1998; Piirainen 2007, Mieder 2008).

Scanned with OKEN Scanner

Colecția *Proverbele românilor...* a lui Iuliu Zanne a fost premiată de Academia Română încă de la publicare, fiind recunoscută ca o premieră în spațiul european din punctul de vedere al metodei utilizate în organizarea frazeologismelor și al volumului de material integrat. Despre această colecție filologul praghez Jan Urban Jarník, în 1895, scria „Este și în privința aceasta ceva ce cu greu se află și la alte națiuni poate și mai bogate și cu o literatură mai veche decât cea română". În ciuda valorii în general recunoscute, așa cum afirmau Otilia Hedeșan (2004) sau Mugur Vasiliu (2003) colecția a cunoscut o valorificare științifică redusă timp de un secol. Deși citată deseori și republicată în două antologii esențiale, prima, la București, Editura Tineretului, 1959, iar a doua, vol. I-II, la Cluj, la Editura Dacia, 2006, precum și într-o ediție anastatică, vol. I-X, la București, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie „Scara", 2003-2004, colecția *Proverbele românilor* nu a beneficiat de nicio ediție critică până în prezent[80]. Departe de a fi valorificată cu competență și profit pentru folcloristică sau antropologie, colecția *Proverbele românilor* nu a fost valorificată suficient nici în studiul frazeologiei.

Pentru a surprinde mai limpede profilul acestei opere, facem în cele ce urmează o analiză sintetică a capitolului al VII-lea al colecției *Despre viața fizică. Mâncare și băutură*. Acest capitol cuprinde 1437 de frazeologisme organizate în ordine alfabetică,

[80] Proiectul unei ediții critice a colecției a fost subiectul articolului nostru „Juliu Zanne restitutus. Critical edition project of Romanian proverbs (vol. I-X). Theory, method and textual applications", publicat în vol. *Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary perspectives*, Tîrgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2014, pp. 882-888.

Scanned with OKEN Scanner

după cuvântul-titlu[81], păstrându-se cu acuratețe toate informațiile

[81] Cuvintele-titlu care beneficiază de articole de sine stătătoare sunt: *acru, aguridă, aliu, aluat, amar, apă, apetit, ardei, asmațuchi, azimă, balamiş-balamuş, basamac, a bea, beltea, beat, beție, bețiv, băut, băutură, blejde, blid, bob, borş, botă, bragă, brânză, bucată, bucătărie, bucate, bucătură, burduf, burete, cafea, cană, cânceu, capac, caracudă, cârceag, cârciumă, cârnat, carne, caş, a căsca, caşcaval, castană, castravete, ceapă, a cerne, ceaşcă, chiftea, cheag, chiflă, chisăliță, chişleag, cimbru, a cinătui, cinste, a cinsti, ciob, ciolan, ciorbă, cioric, cireaşă, ciupercă, clisă, clondir, cocă, a coace, coconara, cocoş, codru, coajă, colac, colărez, coleşa, coastă, covrig, crud, cuhnie, curcubetă, curechi, drojdie, dulce, dulceață, a dumica, dumicat, duşcă, a făcălui, făină, făineală, fărămitură, farfurie, fasole, fedeleş, felie, fidea, fiert, fiertură, flămând, a flămânzi, foame, foamete, fragă, a frământa, frigare, a frige, fript, găluşcă, gâscă, a găti, găvan, ghiveci, gogoaşă, gust, a gusta, gustare, gutuie, hârb, hrănaci, a se hrăni, hrean, iaurt, icre, a se îmbăta, îmbuca, îmbucătură, a închega, a închina, înghețată, a înghiți, înghițitură, a înseta, lacom, lapte, lapte acru, legumă, leorcă, leurdă, lingău, lingură, linguriță, linte, mahmur, maia, mălai, a mânca, mâncare, mâncat, mâncător, mâncău, mandalac, manestra, mănuşă, mărar, masă, măslină, mazăre, melesteu, măr, a mesteca, miel, miere, a mistui, moare, mură, mursă, muşcătură, muştar, nemâncat, nesărat, nucă, obricariță, oiegă, ol, oală, olei, os, a se ospăta, oțet, ou, pahar, pahară, palancă, pâine, a păpa, papara, pară, păsat, pască, pasere, pastramă, pasmagiu, păstrăv, pătrunjel, pecie, peltea, perjă, peşte, picătură, picuş, piemn, piftie, piper, pârjoală, pârlitură, pită, plăcintă, a plămădi, ploscă, pocal, poftă, pogace, poamă, porc, porumb, a prăji, prânz, praz, a pregusta, prepeliță, prună, pui, rac, răchie, rachiu, rahat, rântaş, rasol, a rasoli, ridiche, a roade, a săra, sărat, sărătură, sare, sătul, a se sătura, schimbea, scoică, scrob, sete, setos, seu, sfeclă, a slăi, slănină, smântână, smochină, şofei, şofran, somon, a sorbi, spanac,*

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţifice: redarea frazeologismului-tip însoţit de semnele convenţionale care marchează registrul utilizării şi contextul culegerii, prezentarea numelui informatorilor, a textelor-sursă, a gloselor, a citatelor, a variantelor, a frazeologismelor echivalente din alte limbi precum şi a textelor care ar proba originea proverbului (credinţe, obiceiuri, practici, superstiţii, evenimente istorice, creaţii folclorice). Articolele sunt inegale ca întindere în funcţie de numărul de frazeologisme şi de valoarea acestora.

Comentăm articolul dedicat cuvântului-titlu TURTĂ care cuprinde 11 frazeologisme: *Turta coaptă / Norocu-şi aşteaptă* „Despre fata îmbătrânită, care găseşte noroc în căsătorie", *Îl doare la burtă / Şi mănâncă o turtă* „Bea şi mănâncă, pe când alţii rabdă. Unii au prea mult, alţii mai nimica", *Fieşicare îşi trage spuza pe turta sa* „Adică fieşicare îngrijeşte numai de-ale sale" (Zanne, P IV, 153), *Statu pe loc / Ca turta-n foc* „Se zice în glumă pentru cel care stă nemişcat", *A mâncat turta, dar a rămas cărpătorul* „Despre cei ce tăgăduiesc, deşi semnele vădesc altceva" (Zanne, P IV, 155), *A-i lua turta de pe spuză* „A-i lua cuiva ceea ce dorea să aibă, ce pregătea pentru dânsul şi, prin urmare, a-l păcăli, a-l prosti", *A-i mânca turta-n cap* „A-şi râde de el cum vrea" *A-i coace turta* „A-i întinde o cursă, a-i pune gând rău", *A-i frânge turta* „A-l bate", *A fi turtă* „A fi beat mort" (Zanne, P IV, 156), *A-l face turtă* „A-l bate" (Zanne, P IV, 156-157).

Redăm mai jos tratarea a două dintre frazeologisme, cu adaptarea textului la ortografia actuală:

---

spirt, stafidă, strachină, sugaci, a suge, tacâm, taler, talmeş-balmeş, tărâţe, ţelină, terci, a se terciui, tigaie, tingire, ţâr, titvă, tivdă, tigvă, a toca, toartă, torteţ, turtă, udătură, ulcea, ulcior, ulei, unt, untdelemn, untură, urcior, urdă, urzică, usturoi, varză, varzare, vas, vâtâlah, vin, vinars, vânat, viţel, zahar, zară, zeamă, zâmnă, zupă.

Scanned with OKEN Scanner

TURTA

Vezi *Brânză.*

9347 *Δ Îl doare la burtă
Şi mănâncă o turtă.

T. BĂLĂŞEL, *înv. c. Ştefăneşti, j. Vâlcea.*

Bea şi mănâncă, pe când alţii rabdă. Unii au prea mult, alţii mai nimica.

9348 * Fieşicare îşi trage spuza pe turta sa.

IORD. GOLESCU, *Mss.* II, p. 72 – GR ALEXANDRESCU, *magistr. j. Putna.*

*Δ *Fiecare trage spuză (spuza) pe turta lui.*

A. PANN, *Edit.* 1889, p. 3; I, p. 7. – HINŢESCU, p. 191. – I. G. VALINTINEANU, p. 17. – HEL. RĂDULESCU, *Tand.*, p. 18 &119. – S. I. GROSSMAN, *Dicţ. Germ.*, p. 224. – P. ISPIRESCU, *Leg.* I, 1872 p. 179.; *Rev. Ist.* III, p. 382. – I. POPESCU, *înv. c.* Dobreni, *j.* Ilfov – ANDREI MARINESCU, *înv. c. Humele, j. Argeş.*

*Δ *Fiecare îşi trage foc pe turta lui.*

T. BĂLĂŞEL, *înv. c. Ştefăneşti, j. Vâlcea.*

*Δ *Fiecare îşi trage cenuşa sub turta lui.*

V. FORESCU, *c. Fălticeni, j. Suceava.*

*Δ *Îşi trage spuză pe turta lui.*

S. MIHĂILESCU, Şezăt., II, p.219. – P. GÂRBOVICEANU, *prof. c.* Vîrciorova, j. Mehedinţi.

*Δ *Îşi trage spuza pe turtă.*

GAV. ONIŞOR, *prof. c. Dobrovăţ, j. Vaslui.*

A trage spuza pe turta sa.

LAURIAN & MAXIM, II. p.1245. – FR. DAME, IV, p. 97 & 174.

*Δ *Trage focu pe turta lui.*

AVRAM CORCEA, *paroh*, c. *Coştei, Banat.*

A trage focul pe turta cuiva.

LAURIAN & MAXIM, *Glosar* p. 338.

*Δ *A trage cenuşa pe turta lui.*

Scanned with OKEN Scanner

V. ALECSANDRI, *Teatr.*, p. 930. – G. TEODORESCU, *înv. c. Lipova, j. Vaslui.* – E. I. PATRICIU *înv. c. Smulți, j. Covurlui.* – K. A. ZAMFIRESCU-DIACON, *înv. c. Ştiubieni, j. Dorohoi.*

Vezi *Oală.*
Adică fieşicare îngrijeşte numai de-ale sale (GOLESCU).

„A! ți-ai bătut joc de mine? a! puşchiule, m-ai făcut să cred că-s clironom? Ai cercat să mă strici cu Florica, pentru ca *să tragi cenuşa pe turta ta*?" – ALECSANDRI, Florin şi Florica

Qilibet ad propriam tortellum confovet ignem.[82]

Prov. Lat.

Chacun tire l'eau à son moulin.

Prov. Franc.

Ognuno corre a smorzare il fuoco a casa sua.[83]

Prov. Ombria.

Jeder scharrt auf seinen Kuchen.[84]

Prov Germ.

Every miller draws the water to his own mill.[85]

Prov. Engl

Her rager Ild til sin egen Kage.[86]

Prov. Danez.

Dat vil krar kara Eld under si Gryta.[87]

Prov. Norv.

---

[82] Fiecare trage focul la turta sa.
[83] Fiecare aleargă să aprindă focul din casa sa.
[84] Fiecare trage la turta lui.
[85] Fiecare morar trage apa la moara lui.
[86] Fiecare îngrijeşte focul pe turta lui.
[87] Fiecare vrea focul sub oala lui.

Scanned with OKEN Scanner

După cum se observă, este foarte diferită tratarea celor două frazeologisme în articolul pe care l-am prezentat. Această deosebire provine din valoarea fiecăruia în discurs. Frazeologismul *Îl doare la burtă/ Şi mănâncă o turtă* „Bea şi mănâncă, pe când alţii rabdă. Unii au prea mult, alţii mai nimic" e mai puţin cunoscut. Este auzit de autor şi certificat de corespondentul T. Bălăşel, învăţător în comuna Ştefăneşti, judeţul Vâlcea şi pare să fie o creaţie populară care-şi datorează rezistenţa mai ales conţinutului ironic şi rimei. În schimb, frazeologismul *Fieşicare îşi trage spuza pe turta sa* „Adică fieşicare îngrijeşte numai de-ale sale", cu forma-tip şi sensul păstrate aşa cum le-a redat Iordache Golescu în manuscris, cunoaşte nu mai puţin de 9 variante certificate fie de corespondenţii din teritoriu, fie de textele scrise. Mai mult, frazeologismul merită contextualizarea printr-un citat din Vasile Alecsandri, din piesa de teatru *Florin şi Florica*. Faptul că acest frazeologism este atât de viu se datorează în primul rând analogiei între grija pentru propria hrană şi grija pentru propriul interes. Această analogie funcţionează şi în alte limbi, dovadă cele şapte exemple de structuri omoloage din limbi europene diferite.

Această tratare a frazeologismelor în funcţie de valoarea lor în limbă, este unică în lingvistica românească. Autorul încearcă să facă, şi ajutat de semnele convenţionale, o ierarhizare a unităţilor frazeologice după circulaţie şi valoarea culturală, identificând materialul de circulaţie populară generală, cel regional, cel care apare în scrisul cult, precum şi materialul dubios.

Titlul principal al lucrării *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* trebuie citit alături de subtitlul *Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances* pentru că cele zece volume ne prilejuiesc

Scanned with OKEN Scanner

descoperirea celui mai vast material care s-ar încadra în denumirea integratoare de *discurs repetat*, căruia însuşi Iuliu Zanne îi găsea corespondent printr-o formulă asemănătoare, aceea de *fraze repetate*:

> „Îndată ce s-au întrunit mai mulţi oameni ca să trăiască la un loc, firea lucrurilor a impus oarecare reguli care se întipăriră pe nesimţite în mintea lor, prin întrebuinţarea câtorva *fraze repetate* (subl. n.) în raporturile lor de toate zilele. Dacă aceste formule s-ar fi putut păstra sub forma lor primitivă, am avea la îndemână cel mai curios monument al progreselor bătrânelor societăţi, monument care ar arunca o vie lumină asupra istoriei civilizaţiunii omeneşti" (Zanne, vol. I, p. XVII).

Această compatibilitate dintre concepţia lui Iuliu Zanne despre mecanismul de creare şi funcţionare a *frazelor repetate* şi viziunea lui Eugeniu Coşeriu despre categoria *discursului repetat* dovedeşte cum cercetarea practică şi cea teoretică se intersectează sub semnul adevărului ştiinţific dincolo de secole.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a III-a

DISCURS GASTRONOMIC ÎNTRE ŞABLON ŞI EXPRESIVITATE

Scanned with OKEN Scanner

➢ Atlasul etnolingvistic audiovizual al patrimoniului cultural alimentar al județului Bacău ➢ Spațiul pragmatico-discursiv al comunicării despre alimentație ➢ Observații sumative

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

1. Atlasul etnolingvistic audiovizual al patrimoniului cultural alimentar al județului Bacău

În spațiul patrimoniului cultural alimentar, mai mult decât în orice alt domeniu, fiecare comunitate deține o cunoaștere acumulată în timp, ca rezultat al interacțiunii cu mediul și condițiile de viață, mare parte din aceasta având o bază științifică dovedită (Bergflødt et alii 2012). Acest fond de cunoștințe și valori transmise prin discurs, de la o generație la alta, sunt, de fapt, rezultatul procesului istoric de raportare a omului la lume. Redescoperirea lor nu se poate realiza decât revenind la discurs. Proiectul *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD*[88] și-a propus să facă vizibilă

[88] Proiectul PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390 *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD* este coordonat de către Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, director Petronela Savin, implementându-se în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași și Asociația Culturală „Artă–Tradiții–Patrimoniu fără Frontiere" din Bacău. S-a desfășurat în perioada 1.10.2016–30.10.2018, fiind finanțat de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), prin Planul Național de Cercetare-Dezvoltare și Inovare pentru perioada 2015-2020 (PNCDI III), direcția P2 – Creșterea competitivității economiei românești prin CDI, linia 1 – Transfer de cunoaștere la agentul economic. Echipa

această moştenire reflectată de cunoştinţele privitoare la alimentaţie, prin prezervarea sub formă cartografică şi informatizată a unui corpus reprezentativ de documente audiovizuale, produse în cercetări de teren efectuate cu subiecţi de generaţii diferite din judeţul Bacău. Rezultatul acestui demers a fost crearea unui *Atlas etnolingvistic audiovizual al patrimoniului cultural alimentar al judeţului Bacău*, sub forma unei baze de date complexe, care să cuprindă rezultatele cercetării de teren, arhivă şi bibliotecă privind practicile şi tradiţiile alimentare din regiune (http://ecultfood.ub.ro).

Unul dintre obiectivele cercetării a fost şi identificarea şi analiza rolului frazeologismelor în discursul privitor la alimentaţie al informatorilor intervievaţi.

Principala metodă utilizată în generarea de etnotexte privitoare la alimentaţie a fost cea a anchetei de teren, realizată pe baza experimentului etnologic, a interviului tematic de tip semidirectiv şi a observaţiei participative (O'Reilly 2005: 84-112). Interviul semidirectiv are avantajul că oferă intervievatului o anumită libertate de comunicare în cadrele unei tematici controlate de cercetător (Geraud, Leservoisier, Pottier 2001: 42). Pentru realizarea interviurilor semidirective, s-a conceput un ghid de interviu, organizat pe 50 de subiecte-temă, care privesc înregistrarea de cunoştinţe şi practici referitoare la alimentaţia

---

proiectului a fost alcătuită din: Petronela Savin (director), Cosmina Timoce-Mocanu, Valentin Nedeff, Ioan Dănilă, Luminiţa Drugă, Floria Florinela, Ioana Boghian (Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău), Stelian Dumistrăcel, Diana Trandabăţ, Andreea Macovei, Daniela Gîfu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"), Dorel Nistor (Asociaţia Culturală „Artă–Tradiţii–Patrimoniu fără Frontiere" din Bacău).

Scanned with OKEN Scanner

tradiţională, tehnici de preparare şi reţete tradiţionale. Lista de subiecte-temă a avut la bază organizarea elementelor de patrimoniu imaterial alcătuită de Narcisa Ştiucă (2009: 133-140), la care au fost adăugate elemente identificate ca urmare a documentării bibliografice şi a anchetelor de teren. Cercetarea noastră a recurs, de asemenea, la tehnica experimentului etnografic (Ştiucă 2007: 56), în primul rând prin provocarea performării unor reţete care au fost însoţite de un discurs comentativ.

Anchetele s-au desfăşurat pe parcursul unui an calendaristic (noiembrie 2016-octombrie 2017), urmărind să surprindă discursurile despre meniurile tradiţionale, codurile şi comportamentele culturale legate de alimentaţie ale locuitorilor judeţului Bacău. Au fost investigate, prin cel puţin o descindere în teren, 34 de localităţi[89] reprezentative pentru diversitatea geoculturală a regiunii. Au fost deja arhivate documente audiovizuale care au înregistrat situaţii de comunicare reale, sub formă de dialog, cu 90 de informatori din cele 34 de localităţi din judeţul Bacău.

Pentru documentarea elementelor de patrimoniu alimentar, s-au utilizat tehnicile video şi foto. S-au obţinut două tipuri de

---

[89] Prezentăm cele 34 de localităţi din judeţul Bacău, în ordinea cronologică a anchetării: Frumuşelu (Glăvăneşti), Glăvăneşti (Glăvăneşti), Muncelu (Glăvăneşti), Ludaşi (Balcani), Balcani (Balcani), Răţeni (Balcani), Buda (Blăgeşti), Apa Asău (Asău), Valea Mică (Roşiori), Gioseni (Gioseni), Galbeni (Nicolae Bălcescu), Bălăneasa (Livezi), Mănăstirea Caşin (Caşin), Caşin (Caşin), Blidari (Căiuţi), Pârjol (Pârjol), Bereşti (Sascut), Somuşca (Cleja), Ţârdenii Mici (Blăgeşti), Chetriş (Tamaşi), Prăjeşti (Prăjeşti), Faraoani (Faraoani), Pustiana (Pîrjol), Mâlosu (Lipova), Dumbrava (Gura Văii), Vâlcele (Târgu-Ocna), Răchitiş (Ghimeş-Făget), Berzunţi (Berzunţi), Scurta (Orbeni), Pânceşti (Pânceşti), Răstoaca (Răcăciuni), Păneşti (Sascut), Sascut-Sat (Sascut), Oituz (Oituz).

Scanned with OKEN Scanner

filmări: unele care înregistrează un discurs performativ referitor la rețete ale unor preparatele tradiționale, informatorii prezentându-le din memorie sau în timpul procesului preparării, și un discurs evocativ-narativ legat de obiceiuri și contexte care au legătură cu hrănirea. În fiecare punct anchetat, fiecare subiect-temă a fost documentat prin înregistrări video și foto, dublate de un text reprezentând transcrierea literalizată[90] a comunicării din clip.

Coroborarea unui ghid de interviu adecvat cercetării elementelor de cultură tradițională privitoare la alimentație cu o tehnică digitală sincretică (audiovideo/foto) de producere a documentelor etnolingvistice și etnografice a condus la realizarea unei baze de date de tip document multimedia interactiv, *Atlasul etnolingvistic audiovizual al patrimoniului cultural alimentar al județului Bacău* (http://ecultfood.ub.ro), o resursă susceptibilă de a facilita abordări inovative în domeniul cercetării lingvistice și etnografice. În cele ce urmează, vom încerca să arătăm în ce măsură această bază de date ne-a fost de folos în analizarea mecanismelor de producere și de utilizare a frazeologismelor.

---

[90] În transcrierea discursului oral, ne-am condus după principiul redării particularităților dialectale numai cu ajutorul literelor alfabetului limbii române, respectând normele generale ale ortografiei actuale; astfel, sunetul [î] s-a scris *î* la începutul și finalul cuvintelor – în interior, în situații de derivare sau compunere – și *â*, în interiorul cuvintelor (după regula generală); pentru sunetele africatizate [ŝ], [ẑ] (consoane alveo-palatale, cu o rostire ușor posterioară), s-a preferat scrierea cu literele specific limbii literare, de obicei, *ce/ci* și *ge/gi*; pentru stadiile finale de palatalizare a labialelor și labiodentalelor redate prin sunetele [ḱ], [ǵ], [ń], s-a preferat scrierea cu ajutorul grupurilor de litere *che/chi*, (ex. *chicior*) *ghe/ghi* (ex. *ghiță*l) și, respectiv, cu ajutorul literei *n* (ex. *nireasă*).

Scanned with OKEN Scanner

2. Spațiul pragmatico-discursiv al comunicării despre alimentație

În urma anchetei, s-au conturat două mari categorii de conținuturi colectate: un repertoriu de rețete şi un repertoriu de discursuri libere despre coduri şi comportamente alimentare. Frazeologismele înregistrate la nivelul celor două tipuri de discursuri dovedesc particularități de utilizare în funcție de trăsăturile fiecărei situații de comunicare.

Înregistrând o situație de comunicare de tipul dialogului despre un subiect culinar, de cele mai multe ori desfăşurat în timpul activității propriu-zise de gătit, trebuie să avem în vedere toate trăsăturile spațiului pragmatico-discursiv. Prezentăm elementele care definesc acest spațiu aşa cum le deosebeşte Stelian Dumistrăcel (2012: 48-49)[91], care plasează acest concept sub semnul intenției de *cooperare* din partea vorbitorilor. Redăm mai jos schema spațiului pragmatico-discursiv, aşa cum o prezintă autorul citat:

[91] Stelian Dumistrăcel, la rândul său, se raliază definiției lansate de Dominique Maingueneau, care distinge un spațiu discursiv reprezentând poziționarea (identitatea) ideologică a enunțiatorului (cf. Charaudeau - Maingueneau 2002: 97; 453-454).

Scanned with OKEN Scanner

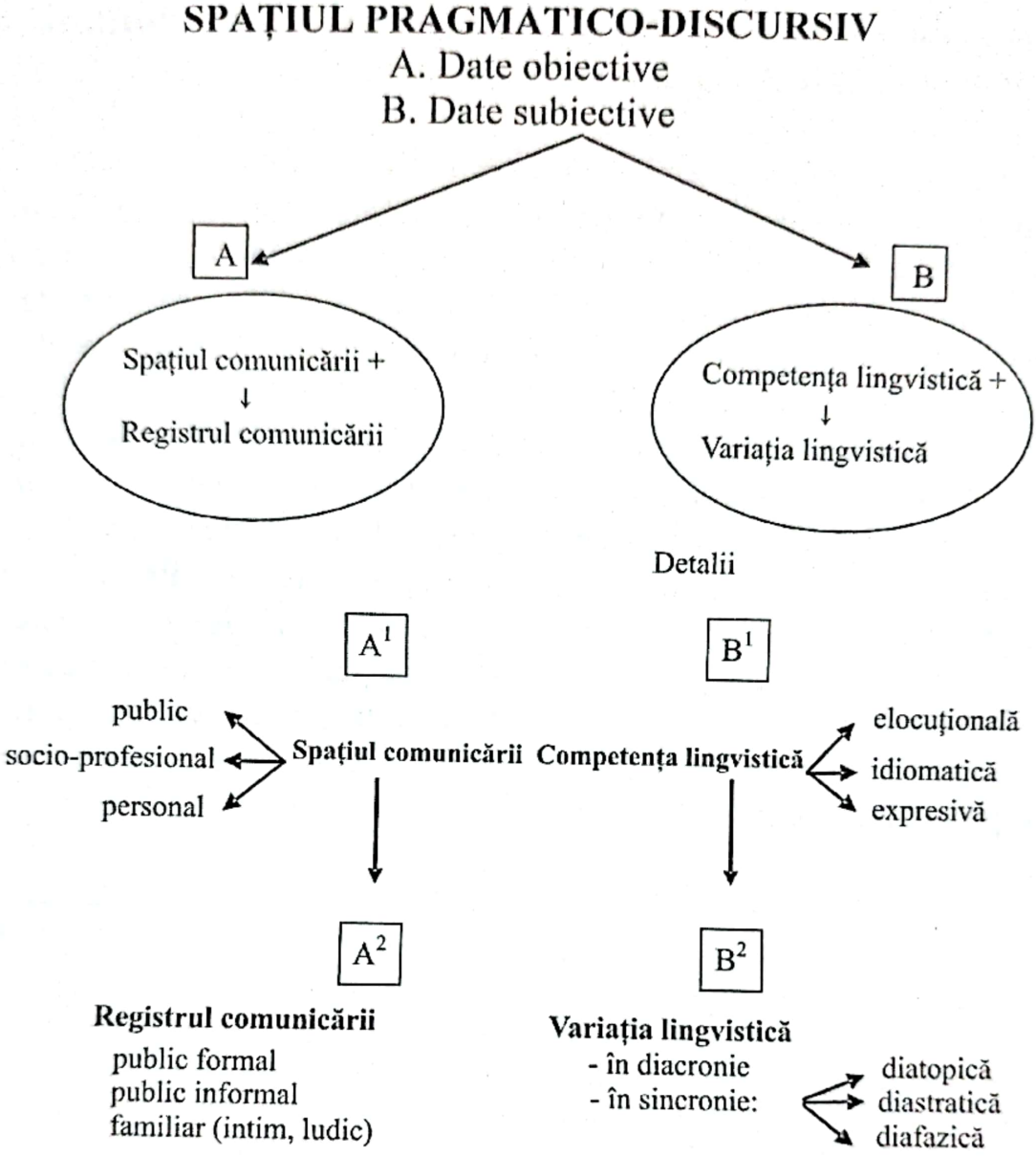

© Dumistrăcel 2012

În situația de comunicare creată prin ancheta de teren care investighează patrimoniul alimentar al unei comunități avem

Scanned with OKEN Scanner

de a face cu date obiective (A) şi date subiective (B). Datele obiective sunt legate de instituirea unei comunicări personale realizate în spaţiul familiei-gazdă, de cele mai multe ori în bucătărie, luând în considerare întreg arsenalul de gesturi legate de prepararea unei mâncări. Registrul corespunzător al acestei situaţii de comunicare este registrul familiar, putând evolua spre intim sau chiar ludic. Astfel, caracterul oral al comunicării se reflectă atât în plan macrotextual (organizarea de ansamblu a dialogului legat de reţete, coduri şi comportamente alimentare), cât şi în plan microtextual (selecţia formulelor de expresie a mesajului). Simultaneitatea producerii mesajului şi a activităţii de gătit determină o relativă destructurare a discursului reţetelor reflectată prin prezenţa unor false începuturi, a unor enunţuri eliptice, reveniri, corecţii, ezitări, întreruperi. Coprezenţa interlocutorilor în mediul familial al gazdei determină folosirea unui limbaj al momentului, marcat de contextul de comunicare (deictice personale şi spaţio-temporale frecvente, limbaj afectiv, sensuri contextuale ale cuvintelor, elipse). Necesitatea întreţinerii legăturii de comunicare impune, firesc, utilizarea unei întregi strategii de adaptare şi stimulare a interesului faţă de subiectul propus, reflectat prin secvenţe fatice de natură verbală, para şi nonverbală. Trebuie precizat şi faptul că lasă urme importante la nivelul organizării întregii situaţii de comunicare camera de filmat, respectiv aparatul foto, a căror prezenţă este conştientizată de toţi membrii grupului de dialog.

În ceea ce priveşte datele subiective ale comunicării (B), acestea ţin de dotările personale ale interlocutorilor, referindu-ne, în primul rând, la competenţa lingvistică a acestora, în speţă la competenţa idiomatică (gradul de cunoaştere a unei limbi) şi la cea expresivă, reprezentând capacitatea vorbitorului de a pune în discurs intenţia de comunicare (Coşeriu 1994[a]: 36). Evident, la

Scanned with OKEN Scanner

nivelul acestor date subiective se situează și variația diatopică (teritorială a limbii utilizate de vorbitor, reprezentată, în acest caz de subdialectul moldovenesc influențat în unele cazuri de situații de bilingvism), variația diastratică (legată de nivelul social al interlocutorilor, majoritatea oameni ai satului cu o educație medie) și variația diafazică (cei mai mulți dintre vorbitori fiind recunoscuți pentru competențele lor de comunicare expresivă). Toate aceste date se subordonează unui anumit «contract de comunicare», pe care Stelian Dumistrăcel (2012: 48) îl definește ca pe o interacțiune de împreună-construire a sensului[92]. Acest contract de comunicare presupune compatibilizarea discursului participanților la dialog, respectiv, cercetătorii, gazda cunoscătoare a rețetelor, dispusă să împărtășească și să arate, persoana de contact care a mediat organizarea anchetei.

2.1. Frazeologie în discursul rețetelor

Ca tip de text, rețeta culinară face parte din categoria textelor numite procedurale (Longacre 1982) sau instructiv-

[92] Stelian Dumistrăcel plasează noțiunea de contract de comunicare în descendența concepției lui Elíseo Véron (*Entre l'épistémologie et la communication*), revendicată din ipostaze diverse ca „intersubiectivitate" (Benveniste), „dialogism" (Bahtin), „intenție colectivă" (Searle), „intenționalitate reunită" (F. Jacques), „negociere" (Kerbrat-Orecchioni), ipostaze ce converg spre o definire contractuală a actului vorbirii, care implică existența a doi subiecți în relație de intersubiectivitate, existența de convenții, de norme și acorduri ce reglează schimburile „langajiere", existența cunoașterilor comune ce permit să se stabilească o cooperare, totul într-o anumită situație de comunicare (cf. Dumistrăcel 2006a: 36, ap. Charaudeau – Maingueneau 2002: 138-141).

Scanned with OKEN Scanner

injoctive (Adam 1987)[93], iar ca activitate comunicativă are ca scop prezentarea procedeului de realizare a unui preparat alimentar[94]. Rețetele pe care le-am provocat în cadrul anchetei de teren au luat forma unui dialog oral inițiat de cercetător cu gazda recunoscută ca fiind cunoscătoare a preparatelor tradiționale. Toate anchetele au fost realizate în casele informatorilor şi au privit obținerea în primul rând de discursuri despre prepararea unor mâncăruri gătite pe loc sau prezentate din memorie.

Rețetele orale obținute pe baza dialogului au o structură nediferențiată, cele trei secvențe ale rețetei scrise, titlul preparatului, ingredientele, procedeul de realizare, convertindu-se într-o singură secvență discursivă în care este prezentat procedeul preparării care include denumirea şi ingredientele.

Adoptând clasificarea propusă de Ion Coteanu (1973: 50) în privința diasistemului limbii, rețetele culinare culese prin anchetă s-ar încadra *limbajului popular nonartistic*, subdiviziunea *nuanțat tehnic* (în care mijloacele expresive sunt solicitate, de obicei, mai rar). Întrebarea care se pune este care sunt frecvența şi rolul frazeologismelor în contextul acestei situații complexe de comunicare ce priveşte generarea unui discurs nuanțat tehnic. În privința frecvenței, putem vorbi despre un număr relativ mic de

---

[93] Adam, Jean-Michel, *Types de séquences textuelles élémentaires*, „Pratiques", n° 56, Metz, 1987. Despre dificultățile de clasificare a acestor tipuri de texte vezi şi: Adam Jean-Michel, *Types de textes ou genres de discours ? Comment classer les textes qui disent de et comment faire?*, în „Langages", 35e année, n°141, 2001, pp. 10-27.

[94] Un studiu complex în care sunt inventariate tradițiile culinare ale Europei, tiparele compoziționale ale rețetelor de gătit şi izotopiile lor este: Ioan Milică, Sorin Guia, *Rețete culinare oralitate şi scrituralitate*, „Diacronia", 2017, http://www.diacronia.ro/ro/journal/issue/5/A71/ro/ pdf.

Scanned with OKEN Scanner

frazeologisme în cazul dialogurilor ce vizează obținerea unei rețete prin comparație cu dialogurile având ca subiect contexte sau comportamente care au legătură cu hrănirea. Este vorba, în medie, de 1 frazeologism la 20 de rețete, spre deosebire de 4 frazeologisme la 20 de discursuri libere despre contexte culinare. Trebuie să precizăm însă că, pe lângă caracterul nuanțat tehnic al discursului care determină numărul relativ redus de frazeologisme, un fapt care este definitoriu îl reprezintă, așa cum arăta și Stelian Dumistrăcel (2011: 165), aptitudinile comunicative ale locutorilor, ca reflex al cunoașterii elocuționale și competenței expresive, reflectate la nivelul idiostilului.

Analizăm în cele ce urmează o serie de dialoguri având ca scop prezentarea unor rețete considerate tradiționale înregistrate în localități din județul Bacău. Putem organiza tipurile de discursuri obținute în trei categorii: rețete evocate, rețete performate, rețete rezultat al condensării unui discurs procedural. Este importantă această distincție dat fiind faptul că cele trei tipuri de discursuri au particularități diferite reflectate inclusiv la nivelul utilizării frazeologismelor.

2.1.1. Rețete evocate

Categoria cea mai numeroasă de rețete obținute este cea a rețetelor evocate din memorie, generate de întrebări pe baza celor 50 de subiecte-temă ale ghidului de interviu. Această categorie de rețete chiar dacă apare sub forma dialogului, are avantajul caracterului sintetic. De asemenea, un fapt foarte important este lipsa referinței, a preparatului propriu-zis, element care determină convertirea în discurs a întregii intenții de comunicare. În aceste condiții scopul utilizării discursului repetat este acela de a puncta finalul comunicării, urmărind convingerea auditoriului de valoarea rețetei. Prezentăm mai jos o rețetă tipică pentru un

Scanned with OKEN Scanner

astfel de discurs, încercând să ilustrăm rolul mecanismului discursului repetat la nivelul textului.

[Varză cu jumeri]
Gioseni[95], comuna Gioseni, judeţul Bacău
Informator – Ecaterina Lucaci (n. 1949) – /E.L/
Cercetător – Petronela Savin /C/
Data înregistrării: 14 ianuarie 2017

[95] Satul Gioseni, care singur formează comuna Gioseni, se află în partea central-estică a judeţului, pe malul stâng al Siretului, în aval de barajul Galbeni şi în amonte de lacul de acumulare Răcăciuni. Majoritatea locuitorilor sunt români, de religie romano-catolică. Persoana care ne-a introdus în comunitate a fost educatoarea Daniela Puşcaşu, cunoscută drept sora Rafaela, călugăriţă în biserica romano-catolică. Contextul realizării anchetei a fost foarte interesant pentru că, pe 14 ianuarie 2017, gazdele au organizat o petrecere în care s-a gătit. În această întâlnire ni s-a gătit o masă de sărbătoare în gospodăria Anei Cancel (n. 1948), alături de fiica sa, Angela Cancel (1974), şi vecinele Ecaterina Lucaci (n. 1949), Genoveva Hodea (n. 1958), şi Veronica Ţâmpu (n. 1947). Informatoarele sunt bilingve şi vorbesc atât limba română, cât şi graiul matern, ceangăiesc, fapt care face ca discursul în limba română să fie influenţat de trăsături mai ales sintactice ale graiului ceangăiesc.

Scanned with OKEN Scanner

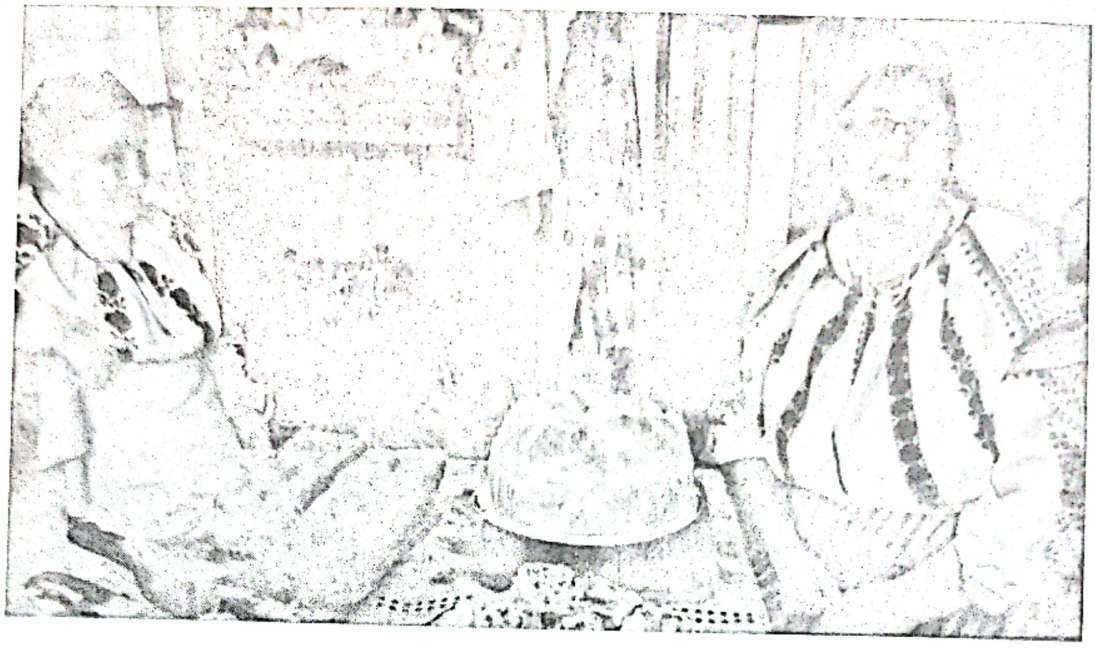

Ecaterina Lucaci (n. 1949) povestind alături de Veronica Ţâmpu (n. 1947)

C *Varza călită?*

E.L. Da, varză puniem la murat, toamna!

C *Aşa.*

E.L. Da, în butoaie… da, îî, după familii, cî… da. Şi scoatem o căpăţină şi punim în apă, îîî, ca sî mai iesi sarea ceea. Tocănăm bini cu satârul… aşa, pi, pi fund, mărunt, mărunt, şi dacă e sărat, îm… dacă mai are oleacî di sare, mai spălăm, oleacî, aşa tocănat.

C *Da?*

E.L. Da, cî iesî mai repidi sarea. Şi cum pui la lighean ş-ai spălat, poţi şi sî scoţi. Pui, şi pui în ceaun separat, pui jumeri, ceapă, jumerili-i scoţi ca sî nu sî ardă, pui ceapa la… la… călit. Şi pui acolo vreo două-trei cepi, pi urmă pui varza şi pui şî şunci, jumerili acolo, înapoi. Că, când pui jumerili odată cu varza, îî, sî face puhab jumerili ăla şi ie şi varza gustul ăla di jumeri, nuu, nu pui la urmă când îi gata varza, sî fiarbă acolo sî fie-n abur, sî steie-n abur. Da. Şi pi urmî mâncăm. ***Poftă bună!***

Scanned with OKEN Scanner

C Aşa faceţi varza...
E.L. Varza nu se strică călită, ţine şi o săptămână şî nici nu-şî schimbî gustul. Şi facem cu mămăliguţî varza, nu cu pâini, îi mai bine cu... îi mai bunî cu mămăliguţî, mămăliguţî moale, moale ca la brânzî şî ca la peşti, daa, văleu, sî fie moale şî sî... ***numai sî-nghiţî, sî-nghiţî.***

După cum se observă, este vorba despre o reţetă prezentată din memorie. Dialogul se fundamentează pe două intenţii de comunicare, prezentarea paşilor şi a tehnicii de realizare a reţetei şi, respectiv, convingerea ascultătorului de valoarea preparatului. Pe primul plan se situează intenţia de a transmite modalitatea realizării preparatului. Vorbitoarea, Ecaterina Lucaci, înzestrată cu darul comunicării, înţelege imediat că, în cazul unei reţete simple, de interes este tehnica: *scoatem o căpăţină şi punim în apă, tocănăm bini... mărunt, mărunt, jumerili-i scoţi ca sî nu sî ardă, sî fiarbă acolo sî fie-n abur*. Prezentarea tehnicii este cel mai important argument al calităţii rezultatului. Iar cum informatoarea înţelege că nu e suficient să prezinte reţeta, ci e important să şi convingă pe cel ce ascultă de rezultatul obţinut, foloseşte o întreagă strategie de comunicare. În primă instanţă, sfârşeşte actul prezentării reţetei cu o structură aparţinând discursului repetat din categoria urărilor adresate celor care se pregătesc să mănânce: ***Poftă bună!***[96] Aşadar, aduce aproape ascultătorul prin sugestia unui festin gata să înceapă. Însă, la intervenţia cercetătorului, care

[96] Liviu Groza integrează frazeologismele de tipul urărilor în categoria pragmatemelor; vezi Liviu Groza, *Despre pragmateme în frazeologia limbii române*, în vol. *Limba română – dinamica limbii, dinamica interpretări*. Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (7-8 decembrie 2007), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, pp. 625-628.

Scanned with OKEN Scanner

folosește o formulă de întărire a celor auzite, *Așa faceți varza...*, vorbitorul se simte încurajat să completeze discursul și face apel la argumentul alăturării preparatului cu un alt aliment care crește pofta, mămăliguța: *Și facem cu mămăliguți varza, nu cu pâini, îi mai bine cu... îi mai bunî cu mămăliguți, mămăliguți moale, moale ca la brânzî și ca la pești, daa, văleu, sî fie moale și sî...* ***numai sî-nghițî, sî-nghițî.*** O întreagă strategie de apropiere a locutorului, prin care se recurge la diminutivare, repetiție, comparație, interjecție afectivă, culminează cu structura eliptică repetată ***numai sî-nghițî, sî-nghițî.***

După cum se observă, structurile aparținând discursului repetat, la nivelul construcției discursive a acestei rețete dialogate, au scopul de a asigura punctarea finalului comunicării având rolul invitării la acțiune, în acest caz, degustare.

2.1.2. Rețete performate

O categorie mai puțin numeroasă, dar la fel de importantă este cea a rețetelor performate. Este vorba de un discurs complex, obținut cu prilejul înregistrării pregătirii unor rețete în fața camerei de luat vederi. De obicei, în cadrul unei vizite au fost înregistrate două, trei rețete pregătite de complexitate diferită, timp în care au fost obținute informații și despre celelalte rețete aflate pe lista ghidului de interviu. Din acest punct de vedere, este evident că discursul rețetelor pregătite este influențat de acțiunea care se petrece în timpul vorbirii. Simultaneitatea activității de a găti și producerea mesajului determină uneori o destructurare a discursului rețetelor reflectată prin prezența unor enunțuri eliptice, a unor reveniri, corecții, ezitări, întreruperi, mai ales când la actul preparării iau parte mai multe persoane. De asemenea, prezența permanentă a referinței, a preparatului propriu-zis în diferitele sale etape, determină evitarea convertirii în discurs a

Scanned with OKEN Scanner

întregului context de comunicare. Din acest punct de vedere, utilizarea mecanismului discursului repetat într-un astfel de context discursiv are cu totul altă valoare. Prezentăm în cele ce urmează două secvenţe ale unei reţete pregătite, *sarmalele cu urluială*, prin prezentarea în discurs a etapelor: pregătirea urluielii şi, respectiv, a unturii pentru prăjeală.

[Sarmale cu urluială]
Sat Gioseni, comuna Gioseni, judeţul Bacău

Informatori – Genoveva Hodea (n. 1958) –/G.H/;
Ecaterina Lucaci (n. 1949) – /E.L./; Veronica Ţâmpu (n. 1947) – /V.Ţ./
Cercetător – Petronela Savin /C/

Data înregistrării: 14 ianuarie 2017

Pregătirea urluielii

C *Aici vă pregătiţi pentru?*

Scanned with OKEN Scanner

E.L. Pentru sarmali. [...]
C *Deci asta e urluiala, urluială se numeşte, şi acuma ce faceţi? Puneţi...?*
E.L. Da, urluială. Spălăm, spălăm, da...
G.H. Ca să iasă toatî boaştea aia din ea....
E.L. Spălăm di multi ori, şî din cinci, şasî ori ca să iasă, iesi ...
G.H. Boaştea aia...
E.L. Uitaţi, o să ăă, o să videţi ci curatî o să iesi... da...
G.H. Stai să îţi aduc o găleată, tu, ca să...
E.L. Da, da.
G.H. Daţi găleata pentru...
V.Ţ.: Uiti găleata acolo...
E.L. Eee... o să videţi ci sărmăluţi o sî iesi ... ***ca la mama acasî***... *da.*
G.H. Catrina, uiti pui aicea zeama...
E.L. E o vorbî: „***ca la mama acasî***..."

După cum se observă, spre deosebire de rețeta precedentă, avem în față, din cadrul aceleiaşi anchete, o rețetă pregătită însoțită de discursul realizării. Dat fiind faptul că la Gioseni, alături de Ecaterina Lucaci, erau prezente gazda Ana Cancel, fiica sa, Angela Cancel, şi vecinele Genoveva Hodea şi Veronica Țâmpu, în discursul pregătirii intervin mai multe voci care intră în relație cu cea care îşi asumă realizarea preparatului. În această primă secvență este vorba despre pregătirea urluielii pentru sarmale, iar discursul secondează actul, componenta acțională primând în fața verbalizării. Şi chiar în acest mix de voci care încearcă să verbalizeze etapele execuției, liderul de comunicare, Ecaterina Lucaci, ține să proiecteze atenția asupra rezultatului, asigurându-se de adeziunea auditoriului: *o să videţi ci sărmăluţi o sî iesi ...* ***ca la mama acasî***... *da.* Şi, conştientă de valoarea structurii pe care o foloseşte completează *E o vorbî:* „***ca la mama acasî...***". Aşadar, liderul se asigură de netezirea canalului de

Scanned with OKEN Scanner

comunicare, creând contextul pentru desfăşurarea procesului complex de pregătire, plasând preparatul sub auspiciile gustului de-acasă: ***„ca la mama acasî…”***.

Din aceeaşi categorie a utilizării discursului repetat face parte şi contextul următor, reprezentând topirea unturii pentru prăjeala sarmalelor.

Topirea unturii

C *Asta ce fel de untură este?*
E.L. Di porc.
C *Untură de porc?*
E.L. Di la slăninî.
C *Di la slăninî?*
E.L. Slănina, când o tăiet porcu'…
V.Ţ. Proaspăt-atuncea, proaspăt!
E.L. Când o tăiat porcu', am tăiet atuncea am făcut slănină, am tăiet bucăţeli şi-am făcut unturî. Cî dacî prăjeşti bini, iese untura, strecori într-o oală şi jumerili pui în altă oală, ca să ai jumeri pentru sarmali, pentru tocăniţî di cartofi... Şi acuma am

Scanned with OKEN Scanner

pus numai unturî ca sî punim ceapa, morcovu' la prăjit, ca sî punim în sarmali, sî iesi sarmalili ***buni şî gustoasi şî fimeili frumoasi, şî gospodinili frumoasi.***
V.Ţ. Sî topească, dup-aia...
E.L. Cum sî spune, e-o vorbî: ***vacă bună şî di rasă, şî frumoasă, şî divreme vine-acasî di la cireadî.*** [râde]
C *Bunî vorbî!*

Ultima secvenţă este exemplară în ceea ce priveşte dezvoltarea pe scheletul reţetei performate, reţeta sarmalelor cu urluială, a unei reţete evocate din memorie şi anume reţeta unturii de porc. Ecaterina Lucaci răspunde unei întrebări implicite a cercetătorului, care repetând cu un efect de insistenţă numele şi tipul ingredientului (*Untură de porc?, Di la slăninî?*), primeşte descrierea procedeului de realizare a acestuia. Prepararea unturii este nu numai un act de meşteşug gospodăresc, dar şi o dovadă de capacitate de organizare a resurselor, porcul fiind în familie mâncare pentru un an de zile. Felul în care gospodina ştie să plănuiască porcul, e semn al nivelului său de competenţă: *Cî dacî prăjeşti bini, iese untura, strecori într-o oală şi jumerili pui în altă oală, ca să ai jumeri pentru sarmali, pentru tocăniţî di cartofi....* Numai aşa se obţine rezultatul dorit care probează calităţile gospodinei: ***sî iesi sarmalili buni şî gustoasi şî fimeili frumoasi, şî gospodinili frumoasi.*** Se remarcă capacitatea de adaptare la situaţia de comunicare a vorbitoarei care face apel la o structură a discursului repetat pe care o modifică pentru a arăta calităţile gospodinelor. Informatoarea schimbă formula de mulţumire: *Sărut mâna pentru masă c-a fost bună şi gustoasă şi gospodina frumoasă.* Mai mult, intervine şi cu o notă umoristică facând apel în încheiere la structura: *Cum sî spune, e-o vorbî:* ***vacă bună şî di rasă, şî frumoasă, şî divreme vine-acasî di la cireadî.*** Remarcăm că, de această dată, discursul repetat nu se mai inserează direct în comunicare, ci este marcată apartenenţa la

Scanned with OKEN Scanner

fondul comun de vorbe înţelepte, chiar dacă şi acum structura este uşor adaptată contextului de comunicare. În colecţia lui Iuliu Zanne, frazeologismul apare sub forma: *Şi frumoasă, / Şi lăptoasă, Şi devreme acasă* „se zice despre o vacă bună şi o femeie harnică, şi în special de acel care caută lucru fără cusur" (Zanne P. I 687). Se observă, aşadar, rolul frazeologismului de a menţine interesul asupra cumunicării şi de a încheia o secvenţă de discurs, prin revendicarea experienţei microuniversului domestic.

Gospodinele din Gioseni împreună cu cercetătoarea Petronela Savin

2.1.3. Tehnica condensării prin discurs

O categorie aparte care reprezintă o combinaţie dintre cele două tipuri de reţete prezentate mai sus sunt reţetele care condensează prin discurs procesul pregătirii unui preparat. Este vorba despre prezentarea reţetei unui preparat gata făcut, aflat în faţa vorbitorului. Poate fi reţeta reluată a unui preparat înregistrat

Scanned with OKEN Scanner

în toate etapele sale sau rețeta unui preparat realizat cu puțin timp sau cu mai mult timp înainte de momentul înregistrării. Din acest punct de vedere, este evident că discursul acestor rețete este sintetic, însă totuși este influențat de acțiunea care s-a petrecut aproape de timpul vorbirii. De asemenea, prezența preparatului propriu-zis determină evitarea convertirii în discurs a întregului context de comunicare. Utilizarea mecanismului discursului repetat într-un astfel de context discursiv are dublă valoare, pe de o parte, la fel ca la rețetele evocate, contribuie la convingerea auditoriului de valoarea preparatului, iar, pe de altă parte, nuanțează actul comunicării în vederea întăririi canalului de comunicare. Prezentăm în cele ce urmează două rețete rezultate din procesul de condensare a unor discursuri legate de pregătirea unor rețete, prima, *perje afumate*, reflectând rezumarea unei rețete pregătite sub ochiul cercetătorului, iar cea de a doua, *dulceața de ardei iuți*, o rețetă realizată cu câteva luni în urmă, în perioada pregătirii conservelor pentru iarnă.

[Perje afumate]
Satul Buda[97], comuna Blăgeşti, județul Bacău

Informator – Maria Dumitru (n.1947) – /M.D./
Cercetător – Petronela Savin /C/
Data înregistrării: 2 decembrie 2016

---

[97] Satul Buda este din comuna Blăgeşti, care se află în extremitatea nordică a județului, la limita cu județul Neamț, în valea râului Blăgeasca şi pe malul drept al Bistriței. Locuitorii comunei sunt, majoritatea, români, de religie ortodoxă. Am ajuns la familia Dumitru cu ajutorul educatoarei Ana-Maria Dumitru, informatoarea principală fiind tocmai soacra acesteia, Maria Dumitru (n. 1947), casnică, cu şase clase.

Scanned with OKEN Scanner

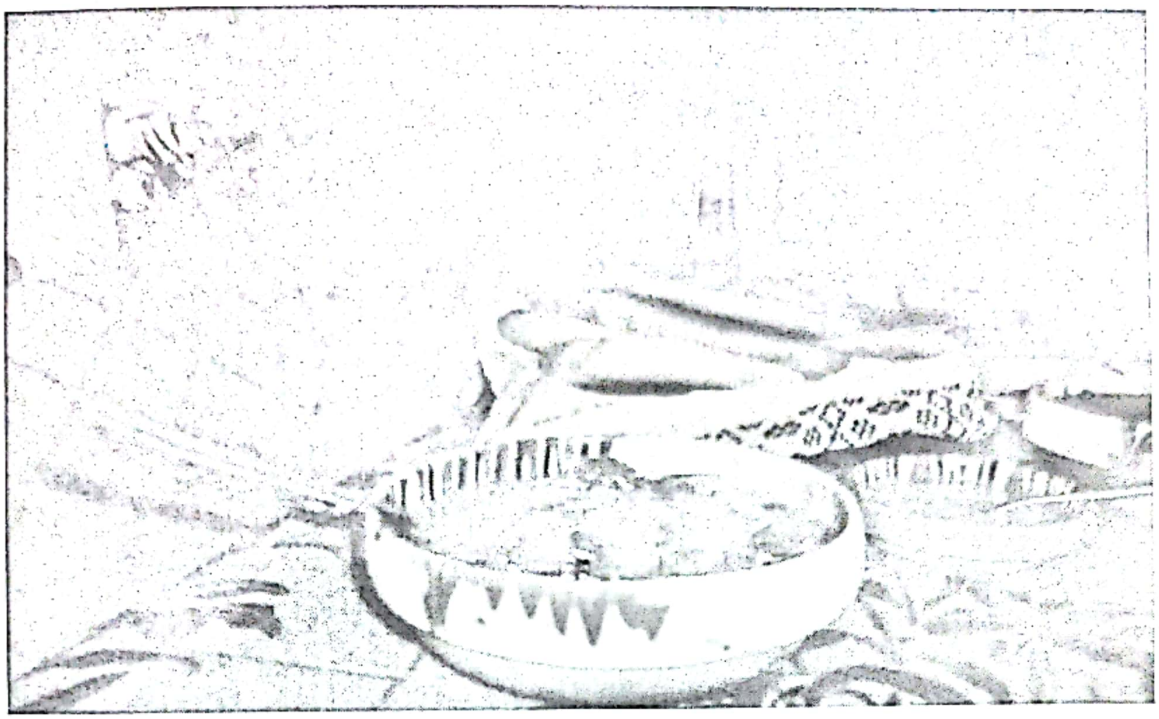

Perje afumate, satul Buda, comuna Blăgeşti

C *Mai povestiți o datî cum ați făcut de la-nceput până la sfârşit?*

M.D. Perjile iestea? Le-am pus de-asearî-n apî, icea pi rolî s-oncălzât apa, o ieşît fumu' şî cu negreala din eli, şî, dimineața, le-am scurs, aț' văzut, ş-am pus oleacî di orez, ş-acu' le-am prăjit şi de-acu'-s gata. Îs buni di mâncat.

C *Cu ci li mâncați?*

M.D. Cu pâine, cu măligă, cum vă place…

C *E fel principal? Poți să-l mănânci la-nceput, înainti sau la sfârşit?*

M.D. Îl mănânci şî desert! Ăsta poți să-l mânânci şi desert. Aicia mânânci un castron di borş, mânânci ş-un castron di perjî. Desert!

C *Dar dacă-l mănânci cu pâini sau cu mămăligî...*

M.D. Eh, ***ti pui la cali ş-aşa***.

C *Ti pui la cali… Ci-nseamnî cî ti pui la cali, oari?*

M.D. Foamea.

Scanned with OKEN Scanner

Acest dialog are ca subiect rezumarea unei rețete de perje afumate, înregistrată în satul Buda, comuna Blăgești, județul Bacău, cu Maria Dumitru, o povestitoare talentată, recunoscută pentru calitățile de bucătăreasă. După ce a fost înregistrat întreg procesul de realizare a acestui preparat considerat specific zonei, i s-a cerut informatoarei o scurtă sinteză a procesului pregătirii. Această formă de reluare pe scurt a unui discurs care tocmai s-a încheiat este, inevitabil, marcată de elipsă și de referințe deictice la procesul pregătirii felului de mâncare. La întrebarea cercetătorului legată de felul în care se mănâncă perjele afumate, dacă se mănâncă cu pâine sau cu mămăligă, informatoarea răspunde: ***Eh, ti pui la cali ş-aşa***, și, lămurește mai departe, adică *foamea*. Aceasta folosește ca răspuns forma eliptică a frazeologismul *a-și pune gura (sau burta) la cale* înregistrat în dicționare cu sensul „a mânca pe săturate" (NODEX 2002). Alegerea acestei structuri familiare pentru a ilustra valoarea unui preparat, care altădată asigura masa în posturile lungi, dovedește calitățile vorbitorului înzestrat pentru comunicarea expresivă. Chiar dacă imaginea care stă la baza acestei expresii „copie a realității", hrănirea pe săturate înainte de a porni la cale, pare estompată, totuși, semnificația în contextul dat este surprinsă cu acuratețe. Preparatul poate astâmpăra foamea, deci ***ti pui la cali ş-aşa***. Frazeologismul funcționează, așadar, ca modalitate de așezare sub semnul familiarului în condițiile în care a vorbi despre mâncare înseamnă a fi împreună la același nivel.

[Dulceață de ardei iuți]
Buda, comuna Blăgești, județul Bacău

Informator – Maria Dumitru (n.1947) – /M.D./
Cercetător – Petronela Savin /C/
Data: 2 decembrie 2016

Scanned with OKEN Scanner

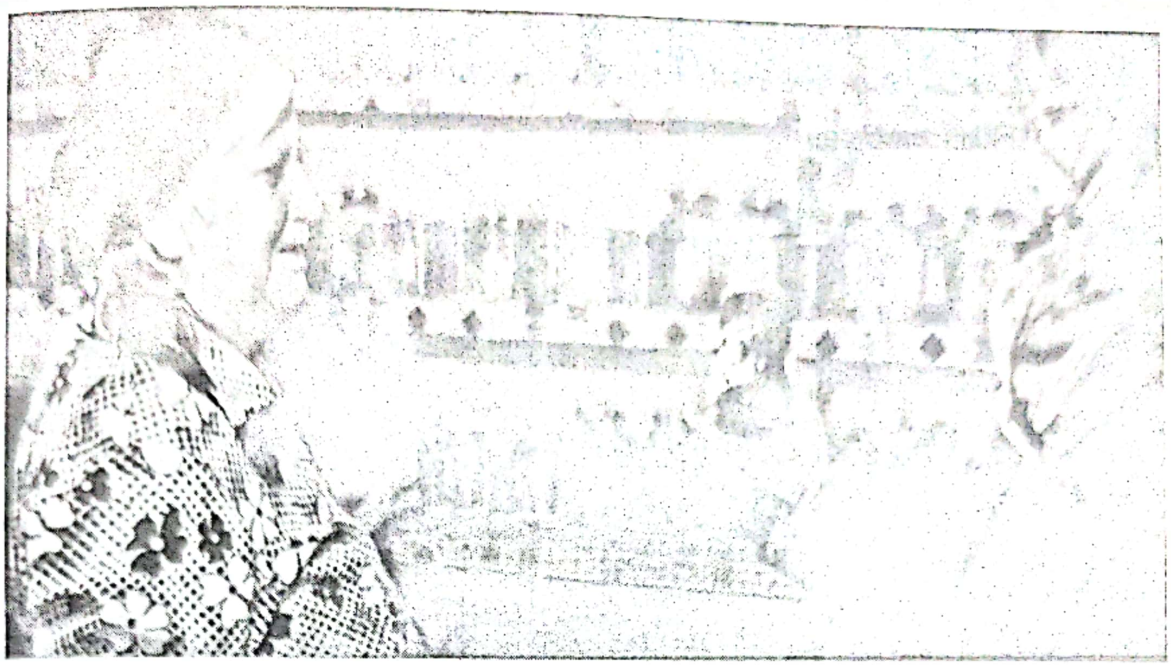

Maria Dumitru, povestind despre dulceața de ardei iuți

C *Dulceață de ardei iute... Şi-i dulce, nu-i iuti? Cum o faceți?*
M.D. Am pus-o la trii kilograme di zahăr, trii kilograme di oțăt ş-un kilogram di ardei iuti. Io li ***ții minti di pi di rost.***
C *I-ardei iuti di la dumneavoastrî di-acasî sau cumpărați? Ardei iuți, iuți?*
M.D. ***Iuți, iuți, para focului.***

Dialogul pentru a afla această rețetă a fost înregistrat în beci, unde ne-au fost arătate conservele. Pentru dulceața de ardei iuți, rețeta obținută este foarte sumară, rezumându-se la prezentarea cu mare acuratețe a cantităților materiilor prime: *Am pus-o la trii kilograme di zahăr, trii kilograme di oțăt ş-un kilogram di ardei iuti.* Acest fapt se datorează tipului de preparat, o conservă relativ simplă, învățată probabil de puțin timp. Prezența borcanelor de dulceață suplinește lipsa altor detalii legate de aspect sau de procedură. După această enumerare, informatoarea precizează: ***Io li ții minti di pi di rost.*** Chiar dacă

Scanned with OKEN Scanner

este o utilizare a frazeologismului aparent fără mare valoare expresivă, în acest context acesta este revelatoriu pentru tipul de discurs asumat. Este vorba despre o rețetă învățată după un text scris sau spus de altcineva. Expresia *pe de rost*[98] are aici sensul de a şti din memorie (şi nu citind de pe ceva). Un argument al caracterului livresc al rețetei îl reprezintă şi acuratețea precizării cantităților. Rețeta se încheie tot sub semnul comuniunii în comunicare, informatoarea întăreşte supoziția cercetătorului (*Ardei iuți, iuți?*) prin repetiția dublată de formula de comparație cu valoare de superlativ ***Iuți, iuți, para focului.***

După cum se observă, atât la nivelul discursului care înfățişează rețete pregătite sub ochiul cercetătorului, cât şi la nivelul discursului prin care se prezintă rețete din memorie, învățate prin practică sau memorate după o formulă spusă sau scrisă de cineva, frazeologismul funcționează ca mijloc de asigurare a „comuniunii fatice" în sensul în care Stelian Dumistrăcel (2006: 30) defineşte sintagma. Adică, este vorba despre manifestarea în dialog a unor reflexe ale funcției „fatice" ca o componentă a funcției „de apel" a discursului, orientată spre seducerea şi incitarea receptorului.

2.2. Discursul etnotextelor culinare libere

În contextul realizării cercetărilor de teren complexe cu scopul de a documenta patrimoniul alimentar al regiunii Bacău, s-a obținut un număr important de înregistrări cu privire la obiceiuri şi contexte culinare. Invitați să comunice sau să pre-

---

[98] Cuvântul *rost* în această expresie are sensul învechit de „gură"; expresiile *a şti/a spune/a învăța pe de rost* atestă faptul că „*a spune de pe gură*" e proba memorizării.

Scanned with OKEN Scanner

gătească rețete specifice locului, oamenii au construit discursuri ample despre practicile şi tradițiile de Crăciun, Anul Nou, Bobotează şi Sfântul Andrei, Paşte, unele de o surprinzătoare vitalitate la nivel comunitar, iar altele trăind doar în amintirile povestitorilor[99].

În urma anchetelor de teren s-au obținut adesea texte cu caracter autobiografic sau relatări asupra unor întâmplări „senzaționale", unele cu un pronunțat caracter narativ, aşa-zisele *texte libere*. După cum afirma şi Stelian Dumistrăcel (2011: 168), în cadrul acestui registru, se remarcă intenția sensibilizării ideilor, unele dintre textele de acest fel putând fi socotite „creații" de factură artistică. În aceste contexte sunt mai evidente diferențele între vorbitorii talentați şi vorbitorii mai puțin înzestrați.

Pentru o analiză pertinentă a mecanismului discursului repetat la nivelul acestor texte, vom distinge, paralel, contextele ce reflectă un discurs descriptiv-evocativ de cele ce aparțin

---

[99] Din această opțiune narativă a interlocutorilor noştri, s-a născut un alt proiect *e-FestMemoria. Valorificarea patrimoniului imaterial. Sărbătorile de iarnă din județul Bacău*, nr ROCJBC 350 2017 001 12151, finanțat de Consiliul Județean Bacău, în perioada august-noiembrie 2017, care a avut ca obiectiv principal crearea unei baze de date cuprinzând un corpus reprezentativ de documente audio-vizuale privitoare la tradițiile şi obiceiurile de iarnă din județul Bacău, preluate prin anchetă în special de la generația în vârstă. Acest corpus a stat la baza volumului-antologie de documente etnografice *„Aceea era... Puterea colacilor!" Sărbători trăite, sărbători povestite în localități din județul Bacău*, realizat de Petronela Savin, Cosmina Timoce-Mocanu (coord.), Adrian Jicu şi Maria Cuceu, publicat la Cluj-Napoca, Casa Cărții de Ştiință, 2017. Textele comentate în această secțiune au fost extrase din volumul de mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

epicii, narațiuni propriu-zise, cu o structură și apelând la mijloace de expresie care servesc intenția de a produce o anumită impresie asupra ascultătorilor.

2.2.1. Etnotexte descriptiv-evocative

Din categoria discursului descriptiv-evocativ fac parte următoarele două contexte care, ivite pe scheletul unui discurs performativ legat de pregătirea porcului de Crăciun, ipostaziază scene ale unor vremuri trecute, puse în opoziție cu prezentul.

[Toba urătorului de la Anul Nou]
Valea Mică[100], comuna Roșiori, județul Bacău
Informator – Gheorghe Nica (n. 1949) – /G.N./
Cercetător – Petronela Savin /C/
Data: 15 decembrie 2016

[100] Satul Valea Mică, numit, până în 1964, Strâmba, face parte din comuna Roșiori, aflată în nord-estul județului Bacău, la limita cu județul Neamț. Locuitorii satului sunt, majoritatea, români de religie ortodoxă. Am ajuns la familia Nica cu ajutorul fiicei, asist.univ.dr. Ioana Boghian, pentru a înregistra pregătirile pentru Crăciun. Gheorghe Nica (n. 1949), fost militar de carieră, alături de soția sa, Agripina Nica (n. 1951), fostă profesoară de matematică în satul Roșiori, au revenit în satul natal al soțului, după pensionare. Legați de tradițiile familiilor din care provin, aceștia continuă să crească animale și să respecte obiceiurile de altădată. Pe 15 decembrie 2016, am participat la tăierea și pomana porcului, la pregătirea turtelor de Crăciun, iar pe 20 decembrie 2016, am revenit să terminăm pregătirile pentru masa de Crăciun. Povestirile despre sărbătorile de altădată au însoțit momentele tăierii porcului și ale pregătirii bucatelor.

Scanned with OKEN Scanner

Gheorghe Nica, Valea Mică, comuna Roşiori

G.N. După cari găsim vezica…, o facim ş-o zurgălăm… Altădată se făcea pentru copii, la urat. Acuma au apărut baloanile. Acuma urătorii nu mai vin cu tobî, toba cari sî făcè dintr-o pieli… Toba, acuma, ştiți din ci esti făcutî? Vă arăt eu acum! Asta-i toba urătorului di la Anu' Nou! [Bate într-un bidon de plastic]. Dar, pi timpuri, toba sî făcea dintr-o veşcî di sâtî, sâta, cari era sâta di o sutî di ani. Eu am fost cu buhaiu prin sat, ***am fost dat naibii***. Şi făcem o tobî dintr-o veşcî di sâtî. Sâta, pi timpuri, era o sâtî micî, cu cari sî cernè mălaiu, o sâtî mari, cu cari sî cernea făina di grâu. Cî făina di grâu nu era ca acu' adusî…, sî mergea la moarî, sî cernea… Şî făceam dintr-o pieli, toba, şî băteam cu lingura-n tobî. Acu' nu mai esti.

Considerând ancheta etnolingvistică drept o situație specială în procesul comunicării, am înregistrat un discurs de tip performativ în localitatea Valea Mică din comuna Roşiori, Bacău, cu privire la tăierea porcului de Crăciun. Informatorul principal, Gheorghe Nica, fost militar de carieră, originar din

Scanned with OKEN Scanner

satul Valea Mică, care a crescut dintotdeauna animale, ne-a arătat cum se pregăteşte porcul, explicându-ne la ce foloseşte fiecare parte. Ajuns la organele interne, la vezică, nu poate să treacă peste un fapt legat de utilitatea acesteia în construirea arsenalului de obiecte menite să facă zgomot în cadrul ceremonialului sărbătorilor de iarnă. Această observaţie atrage după sine un comentariu despre toba celor ce mergeau cu uratul, făcută altădată din veşcă de sită acoperită cu piele. Pentru a întări explicaţiile referitoare la cum se făcea pe timpuri toba, informatorul simte nevoia inserării unui comentariu legat de asumarea experienţei: *Eu am fost cu buhaiu prin sat,* ***am fost dat naibii.*** Dat fiind faptul că avem de a face cu evocarea unor obiceiuri din trecut, argumentul participării la acestea şi asumarea statutului de protagonist contribuie la câştigarea încrederii din partea auditoriului. Frazeologismul ***am fost dat naibii*** nu numai că reprezintă o modalitate de aşezare sub semnul autoaprecierii, dar e şi o formă de evocare a unui timp idealizat.

[Turte de Crăciun]
Valea Mică, comuna Roşiori, judeţul Bacău
Informator – Agripina Nica (n. 1951) – /A.N./
Cercetător – Petronela Savin /C/
Data înregistrării: 15 decembrie 2016

Scanned with OKEN Scanner

Turtele de Crăciun

A.N. Cât frământ, vă mai spun cum se făceau turtele înainte. Şi-n ziua întâi de Crăciun, s-aduceau turte la biserică, ca o prăjitură. Femeile gospodine făceau turte foarte bune, subțirele-subțirele, cu nucă, parcă erau napolitane, şi-acelea cu jolfă se muiau şi foarte bune erau. Însî, femeile care nu prea erau gospodine, adicî mai ***pierdeau vremea*** cu câte-un păhăruț de țuică, făceau turtele…, nu le coceau bine, le făceau cam grosuțe şi cam arse, şi, când puneau nuca acolo şi turta mai stătea ea pe unde mai stătea prin casî, se usca foarte tari. La bisericî, fimeile, ştiți dumneavoastrî, cî ***îşi*** mai ***dau ghionturi***, zice: „Uiti, cutari o uitat di turti, le-o ars!"

Scanned with OKEN Scanner

Pregătirea turtelor

Un alt tip de raportare este ilustrat prin utilizarea frazeologismului în fragmentul de mai sus. După cum se observă, Agripina Nica, frământând turtele de Crăciun, construieşte şi ea, la fel ca soţul său, un discurs descriptiv-evocativ despre vremurile de altădată. Înainte, turtele serveau ca etalon al priceperii şi al cinstei gospodinei: *Femeile gospodine făceau turte foarte bune, subţirele-subţirele*, în timp ce *femeile care nu prea erau gospodine nu le coceau bine, le făceau cam grosuţe şi cam arse*. Ochiul vigilent al suratelor de la biserică nu putea să nu surprindă aceste fapte. Reacţia femeilor este exprimată de informatoare în termeni expresivi, adeziunea ascultătorului fiind implicită: *fimeile, ştiţi dumneavoastrî, cî* ***îşi*** mai ***dau ghionturi***, *zice: „Uiti, cutari o uitat di turti, le-o ars!"* Observaţia ultimă funcţionează ca enunţ eliptic care lasă subînţeleasă motivaţia exprimată atât de expresiv de interlocutoare prin frazeologismul însoţit de

Scanned with OKEN Scanner

diminutivul cu valoare ironică: *adicî mai* ***pierdeau vremea*** *cu câte-un păhăruț de țuică.*

Aşadar, în cele două contexte aparținând discursului descriptivo-evocativ, frazeologismul are rolul de a caracteriza expresiv lumea şi personajele de altădată, în ultimă instanță, având rolul de a câştiga adeziunea interlocutorului în ceea ce priveşte perspectiva prezentată.

2.2.2. Etnotexte narative

Prezentăm în continuare un discurs aparținâd epicii, narațiunii propriu-zise, în care frazeologismul are un rol important în construirea acțiunii.

[Badanarii şi colacii]
Berzunți[101], comuna Berzunți, județul Bacău
Informator – Vasile Vrânceanu (n. 1950) – /V.V./
Cercetător – Petronela Savin
Data: 23 august 2017

---

[101] Comuna Berzunți se află în Depresiunea Tazlău-Caşin, la poalele masivului Berzunți, în partea central-vestică a județului Bacău. Locuitorii satului sunt, majoritatea, români, de religie ortodoxă. Am ajuns la familia Vrânceanu prin mijlocirea profesorului Dan Sandu, din Berzunți. Din această familie se trage artistul popular Dumitru Vrânceanu, numit Moş Tache Vrânceanu, celebru rapsod popular, meşter de viori din metal şi creator de măşti tradiționale. Am vorbit pe 23 august 2017, despre sărbătorile de iarnă, cu Vasile Vrânceanu (n. 1950), nepot al rapsodului, cunoscut pentru talentul de a cânta la fluier, fost miner, timp de 25 de ani, la mina din Bălan. Fiica sa, Liliana Ramona Ardeleanu (n. 1981), profesoară de muzică, şi nepoata sa, Miruna-Raluca Ardeleanu (n. 1999), elevă la Şcoala Populară de Artă, secția muzică populară, ne-au gătit mâncăruri tradiționale şi ne-au vorbit despre sărbătorile de iarnă din Berzunți.

Scanned with OKEN Scanner

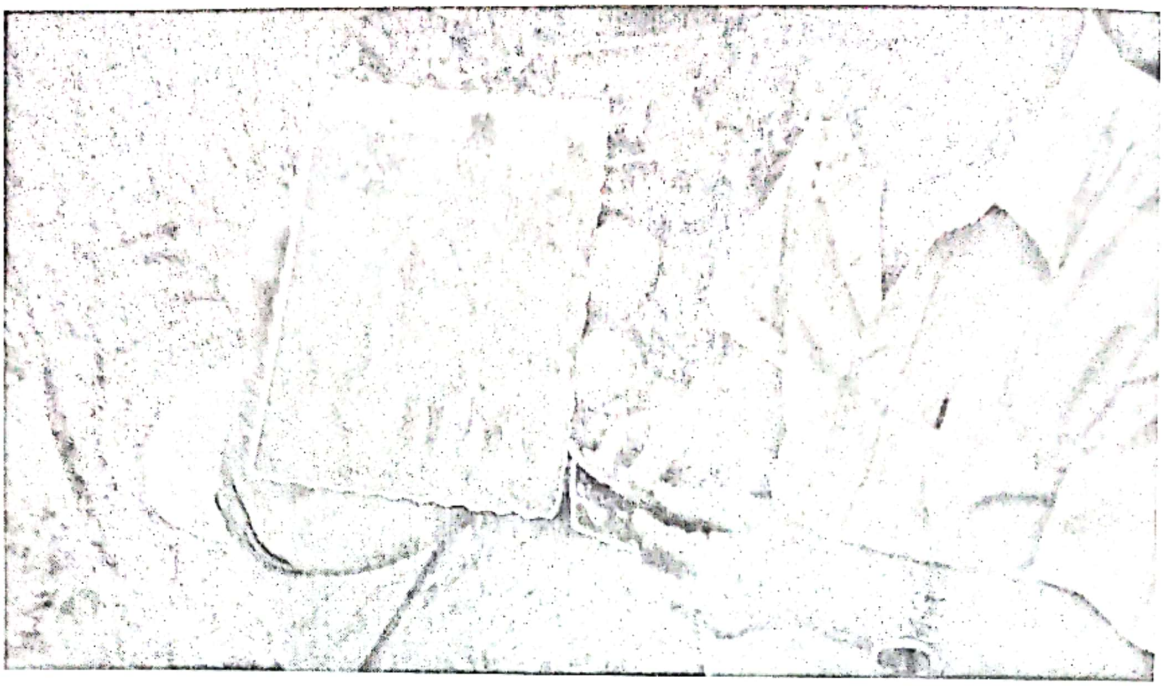

Vasile Vrânceanu, povestind despre badanari

V.V. Noi eram mascaț' la Revelion. Acia toți eram mascați'. Prin șaptizăci și ceva. [...] Încî tataia meu, Dumnezău să-l ierti... Seara, ni dădeau colacii. Cum o dat colacii, era un ger ***di plesnè ouâli sub cloşcî***, cum zâci țaranu' nostru, așa di frig era. Noi avem beți și ni dădea colaci di ciia, și noi i-am băgat pi băț, așa. Ș-am apărut pi-ntăi ianuarie. Deci, la noi sî faci... pe triizăci și una-i halî mai mari, pi-urmî, pi-ntâi îi frumos tari pi centru. Șî, tataia meu o vinit pi centru-acolo: „Ioti acela, ci de-a colaci ari!" Da' nu știè cî suntem noi, di undi sî știi, cu-acordeon... Șî tataia meu: „Dă și mie!" Șî eram și noi ciupiți: „Dă-i lu' tataia un colac, știi că el ***era de când foamea***!" Șî scoati frati-miu colacu' și, când i-l dă, drept aicia [în frunte]. I-o dat ca și cum i-o dat cu chiatra. I-o spart capu' lu' tataia. Tăți, acuma, cari erau civili cu el, sî tabari pi noi, să-l prindî pi ăsta cari-o dat. „Bădii Ghiți, bădii Ghiți, nu ti du, cî-s băieții mata!" Uiti-așa...

Textul de mai sus se dovedește a întruni toate trăsăturile narativității. Povestitorul prezintă o scenă întâmplată de Anul

Scanned with OKEN Scanner

Nou, când mergea în Capră alături de fraţii săi costumat ca badanar, cu măşti pe faţă şi cu hainele schimbate, astfel încât să nu fie recunoscuţi nici de către cei din familie. Primind colaci de la gazde, fiecare badanar îi punea pe băţul cu care umbla. Cum *era un ger* ***di plesnè ouâli sub cloşcî****, cum zâci ţaranu' nostru, aşa di frig era*, colacii au îngheţat. Intriga acestei scene este asigurată de punerea întregii acţiuni sub semnul gerului a cărui intensitate este exprimată prin superlativul redat de expresia imaginară ***di plesnè ouâli sub cloşcî***. Faptul că vorbitorul foloseşte această structură ca mecanism de expresivitate, total conştient, este probat de comentariul *cum zâci ţaranu' nostru.* La cererea de a-i da un colac adresată badanarului de către un civil (care s-a dovedit a fi tocmai tatăl său), cel aflat la adăpostul măştii îl loveşte cu acel colac în frunte. Motivul acestui gest este prezentat plastic: *Şî eram şi noi ciupiţi: „Dă-i lu' tataia un colac, ştii că el* ***era de când foamea****!"* Meteahna tatălui, foamea nemăsurată, care merita sancţionată sub protecţia măştii, este redată prin frazeologismul ***era de când foamea***. Frazeologismul pare să legifereze verbal actul violent. Reacţia din partea tatălui nu poate fi oprită decât prin apelul la argumentul legăturii de familie care pare să se fi estompat în condiţii ritualice: *Bădii Ghiţî, bădii Ghiţî, nu ti du, cî-s băieţii mata!*

Aşadar, frazeologismul, în acest fragment narativ atât de compact, reprezintă un mecanism expresiv de fundamentare a momentelor subiectului, atât intriga cât şi punctul culminant sunt susţinute prin apelul la structuri aparţinând discursului repetat, în ultimă instanţă, tot modalităţi de a câştiga adeziunea ascultătorului.

Scanned with OKEN Scanner

3. Observații sumative

Analizând corpusul de discursuri obținut în urma anchetelor de teren menite a surprinde elemente ale patrimoniului alimentar al județului Bacău pot fi formulate câteva concluzii privitoare la rolul utilizării tehnicii discursului repetat.

În primul rând, raliindu-ne la opinia lui Stelian Dumistrăcel (2011: 165), putem afirma că utilizarea frazeologismului în limbajul popular reprezintă apanajul unor vorbitori talentați şi depinde în mod definitoriu de tipul de discurs în care se foloseşte.

La nivelul celor două mari categorii de discursuri colectate în urma anchetei, un repertoriu de rețete şi un repertoriu de discursuri libere despre coduri şi comportamente alimentare, se poate identifica o motivație comună a utilizării frazeologismului. Acesta ține de necesitatea întreținerii legăturii de comunicare care impune, firesc, utilizarea unei întregi strategii de stimulare a interesului față de subiectul propus, reflectat prin secvențe fatice. Mai pe scurt, expresia, locuțiunea expresivă, proverbul, zicerea atrag auditoriul prin sentimentul unui fond de cunoştințe comune, netezind canalul de comunicare[102]. Considerăm că, în termeni generali, frazeologismul, în discursul alimentar, are aceeaşi funcție pe care Stelian Dumistrăcel (2006: 30) o identifică la nivelul limbajului publicistic, adică utilizarea sa este un procedeu

---

[102] Pentru o analiză detaliată a strategiilor de promovare a ofertei restaurantelor ca manifestări ale faticului la nivelul comunicării de tip comercial, vezi capitolul *Privire sintetică de actualizare pe terenul variației diafazice. Discursul meniurilor*, în Petronela Savin, *Universul din lingură. Despre terminologia alimentară românească*, Iaşi, Institutul European, 2012, pp. 109-121.

Scanned with OKEN Scanner

de concretizare a faticului, în sensul stabilirii unui contact psihologic între interlocutori, orientat dincolo de instaurarea empatiei, spre seducerea şi chiar incitarea directă a receptorului.

Dat fiind faptul că rețetele culinare se încadrează în categoria limbajului popular nonartistic, nuanțat tehnic, frecvența frazeologismelor este mai redusă în comparație cu discursurile libere cu caracter descriptiv-evocativ sau narativ. Organizând discursurile rețetelor pe care le-am colectat în trei categorii, rețete evocate, rețete performate, rețete rezultat al condensării unui discurs performativ, am remarcat câteva particularități ale utilizării frazeologismului.

În cazul rețetelor evocate din memorie, având de a face cu un discurs sintetic, care nu beneficiază de referință, scopul utilizării discursului repetat este acela de a puncta finalul comunicării, având rolul convingerii auditoriului de valoarea rețetei.

În cazul rețetelor pregătite, fiind vorba de un discurs complex, oarecum destructurat de simultaneitatea actului pregătirii şi al spunerii, utilizarea mecanismului discursului repetat are rolul de a menține interesul auditoriului, de a netezi canalul pus uneori în pericol de intersectarea diferitelor niveluri de comunicare.

Cât despre categoria rețetelor rezultat al condensării, discursul sintetic al rețetei unui preparat gata făcut, aflat în fața vorbitorului, prilejuieşte utilizarea mecanismului discursului repetat cu o dublă valoare, pe de o parte, la fel ca la rețetele povestite, contribuie la convingerea auditoriului de valoarea preparatului, iar, pe de altă parte, întăreşte canalul comunicării în sensul incitării la degustare.

În privința celei de a doua categorii, de discursuri libere cu privire la obiceiuri şi contexte culinare, analiza mecanismului discursului repetat a impus mai întâi de toate realizarea distincției între textele descriptiv-evocative de textele-narațiuni. În cazul

Scanned with OKEN Scanner

discursului descriptiv-evocativ, frazeologismul are rolul de a caracteriza expresiv lumea şi personajele de altădată. În ceea ce priveşte discursul aparţinând epicii, de tipul naraţiunii propriu-zise, discursul repetat reprezintă un mecanism expresiv de fundamentare a momentelor acţiunii, contribuind la progresia narativă şi, în ultimă instanţă, la câştigarea adeziunii din partea auditoriului.

Aşadar, valorile semantice, stilistice şi pragmatice ale frazeologismelor la nivelul discursului culinar se subordonează preceptelor generale ale faticului în comunicare, care stă la baza unor strategii complexe de valorificare a mecanismelor limbajului spre seducerea şi incitarea receptorului.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a IV-a

CORPUS INTEGRAT DE RESURSE ETNOLINGVISTICE PRIVITOARE LA ALIMENTAȚIE – CLIRA

Scanned with OKEN Scanner

1. Motivație

După Bergenholtz şi Tarp (2003: 171-196), instrumentele lexicografice trebuie să răspundă unor nevoi comunicative şi, respectiv, cognitive ale utilizatorilor. Nevoile comunicative se referă la asigurarea de suport în ceea ce priveşte receptarea, crearea şi traducerea unor texte, iar nevoile cognitive se referă la ajutorul în dobândirea unor cunoştinţe sistematice cu privire la fenomenele lingvistice, nonlingvistice sau legate de context. Propunându-ne să realizăm un corpus de terminologie, frazeologie şi discurs privitor la alimentaţie, asistat de tehnologiile informatice, urmărim să răspundem ambelor categorii de nevoi ale utilizatorului. Evident, un corpus integrat de resurse etnolingvistice al unui câmp onomasiologic răspunde în primul rând unei nevoi de ordin cognitiv, fiind, în primul rând, un corpus cultural care propune soluţii unor întrebări legate de relaţia dintre limbă şi elementele de cultură pe care se fundamentează[103].

---

[103] Despre valoarea dicţionarului ca instrument cognitiv, vezi Petronela Savin, *Un univers frazeologic într-un dicţionar cultural,* în *Integrare europeană/ identitate naţională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba şi cultura română: evaluări, perspective (European Integration/ National Identity; Plurilingualism/ Multiculturality – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives),* Luminiţa Botoşineanu, Ofelia Ichim (eds); Roma, Italia, ARACNE Editrice, Colecţia „Danubiana", 2014, pp. 365-366.

Scanned with OKEN Scanner

2. Resurse

Interesul nostru pe termen lung pentru frazeografie şi mai ales pentru constituirea unui corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentaţie ne-a condus firesc către revizitarea operelor lexicografice întemeietoare.

Din acest punct de vedere, am excerptat terminologia şi frazeologia privitoare la alimentaţie din *Dicţionarul limbii române*, redactat de A.T. Laurian şi I.C. Massim (1871-1876), *Etymologicum Magnum Romaniae* (1887-1893) al lui B.P. Hasdeu, din *Dicţionarul limbii române* (tezaur), atât seria veche, cât şi pe cea nouă, din *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924), realizat de H. Tiktin, din *Dicţionarul universal al limbei române* (1896) al lui Lazăr Şăineanu, din *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (1931), partea I, de I.-Aurel Candrea, din *Dicţionarul limbii româneşti* al lui August Scriban (Iaşi, 1939), şi, evident, din *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X (1895-1912), de Iuliu Zanne.

O sursă importantă au constituit-o şi dicţionarele frazeologice speciale, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti* (2001), realizat de Stelian Dumistrăcel şi *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment*, realizat de noi în anul 2012.

Revizitarea acestor opere ne-a condus la realizarea corpusului integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentaţie, dar a reprezentat şi o modalitate de a reanaliza modelele de tratare lexicografică a structurilor de limbă română.

Crearea unui corpus de terminologie şi frazeologie privitoare la alimentaţie, asistat de instrumentele oferite tehnologiile

Scanned with OKEN Scanner

electronice, a determinat necesitatea contextualizării acestuia prin apelul la discurs. Astfel, demersul de constituire şi analiză a acestui corpus a urmat două direcţii, una de alcătuire a unui fond lexical prin apelul la lucrările lexicografice esenţiale ale limbii române, şi, pe de altă parte, de alcătuire a unui corpus de etnotexte privitoare la alimentaţie. Prin apelul la lucrările de etnologie, de medicină populară, de folclor, cărţi de bucate, am alcătuit un ghid de interviu care a stat la baza unor anchete de teren desfăşurate în localităţi din judeţul Bacău. Aceste cercetări au fost întreprinse în cadrul proiectului complex de cercetare pe care l-am condus, finanţat de UEFISCDI, PN-III P2-2.1-BG-2016-0390, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Judeţul Bacău - eCULTFOOD* (2016-2018), pe care l-am descris în capitolul precedent. Rezultatul acestui proiect a fost baza de date complexă http://ecultfood.ub.ro, alcătuită din discursuri reflectând reţetele culinare şi contexte ale hrănirii specifice arealului judeţului Bacău, înregistrate audio-video, transcrise şi operaţionalizate după criterii terminologice şi etnologice[104].

---

[104] Elemente din metodologia proiectului eCULTFOOD au fost detaliate în articolele:
Petronela Savin, Valentin Nedeff, Cosmina Timoce-Mocanu, Luminiţa Drugă, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar al judeţului Bacău. Aspecte metodologice*, „Caietele ASER", nr. XIII/2016, pp. 103-111;
Macovei Andreea, Petronela Savin, *The Digitization of the Cultural Food Heritage. The Region of Bacău – eCULTFOOD. Towards the processing methodology of collected audiovisual data,* Cultural Perspectives. Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania, nr. 22, 2017 pp. 127-138, ISSN 1224-239X;
Petronela Savin, Diana Trandabăţ, *Ethnolinguistic Audio-Visual Atlas of the Cultural Food Heritage of Bacău County – Elements of*

Scanned with OKEN Scanner

Această cercetare a completat corpusul integrat de resurse etno-lingvistice cu o componentă pragmatico-discursivă de mare importanță.

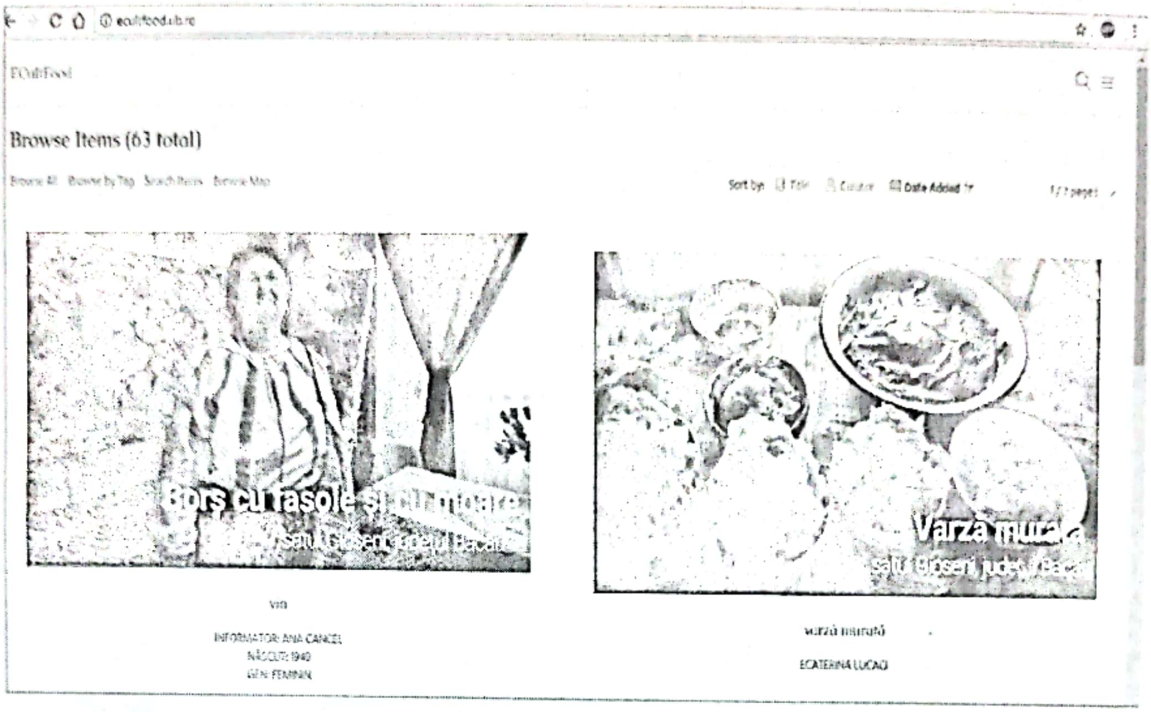

Pagină a site-ului eCULTFOOD

Cercetările de teren complexe realizate în cadrul proiectului eCULTFOOD au stat la baza extinderii interesului de cercetare în zona discursului despre sărbători determinându-ne să inițiem proiectul *e-FestMemoria. Valorificarea patrimoniului imaterial. Sărbătorile de iarnă din județul Bacău*, nr ROCJBC 350 2017 001 12151[105]. Scopul acestui proiect a fost de a

---

Methodology, BRAIN – Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, volume 8, issue 1, 2018.

105 Elemente din metodologia proiectului eFestMemoria au fost detaliate în articolul: Petronela Savin, Cosmina Timoce-Mocanu, Adrian Jicu, *Proiectul e-FestMemoria. Valorificarea patrimoniului*

Scanned with OKEN Scanner

documenta discursurile despre sărbătorile de iarnă în răspunsurile formulate din satele județului Bacău, la chestionarele alcătuite la distanță de peste un secol de B.P. Hasdeu (1884), Ion Muşlea (1931-1941) şi Petronela Savin (2016-2017). Rezultatul acestui proiect a fost publicarea antologiei Petronela Savin, Cosmina Timoce-Mocanu (coord.), Adrian Jicu, Maria Cuceu, *„Aceea era... Puterea colacilor". Sărbători trăite, sărbători povestite în localități din județul Bacău*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, 2017. Textele acestei antologii fac vizibil ce şi cum s-a scris, din interiorul satelor băcăuane, despre sărbătorile de iarnă, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în perioada interbelică, dar şi ce şi cum se povesteşte astăzi, pe aceeaşi tematică.

Pagina proiectului e-FestMemoria

O lectură atentă a acestora permite schițarea unei dinamici a faptelor culturale documentate în trei momente distincte,

---

imaterial. Sărbătorile de iarnă din județul Bacău, „Studii şi cercetări ştiinţifice. Seria filologie", Bacău, nr. 38, 2017, pp. 109-116.

Scanned with OKEN Scanner

acoperind o durată de 130 de ani, dar şi a modului în care se construieşte discursul etnografic despre aceste fapte culturale, în funcţie de un anumit context teoretico-metodologic, sociocultural şi ideologic.

Etnotextele rezultate din această cercetare, care au privit hrana în contextul sărbătorilor, s-au constituit, de asemenea, în surse de tip discurs care au stat la baza corpusul CLIRA.Toate aceste elemente au fundamentat realizarea corpusului integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentaţie, cuprinzând terminologia şi frazeologia şi un ansamblu de etnotexte şi documente audio-vizuale privitoare la patrimoniul alimentar.

Descriem în cele ce urmează specificaţiile tehnice ale acestui corpus electronic.

3. Specificaţii tehnice

Pentru a răspunde nevoilor tot mai diversificate ale utilizatorilor, lexicografia şi-a asumat progresele oferite de utilizarea noilor tehnologii IT&C în cercetarea lingvistică, colecţiile electronice valorificând baze de date relaţionale, markeri de limbaj, sisteme de scriere profesionale, baze de date lexicale (Rothkegel, 2007; Dziemianko, 2010; Chen, 2010). În ciuda creşterii interesului pentru crearea dicţionarelor electronice, nu există niciun instrument electronic care să reflecte funcţionalitatea unui anumit câmp onomasiologic. În acest context, propunem un proiect al unui corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentaţie – CLIRA, alcătuit din terminologia culinară, frazeologia alimentaţiei şi o colecţie audiovizuală de filme, poze şi texte cuprinzând discursuri referitoare la alimentaţie rezultate din cercetările noastre de teren şi din activitatea de documentare.

Scanned with OKEN Scanner

Noutatea acestui model rezidă din designul corpusului organizat sub forma unor matrici de informație terminologică. Fiecare matrice e compusă din date-descrieri ale fiecărui cuvânt-imagine alimentară și ale frazeologismelor aferente, precum și ale contextelor-sursă obținute prin ancheta de teren.

Structura matricilor este următoarea: date despre ***cuvântul-intrare*** reflectând o imagine alimentară (**CI**: limba, etimologia, categoria morfologică, sensul, clasa de realii, structurile frazeologice ale CI) și date despre ***structurile frazeologice*** în care funcționează (**SF**: clasa, tipul, traducerea literală, sensul, paradigma de semnificare a CI în SF, conceptul general, marca afectivă, sursa) precum și date despre ***discursurile audiovizuale*** (**DAd**) în care apar terminologii și frazeologisme referitoare la alimentație (tipul de discurs, subtipul, terminologia alimentară, frazeologismele, informatorul, vârsta, genul, cercetătorul, localitatea, data înregistrării). Datele vor servi ca reper pentru diverse rapoarte automatizate de filtrare-afișare, vor corela terminologii, frazeologisme și discursuri.

Prezentăm, pe rând, fiecare matrice de informație terminologică.

3.1. Matricea cuvântului-intrare

Cuvânt-intrare (CI)	Limba CI	Etimologia CI	Categoria morf. CI	Sensul CI	Clasa realiilor CI	Sursa
PÂINE	Română	Lat. *panis*	Subst.	Aliment din făină dospită coaptă în cuptor	Preparate din cereale	Link documente audiovizuale

La nivelul matricii ***cuvântului-intrare (CI)***, categoria *Limba CI* este importantă pentru relaționarea corpusului românesc cu alte corpusuri omoloage din alte limbi. Categoria *Etimologia CI* permite ilustrarea straturilor etimologice ale cuvântului-intrare, relevante atât în ceea ce privește capacitatea

Scanned with OKEN Scanner

de valorificare frazeologică, cât şi importanţa cuvântului în discurs. *Categoria morfologică a CI* permite filtrarea materialului după caracteristicile gramaticale ale cuvântului-intrare. În mod similar, categoria *Sensul CI* permite selectarea intrărilor cu acelaşi înţeles în limba română, permiţând studiul sinonimiei contextuale. *Clasa realiilor CI* este deosebit de importantă deoarece relaţia cuvântului-intrare cu realul este definitorie în evoluţia sensului şi în exploatarea la nivelul frazeologic precum şi în discurs, la modul general. Întregul material va fi filtrat după clasele sau subclasele-referinţă: Alimente (Fructe, Legume, Cereale, Preparate din cereale, Lapte, Produse din lapte, Miere, Carne, Preparate din carne, Ou, Sare), Băuturi (Apă, Băuturi alcoolice, Băuturi răcoritoare), Caracteristici, Acţiuni, Stări, Organe, Instrumente (Vase, Unelte, Instalaţii). *Sursa* are în vedere identificarea lexemului la nivelul discursului documentelor audiovizuale din bazele de date eCULTFOOD şi e-FestMemoria.

3.2. Matricea structurii frazeologice

Structură frazeologică (SF)	Clasa SF	Tipul SF după origine	Traducerea literală SF	Sensul SF	Paradigma semnificare a CI în SF	Conceptul general SF	Marcare afectivă	Exemplificarea SF
a mânca pâine şi sare (cu cineva)	expresie	copie a realităţii	to eat bread and salt with someone	'a trăi cu cineva'	Hrana indispensabilă imagine a asumării	coabitare –	pozitiv	Link documente audiovizuale

La nivelul matricii ***Structură frazeologică*** **(SF)**, categoriile *Traducerea literală a SF*, *Sensul SF* reprezintă perechea care prilejuieşte înţelegerea sensului. Atât traducerea literală, cât şi sensul fiecărui frazeologism au mare importanţă în ceea ce priveşte transparentizarea structurii sale interne în vederea relaţionării cu un corpus din altă limbă. *Clasa SF* permite filtrarea materialului în funcţie de clasele în care au fost împărţite frazeo-

Scanned with OKEN Scanner

logismele: locuțiuni, expresii, formule uzuale de comparație, proverbe, ziceri. Categoria *Tipul SF după origine* permite filtrarea frazeologismelor considerate expresii imaginare ce au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, de expresiile cópii ale realității, reflectând elemente ale cotidianului. Următoarele două categorii, în funcție de care materialul poate fi filtrat, *Paradigma de semnificare a CI în SF* și *Conceptul general al SF* reprezintă modalități de prelucrare semantică a materialului. *Paradigma de semnificare a CI în SF* este o categorie care ilustrează trăsăturile relevante ale imaginii alimentare a CI care participă la semnificarea frazeologismului. Diferite imagini alimentare intră în procesul de semnificare frazeologică cu aceeași trăsătură relevantă, subordonându-se unor paradigme semantice precum: *Hrana indispensabilă – imagine a asumării, Gustul bun – marcă a pozitivului, Gustul rău – marcă a negativului, Lipsa calităților nutritive – imagine a nonvalorii, Caracterul necomestibil – imagine a neajunsului, Caracterul accesibil – marcă a pasivității, Inadecvarea la context – imagine a nepotrivirii, Caracterul inaccesibil – imagine a valorii* etc.[106]

Categoria *Conceptul general al SF* prilejuiește filtrarea materialului în funcție de sensul general al frazeologismului: *ospitalitate, recunoștință, valoare, iertare, experiență, oportunitate, înțelepciune, altruism, putere, prosperitate, onestitate, bunătate, satisfacție, loialitate, lăcomie, înșelăciune, ispită, trădare, ignoranță, șantaj, neajutorare, prostie, sărăcie, egoism* etc. Prin mijloacele informatice putem monitoriza compati-

---

[106] Am identificat aceste paradigme în cadrul cercetărilor noastre ce stau la baza organizării corpusului frazeologic din volumul *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment*, Institutul European, Iași, 2012.

Scanned with OKEN Scanner

bilitatea dintre *Paradigma de semnificare a CI în SF* şi *Conceptul general al SF*, fiecare frazeologism fiind integrat unui sistem complex de reprezentare care dovedeşte funcţionalitatea unor principii generale ale transferului metaforic. Şi numai compatibilizarea între sensul imaginii alimentare şi sensul general al structurii frazeologice, redusă la categorii ale *Marcării afective* de tipul *pozitiv-negativ-moralizator*, ar putea fi exponenţială în aplicaţiile ulterioare de valorificare a bazei de date în ameliorarea traducerilor automate sau în analiza de corpus de tipul analizei sentimentelor. Evident că *Exemplificarea SF* printr-un link către un document audiovizual din colecţiile eCULTFOOD şi e-FestMemoria este esenţială pentru ilustrarea contextului de comunicare în care funcţionează frazeologismul (a se vedea capitolul *Discurs gastronomic între şablon şi expresivitate*).

3.3. Matricea discursului audiovizual

Discurs audiovizual (DAd)	Tipul de discurs	Subtipul de discurs	Terminologia alimentară în DAd	Frazeologisme în DAd	Informator	Anul naşterii	Gen	Cercetător	Localitate	Data înregistrării
PÂINE	reţetă	Reţetă evocată	apă, făină sare, drojdie	a creşte ca o pâine	Paloşanu Niculina	1952	F	Petronela Savin Luminiţa Drugă Florinela Floria	Apa-Asău	10.dec. 2016

La nivelul acestei matrici, corpusul de discursuri audiovizuale cu care intră în relaţie terminologia şi frazeologia privitoare la alimentaţie beneficiază deja de un instrument electronic creat în cadrul proiectului eCULTFOOD sub forma unei baze de date în care categoriile de mai sus funcţionează ca rapoarte automatizate de filtrare-afişare. Mai jos avem imaginea paginii pentru reţeta *Vin*, de pe site-ului http://ecultfood.ub.ro, observându-se, în dreapta, categoriile în funcţie de care se pot face filtrările.

Scanned with OKEN Scanner

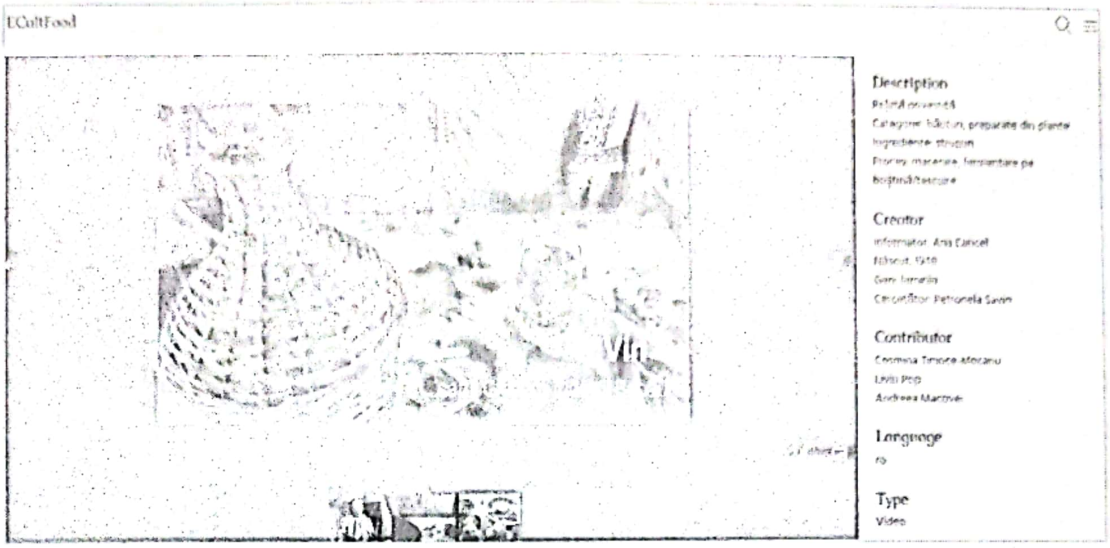

http://ecultfood.ub.ro/document/736

Categoriile în funcție de care au fost organizate *Discursurile audiovizuale* privitoare la alimentație au fost, pe de o parte, legate de tipul de discurs generat şi, pe de altă parte, de datele generale ale situației de comunicare. *Tipul de discurs* are în vedere organizarea pe clase de rețete şi contexte alimentare care, la rândul lor, se divid în *subtipurile*: rețete performate şi rețete evocate şi, respectiv, discursuri descriptiv-evocative şi discursuri narative. După cum am văzut în capitolul precedent, este importantă această delimitare deoarece e vorba despre discursuri distincte din punct de vedere stilistic, la nivelul cărora terminologiile şi frazeologismele sunt valorificate diferit. Evident, de mare importanță în realizarea legăturilor informatice dintre documentele audiovizuale şi unitățile lingvistice ale corpusului privitor la alimentație sunt categoriile *Terminologia alimentară şi Frazeologismele* identificate în text. Fiind vorba despre discursuri autentice preluate prin anchetă de teren din localități din județul Bacău, toate datele legate de situația

Scanned with OKEN Scanner

concretă de comunicare sunt esențiale în organizarea corpusului: *Informatorul*, *Anul naşterii*, *Genul*, *Cercetătorul*, *Localitatea*, *Data înregistrării*.

Un astfel de corpus integrat de resurse etnolingvistice referitoare la hrănire, organizat sistemic potrivit unor markeri digitali, construit ca o bază de date cu facilități de conectare și de vizualizare a informațiilor prin tehnologii web, ar fi, credem, prima încercare de valorificare electronică a unui câmp onomasiologic de resurse etnolingvistice. Noi considerăm că realizarea unui corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație rezultat al valorificării resurselor de limbă coroborate cu rezultatele cercetărilor de teren, trebuie să depășească limitele impuse de contextul tipăririi. Rămâne ca următorul proiect de cercetare, pentru care vom căuta finanțare, să ofere componenta de operaționalizare a corpusului cu ajutorul noilor tehnologii prin mecanisme de relaționare şi filtrare a conținuturilor după indicii prezentați. Studierea structurilor limbii, terminologii şi frazeologisme, în directă legătură cu realul, în discursuri despre alimentație generate în contexte autentice de comunicare, valorificate prin intermediul noilor tehnologii, se vrea un răspuns la provocarea formulată de Eugeniu Coşeriu cu privire la studiul limbajului, căruia marele lingvist îi recunoaşte, prin comparație cu alte discipline umaniste, cele mai multe legături cu modul de a fi al omului.

Scanned with OKEN Scanner

Concluzii

Multă vreme studiile privitoare la corpusurile frazeologice s-au concentrat asupra problemelor de sintaxă şi de semantică. Interesul asupra fundamentului cultural al frazeologiei e destul de recent, iar cercetarea acestuia s-a dovedit de un real folos pentru lămurirea multor probleme legate de specificul acestui domeniu. În direcția acestor cercetări semiotico-culturale ale frazeologiei se situează şi demersul lucrării de față care şi-a propus să privilegieze o organizare onomasiologică a corpusului analizat.

Astfel, partea întâi a lucrării noastre, *Frazeologia ca reflex al culturii*, a avut în vedere prezentarea fundamentului teoretic al discuției legate de relația dintre frazeologie şi cultură, insistând asupra operaționalizării unor concepte-instrument.

Au fost sintetizate cele două perspective de abordare a disciplinei în lingvistica românească, reflectată prin termenii ce desemnează obiectul de cercetare, *frazeologia*, şi, respectiv, *discursul repetat*. Dacă *frazeologia*, aşa cum a fost teoretizată în tradiția lingvistică, ar corespunde punctului de vedere al limbii istorice, ca mod specific de a vorbi al unei comunități, *discursul repetat*, aşa cum a fost teoretizat de Eugeniu Coşeriu, plasează discuția cu privire la acest subiect pe terenul vorbirii. Termenul de *frazeologie* denumeşte atât disciplina, cât şi obiectul acesteia, ansamblul sau totalitatea unităților frazeologice dintr-o limbă dată. Eugeniu Coşeriu include obiectul *frazeologiei* în categoria *discursului repetat* care reprezintă tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă sub formă de discurs deja făcut.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă privim frazeologia sub însemnul limbii ca un mod istoric de a vorbi conform unei tradiții, una dintre cele mai importante probleme o reprezintă idiomaticitatea. Am analizat relația dintre idiomaticitate, figurativitate, motivare culturală și noile tehnologii, semnalând câteva probleme esențiale ale domeniului. Multă vreme, în teoria traducerii, și, prin urmare, și în lexicografie, accentul s-a pus pe înregistrarea sensului frazeologic, ignorându-se componenta literală a frazeologismului. Odată cu creșterea interesului pentru dezvoltarea tehnicilor de prelucrare a limbajului natural, s-a pus mai acut problema relației dintre sensul frazeologic, opac pentru recunoașterea automată, și componenta literală a structurilor stabile de cuvinte, singura, transparentă. Această relație este esențială în rezolvarea multor probleme legate de analiza și prelucrarea limbajului natural. La nivelul direcției semiotico-culturale de studiere a frazeologismelor, o primă problemă care se pune este, așadar, dezvoltarea unei teorii capabile să exprime esența figurativității în cazul frazeologismelor. Principala problemă de ordin semantic este de a urmări în ce măsură putem identifica o relație între sensul frazeologic și sensul literal al structurilor fixe. Astfel, s-ar putea răspunde la întrebarea legată de raportul între structurile total idiomatice, în care sensul frazeologic derivă din fuziunea sensurilor elementelor componente într-un tot de-o manieră care să opacizeze procesul de constituire a sensului frazeologic, și structurile parțial idiomatice, al căror sens derivă din juxtapunerea sensurilor elementelor componente, păstrându-se parțial sensul denotativ al unora dintre ele. În acest context, este important de identificat rolul imaginilor pe care se întemeiază structura frazeologică la nivelul construcției sensului prin formularea unor etichete semantice. Prin mijloacele informatice relativ simple s-ar putea monitoriza compatibilitatea dintre sensurile denotative ale lexemelor din frazeologism și sensul

Scanned with OKEN Scanner

general al frazeologismului. Astfel, s-ar putea observa în ce măsură fiecare frazeologism este integrat unui sistem de reprezentare care dovedeşte funcţionalitatea unor principii generale ale transferului metaforic.

După opinia noastră, un pas important în acest sens ar fi ilustrarea măsurii în care trăsăturile identificabile la nivelul unui câmp onomasiologic pot fi extrapolate la nivelul altor câmpuri, şi, de asemenea, pot fi generalizate la nivelul frazeologiei în ansamblul ei.

O altă problemă pe care a pus-o în discuţie acest prim capitol teoretic al lucrării a fost analizarea celor două direcţii de cercetare a semanticii frazeologice care îşi propun descrierea legăturii dintre sensul frazeologic şi sensul literal, altfel spus, să se cuantifice gradul de idiomaticitate prin stabilirea tipului de motivaţie care stă la baza constituirii frazeologismelor.

Principalele întrebări care se pun sunt dacă motivarea priveşte limbajul din punct de vedere sincronic sau diacronic, dacă este de interes doar pentru lingvist sau ţine şi de conştiinţa lingvistică a vorbitorilor, dacă ar trebui sau nu să facă parte din descrierea semantică a frazeologismului. La aceste întrebări am oferit răspuns contextualizând direcţiile de cercetare din frazeologia europeană prin apelul la concepţia lui Eugeniu Coşeriu despre limbaj în sensul dezvoltării propuse în privinţa frazeologiei de Stelian Dumistrăcel.

Astfel, am demonstrat că existenţa unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării descrise de Lakoff, Johnson (1980) şi de colegii lor în cadrul celebrei teorii cognitive a metaforei, precum şi necesitatea luării în considerare a fundamentului cultural al frazeologismelor care, în multe cazuri, guvernează relaţia literal-figurativ, teză a teoriei limbajului figurativ convenţional, propusă de Dobrovol'skij şi Piirainen (2005), pot fi

Scanned with OKEN Scanner

privite cu real câştig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu şi dezvoltate de Stelian Dumistrăcel (2005). Aceştia plasează discursul repetat pe terenul limbajului ca forma primară a «culturii», la nivelul căruia cercetarea funcției denominative a metaforei trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități" comune vorbitorilor unor limbi diferite precum și elemente de specificitate definitorii pentru orice comunitate. Am realizat un studiu de caz pe baza biografiei expresiei *a făgădui marea cu sarea* în care am valorificat această concepție cu privire la existența unor universalii frazeologice şi, respectiv, a unor frazeologisme culturale, ca reflexe ale unor principii ce țin de „cunoaşterea generală lumii", şi, respectiv, de elementele de specificitate culturală.

Partea a doua a lucrării, *Exegeze lexicografice privind frazeologia*, reprezintă un studiu de metalexicografie, care vizează studierea unor dicționare românești ca dovezi practice ale evoluției frazeologiei, ca disciplină lingvistică. Am considerat bine-venită o cercetare care să reconstituie biografia culturală a unor dicționare despre care credem că au lăsat urme importante nu numai în istoria lexicografiei, ci şi în evoluția lingvisticii. Am folosit ca studiu de caz frazeologisme aparținând câmpului onomasiologic al alimentației, considerând că acest câmp este relevant pentru problematica analizată.

Publicate în tiraje impresionante, utilizate cu precădere în şcoală, dicționarele au fost considerate multă vreme doar nişte instrumente de descifrare a limbilor. Această perspectivă a fost reconsiderată de teoria lexicografică modernă care priveşte lucrările lexicografice drept texte structurate semiotic, reflectând o anumită concepție asupra limbii şi lumii, o anumită simptomatologie culturală. Dicționarele de referință ale unei limbi reprezintă şi borne ale evoluției științelor limbii în cultura

Scanned with OKEN Scanner

respectivă. Din acest punct de vedere, am crezut de interes a se ilustra în ce măsură *Dicţionarul limbii române*, editat de Academia Română, a cărui realizare a depăşit limitele unui secol, exprimă evoluţia tratării ştiinţifice a unui corpus important al limbii române precum frazeologia. Am contextualizat această analiză a dicţionarului academic prin alte trei studii referitoare la opere lexicografice de autor, unice, fiecare în felul lor, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) al lui H. Tiktin, *Dicţionarul universal al limbei române* (1896), al lui Lazăr Şăineanu şi colecţia *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X (1895-1912), publicată de Iuliu Zanne.

Sub egida Academiei Române au fost redactate trei dicţionare, fiecare reprezentând stadii diferite ale tratării frazeologismelor din punct de vedere lexicografic: *Dicţionariul limbei romane,* redactat de A.T. Laurian şi I.C. Massim (1871-1876), *Etymologicum Magnum Romaniae* (1887–1893) al lui B.P. Hasdeu precum şi *Dicţionarul limbii române* (tezaur), început de Sextil Puşcariu şi colaboratorii săi (1913 şi urm.), continuat de echipele conduse de Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu (1965 şi urm.), finalizat în 2010, având ca redactori responsabili pe Marius Sala şi G. Mihăilă (2000 şi urm.).

În ciuda preconcepţiilor întărite mai ales de şcoală în legătură cu valoarea *Dicţionariului limbei romane* al lui A.T. Laurian şi I.C. Massim, credem că reprezintă o importantă sursă de documentare în studierea frazeologiei. Ignorând ortografia latinizantă, avem în faţă un demers lexicografic complex, care, în cadrele limitelor impuse de cunoaşterea lingvistică a timpului, oferă informaţii preţioase, în primul rând, despre componenta semantică a termenilor. Studiul frazeologiei poate beneficia din

Scanned with OKEN Scanner

plin de exemplele pe care le oferă acest dicționar. Frazeologismele apar deseori în calitate de citate redacționale, întărind existența sensului corespunzător. E adevărat că multe dintre structurile frazeologice nu sunt organizate potrivit liniilor semantice ale imaginilor nucleu, însă se sesizează intenția de a organiza frazeologismele astfel încât să corespundă logicii argumentației lexicografice.

În privința operei lui B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, considerăm că, dincolo de limita cea mai importantă a dicționarului, și anume aceea de a se fi oprit la litera B, ilustrarea fundamentului cultural al expresiilor și al proverbelor reprezintă un subiect privilegiat. Pentru studiul frazeologiei, „erorile" despre care vorbesc specialiștii lexicografi, abundența citatelor și cantitatea mare de informație extralingvistică, toate așezate într-o formă relativ liberă, reprezintă un adevărat câștig. Contextualizarea permanentă a cuvântului prin relația sa cu lucrurile, contribuie la transparentizarea drumului figurativității în cazul multor expresii și proverbe. Limitele dicționarului, în ceea ce privește frazeologia, pot fi considerate însă organizarea eteroclită a materialului frazeologic, fără criterii semantice, într-o secțiune separată, precum și lipsa de consecvență metodologică în tratarea lexicografică a fiecărui frazeologism.

Cea mai înaltă realizare în ceea ce privește tratarea frazeologismului într-un dicționar îi aparține *Dicționarului limbii române.* Seria veche a dicționarului, cunoscut sub sigla DA, a fost redactată sub conducerea lui Sextil Pușcariu care, preluând fișierul lexical de la Alexandru Philippide, cuprinde, din 1906 până în 1944, literele *A-C, F-K* și o bună parte din litera *L, l – lojniță.* Una dintre cele mai mari reușite ale dicționarului, reflectată pe deplin și asupra tratării unităților frazeologice, o reprezintă organizarea semantică a materialului în mod sistematic

Scanned with OKEN Scanner

pe două linii principale, una de coordonare şi una de subordonare. La fel ca A. Philippide, care a început dicţionarul, S. Puşcariu integrează structurile frazeologice în filiaţia semantică a articolului, subordonându-le, pe fiecare, direct sensurilor din care ele se dezvoltaseră.

Seria nouă a *Dicţionarului limbii române*, cu sigla DLR, a fost reluată în 1959 şi finalizată în 2010, cuprinzând literele M-Z, sub conducerea redactorilor responsabili, Iorgu Iordan, Al. Graur şi Ion Coteanu, între 1959 şi 1991, Ion Coteanu, între 1992 şi 1999, şi Marius Sala şi Gheorghe Mihăilă, între 2000 şi 2010. În privinţa componentei frazeologice a dicţionarului, moştenirea lăsată de A. Philippide şi de Sextil Puşcariu a fost dusă mai departe. S-a perfecţionat sistemul de încadrare a frazeologismelor în funcţie de termenul care imprimă unităţii o valoare semantică nouă. Proverbele şi zicătorile sunt introduse în dicţionar numai dacă au forme bine fixate în limbă şi sunt explicate pe baza izvoarelor din care au fost extrase ori în care sunt explicate. Locul acestora este însă destul de incert, fiind plasate în la sfârşitul secţiunii citatelor.

Cu toate limitele inerente unui demers lexicografic atât de complex, putem concluziona că *Dicţionarul limbii române*, în ambele sale serii, DA şi DLR, reprezintă punctul cel mai înalt al tratării frazeologiei din lingvistica românească. Rămâne de văzut în ce măsură, în viitorul apropiat, digitalizarea resurselor lexicale va conduce la o transformare a demersului lexicografic, inclusiv la o valorificare mai complexă a frazelogiei, componentă-cheie a oricărui corpus informatizat.

Pe lângă operele Academiei ne-am oprit atenţia şi asupra a două opere lexicografice de autor, unice în felul lor. În primul rând ne-am referit la tratarea frazeologiei din *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) al lui de H. Tiktin, dicţionar

Scanned with OKEN Scanner

întemeietor, cu caracter bilingv, singurul dicţionar complet cu adevărat ştiinţific al limbii române la acea vreme. În acest dicţionar, frazeologia reprezintă o secţiune privilegiată, sarcina autorului fiind cu atât mai complexă cu cât a avut în intenţie să facă transparent cercetătorului străin acest compartiment al limbii române. De mare valoare pentru înţelegerea sensurilor frazeologismelor sunt traducerile în germană ale cuvintelor, expresiilor şi contextelor. Chiar dacă poate fi considerat hibrid, pentru că încearcă să contopească două opere lexicografice de sine stătătoare, un dicţionar explicativ şi unul bilingv, *Dicţionarul român-german* al lui H. Tiktin, prin profilul său ştiinţific şi metodologic, propune una dintre cele mai adecvate tratări lexicografice ale frazeologismelor. H. Tiktin a realizat o foarte amănunţită analiză semantică a materialului, izolând (cu cifre arabe şi romane) sensurile diferite ale cuvintelor cărora le corespund unităţi frazeologice relevante, grupându-le într-o filiaţie istorică aproape fără cusur, model pentru dicţionarele academice ulterioare. De mare interes este şi posteritatea acestei opere. Întregul dicţionar a fost reeditat, revăzut şi îmbogăţit de un colectiv de lingvişti români şi germani, sub conducerea lui Paul Miron, în anii 1985 (1986)-1989. Considerat un model de repunere în circulaţie a unui monument lexicografic peste care a trecut aproape un secol, ediţia a pus în valoare cu înalt profesionalism şi componenta dedicată frazeologiei, fiind verificate şi, la rigoare, îmbunătăţite traducerile germane ale structurilor fixe şi completându-le cu notaţii diafazice, diatopice sau diastratice.

Deci în cazul acestei opere întemeietoare, avem de a face cu un fenomen de reflecţie asupra corpusului ce s-a întins peste limitele unui secol, fapt cu atât mai interesant dacă avem în vedere tratarea compartimentului unei limbi precum frazeologia.

Scanned with OKEN Scanner

O altă componentă a acestui capitol a reprezentat-o tratarea frazeologiei în *Dicționarul universal al limbei române* (1896) al lui Lazăr Șăineanu. Motivele care au determinat alegerea acestui dicționar ca exemplu de tratare a frazeologiei au fost, pe de o parte, succesul pe care l-a avut acest dicționar la nivelul publicului larg, fiind cel mai important dicționar explicativ de uz curent până în 1975, pe de altă parte, concepția de mare acuratețe științifică legată de figurativitatea în frazeologie, reflectată în dicționar și publicată deja de autor în lucrarea *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887).

Din acest punct de vedere, componenta frazeologică a dicționarului, chiar dacă se rezumă doar la structurile considerate uzuale, este corect ierarhizată și permanent pusă în legătură cu fundamentul cultural. Un element pe care l-am considerat esențial în tratarea structurilor frazeologice în acest dicționar este alegerea frazeologismelor considerate în uz și marcarea grafică a celor considerate total idiomatice. Această distincție între structurile idiomatice marcate cu bold și cele parțial idiomatice, integrate de cele mai multe ori în seria exemplelor pentru sensurile secundare ale termenului-titlu, reprezintă un element de mare importanță în tratarea unităților frazeologice. Acesteia i se adaugă deosebita limpezime a organizării sensurilor și a integrării frazeologismelor pe linia potrivită contextualizată de referințe culturale atunci când se impune. Lazăr Șăineanu a dat unele dintre cele mai limpezi soluții cu privire la evoluția semantică și uzul stilistic al frazeologismelor.

Ca și în cazul lui H. Tiktin, valoarea operei lexicografice a lui Lazăr Șăineanu este probată și de interesul suscitat de reeditarea operei sale. După mai mult de un secol, a fost publicat *Noul dicționar universal al limbii române* (NȘDU), realizat de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria

Scanned with OKEN Scanner

Zăstroiu (2006, prima ediție), cu un material lexicografic mult augmentat, atât în ceea ce privește lista de termeni-titlu (peste 80.000), cât și în ceea ce privește datele tehnice. Acest tip de asumare a generat reacții contradictorii în lingvistica actuală, dovadă, complexitatea procesului de reeditare a lucrărilor vechi și, totodată, actualitatea în conștiința științifică românească a personalităților considerate întemeietoare pe terenul disciplinelor lingvistice. Rămâne deschisă problema raportului de fidelitate cu opera autorului în condițiile reeditării, problemă care ar putea găsi soluții noi într-o epocă a digitalizării edițiilor.

În ultima parte a capitolului dedicat frazeologiei în dicționare am analizat colecția lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X, cel mai extins corpus frazeologic realizat deocamdată în cultura românească, cuprinzând zece tomuri, publicate între 1895 și 1912.

Organizarea materialului „pe grupe de idei" situează colecția printre lucrările europene de tip inovator ale secolului al XIX-lea, alături de Le Roux de Lincy, *Le livre des proverbes françaises* (1859), care a servit parțial ca model lui Iuliu Zanne, P.M. Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases* (1852), P. Robertson, *Dictionnaire idéologique de la langue française* (1859), respectiv *Deutsche Sprachschatz* (1873-1877), al lui Daniel Sanders.

Frazeologismele colecției sunt organizate onomasiologic în 23 de capitole, fiecare capitol, în ordine alfabetică, cu redarea frazeologismului-tip însoțit de semne convenționale pentru registrul utilizării, de numele informatorilor, de texte-sursă, de glose, de citate, de variante, de echivalențe din alte limbi precum și de texte care probează originea proverbului (credințe, obiceiuri,

Scanned with OKEN Scanner

practici, superstiții, evenimente istorice, creații folclorice). La acestea se adaugă, la sfârșitul fiecărui tom, amplele glosare, român-francez, macedo-francez, istro-francez.

Titlul principal al lucrării *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* trebuie citit alături de subtitlul *Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances* pentru că cele zece volume ne prilejuiesc descoperirea celui mai vast material care s-ar încadra în denumirea integratoare de discurs repetat. Marele merit al lui Iuliu Zanne este acela de a fi construit o colecție, articulată sub forma unui sistem, care să reflecte frazeologia, pe de o parte, din perspectiva specificității culturale, prin prezentarea obiceiurilor, credințelor, practicilor, superstițiilor, evenimentelor istorice din care au putut deriva frazeologismele, şi, în aceeaşi măsură, din perspectiva tiparelor de gândire universale prin numeroasele cazuri de echivalențe străine ale frazeologismelor româneşti.

A treia parte a lucrării *Discurs gastronomic între şablon şi expresivitate* aduce în prim-plan discuția privitoare la frazeologisme pe terenul situațiilor concrete de comunicare. Corpusul utilizat reprezintă un ansamblu de discursuri privitoare la alimentație obținute prin anchetă de teren în localități din județul Bacău în perioada noiembrie 2016-octombrie 2017. Aceste investigații de teren au fost întreprinse în cadrul unui proiect complex de cercetare pe care l-am condus, finanțat de UEFISCDI, PN-III P2-2.1-BG-2016-0390, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Județul Bacău - eCULTFOOD* (2016-2018), într-o echipă interdisciplinară alcătuită din lingvişti, etnologi şi informaticieni aparținând Universității „Vasile Alecsandri" din Bacău, Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi şi Asociației Culturale „Artă, Tradiții, Patrimoniu fără Frontiere". Rezultatul

Scanned with OKEN Scanner

acestui proiect a fost o bază de date complexă http://ecultfood.ub.ro, alcătuită din discursuri reflectând rețetele culinare și contexte ale alimentației din arealul județului Bacău, înregistrate audio-video, transcrise și operaționalizate după criterii terminologice și etnologice. Prezența frazeologismelor la nivelul acestor discursuri a reprezentat unul dintre criteriile de operaționalizare a conținuturilor.

În urma anchetei, s-au conturat două mari categorii de conținuturi colectate: un repertoriu de rețete, un repertoriu de discursuri libere despre coduri și comportamente alimentare. Frazeologismele prezente la nivelul celor două tipuri de discursuri dovedesc particularități de utilizare.

Evident, înregistrând o situație de comunicare de tipul dialogului despre un subiect culinar, în discurs sunt reflectate mărcile situației de comunicare. Este vorba despre identitatea participanților la dialog, respectiv cercetătorii, gazda cunoscătoare a rețetelor, dispusă să împărtășească și să arate, persoana de contact care a mediat organizarea anchetei. Astfel, caracterul oral al comunicării se reflectă atât în plan macrotextual (organizarea de ansamblu a dialogului legat de rețete, coduri și comportamente alimentare), cât și în plan microtextual (selecția formulelor de expresie a mesajului). Simultaneitatea producerii mesajului și a activității de gătit determină o relativă destructurare a discursului rețetelor reflectată prin prezența unor false începuturi, a unor enunțuri eliptice, reveniri, corecții, ezitări, întreruperi. Coprezența interlocutorilor în mediul familial al gazdei determină folosirea unui limbaj al momentului, marcat de contextul de comunicare (deictice personale și spațio-temporale frecvente, limbaj afectiv, sensuri contextuale ale cuvintelor, elipse). Necesitatea întreținerii legăturii de comunicare impune, firesc, utilizarea unei întregi strategii de adaptare și stimulare a interesului față de subiectul

Scanned with OKEN Scanner

propus, reflectat prin secvențe fatice de natură verbală, para și nonverbală.

Trebuie ținut cont de întreaga această situație de comunicare atunci când analizăm mecanismul utilizării discursului repetat dat fiind faptul că nu vorbim despre punerea în act a unui contract de transmitere, ci a unuia de comunicare într-un spațiu pragmatico-discursiv organizat în jurul ideii de cooperare, după cum afirma Stelian Dumistrăcel.

La nivelul celor două mari categorii de discursuri colectate în urma anchetei, un repertoriu de rețete și un repertoriu de discursuri libere despre coduri și comportamente alimentare, se poate identifica o motivație comună a utilizării frazeologismului. Acesta ține de necesitatea întreținerii legăturii de comunicare care impune, firesc, utilizarea unei întregi strategii de stimulare a interesului față de subiectul propus. Considerăm că, în termeni generali, frazeologismul, în discursul alimentar, are aceeași funcție pe care Stelian Dumistrăcel o identifică la nivelul limbajului publicistic, adică utilizarea sa este un procedeu de concretizare a faticului, în sensul stabilirii unui contact psihologic între interlocutori, orientat dincolo de instaurarea empatiei, spre seducerea și chiar incitarea directă a receptorului. Utilizarea frazeologismului în limbajul popular reprezintă apanajul unor vorbitori talentați și depinde în mod definitoriu de tipul de discurs în care se folosește.

Dat fiind faptul că rețetele culinare se încadrează în categoria limbajului popular nonartistic, nuanțat tehnic, frecvența frazeologismelor este mai redusă în comparație cu discursurile libere cu caracter descriptiv-evocativ sau narativ. Organizând discursurile rețetelor pe care le-am colectat în trei categorii, rețete evocate, rețete performate și rețete rezumând un discurs performativ, am remarcat câteva particularități ale utilizării frazeologismului.

Scanned with OKEN Scanner

În cazul rețetelor evocate din memorie, având de a face cu un discurs sintetic, care nu beneficiază de referința alimentară în contextul situației de comunicare, scopul utilizării discursului repetat este acela de a puncta finalul discursului, având rolul convingerii auditoriului de valoarea rețetei. În cazul rețetelor performate, fiind vorba de un discurs complex, oarecum destructurat de simultaneitatea actului pregătirii rețetei și al spunerii, utilizarea mecanismului discursului repetat are rolul de a menține interesul auditoriului, de a netezi canalul pus uneori în pericol de intersectarea diferitelor niveluri de comunicare. Cât despre categoria rețetelor rezumate, fiind vorba despre sintetizarea unei rețete preparate în fața cercetătorului, mecanismul discursului repetat are o dublă importanță, pe de o parte, la fel ca la rețetele povestite, contribuie la convingerea auditoriului în legătură cu valoarea preparatului, iar, pe de altă parte, întărește canalul comunicării în sensul incitării la degustare.

Așadar, valorile semantice, stilistice și pragmatice ale frazeologismelor la nivelul discursului culinar se subordonează preceptelor generale ale faticului în comunicare, care stă la baza unor strategii complexe de valorificare a mecanismelor limbajului spre seducerea și incitarea receptorului.

Cercetările de teren complexe realizate în scopul înregistrării patrimoniului alimentar tradițional au stat la baza extinderii interesului de cercetare în zona discursului despre sărbători. Invitați să comunice sau să pregătească rețete specifice sărbătorilor de iarnă, oamenii au construit discursuri ample despre practicile și tradițiile puse în act la Crăciun, Anul Nou, Bobotează și Sfântul Andrei, unele încă vii, iar altele trăind doar în amintirile povestitorilor. Astfel, am avut prilejul să analizăm frazeologismele în cadrul unor texte cu caracter autobiografic sau relatări asupra unor întâmplări „senzaționale", unele cu pronunțat caracter narativ, obținute în urma anchetelor de teren.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru o analiză pertinentă a mecanismului discursului repetat la nivelul acestor texte, am distins contextele ce reflectă un discurs descriptiv-evocativ de cele aparținând epicii, narațiuni propriu-zise, cu o structură și apelând la mijloace de expresie care servesc intenției de a produce o anumită impresie asupra ascultătorilor. Astfel, în cazul discursului descriptiv-evocativ, am remarcat că frazeologismul are rolul de a caracteriza expresiv lumea și personajele de altădată, în timp ce, în cazul discursului aparținând epicii, de tipul narațiunii, discursul repetat reprezintă un mecanism expresiv de fundamentare a momentelor acțiunii, contribuind la progresia narativă și, în ultimă instanță, la câștigarea adeziunii din partea auditoriului.

Ultima parte a acestei lucrări a prilejuit descrierea unui proiect de operaționalizare cu ajutorul noilor tehnologii a unui *Corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație (CLIRA)* pe care l-am creat în ultimii 10 ani. Resursele principale ale acestui corpus au fost alcătuite din materialul terminologic și frazeologic extras din cele mai importante dicționare și colecții ale limbii române, la care s-au adăugat dicționarele frazeologice speciale, *Până-n pânzele albe. Expresii românești* (2001), realizat de Stelian Dumistrăcel și *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment*, realizat de noi în anul 2012. La aceste resurse am coroborat colecția de discursuri audiovizuale și de etnotexte rezultate ale cercetărilor de teren inițiate și conduse de noi în cadrul proiectelor *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Județul Bacău – eCULTFOOD* (2016-2018) și *e-FestMemoria. Valorificarea patrimoniului imaterial. Sărbătorile de iarnă din județul Bacău.*

Noutatea modelului de corpus propus rezidă din designul acestuia, sub forma unor matrici de informație terminologică.

Scanned with OKEN Scanner

Fiecare matrice a fost compusă din date-descrieri ale fiecărui cuvânt-imagine alimentară şi ale frazeologismelor aferente, precum şi ale contextelor-sursă obţinute prin ancheta de teren. Structura matricilor este următoarea: date despre *cuvântul-intrare* reflectând o imagine alimentară (*CI*: limba, etimologia, categoria morfologică, sensul, clasa de realii, structurile frazeologice ale *CI*), date despre *structurile frazeologice* în care funcţionează (*SF*: clasa, tipul, traducerea literală, sensul, paradigma de semnificare a *CI* în *SF*, conceptul general, marca afectivă, sursa) precum şi date despre *discursurile audiovizuale* în care apar terminologii şi frazeologisme referitoare la alimentaţie (*DA*: tipul de discurs, subtipul, terminologia alimentară, frazeologismele, informatorul, vârsta, genul, cercetătorul, localitatea, data înregistrării). Datele vor servi ca reper pentru diverse rapoarte automatizate de filtrare-afişare, vor corela terminologii, frazeologisme şi discursuri.

Un astfel de corpus integrat de resurse etnolingvistice referitoare la hrănire, organizat sistemic potrivit unor markeri digitali, construit ca o bază de date cu facilităţi de conectare şi de vizualizare a informaţiilor prin tehnologii web, ar fi, credem, prima încercare de valorificare electronică a unui câmp onomasiologic de resurse etnolingvistice.

Studierea structurilor limbii, terminologii şi frazeologisme în directă legătură cu realul, în discursuri despre alimentaţie generate în contexte reale de comunicare, valorificate prin intermediul noilor tehnologii se vrea, aşadar, un răspuns la direcţiile actuale ale cercetării din domeniul studiilor culturale.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie

A. Lucrări de referință

Adam, Jean-Michel (1987): *Types de séquences textuelles élémentaires*, în „Pratiques", n° 56, Metz.

Adam, Jean-Michel (2001): *Types de textes ou genres de discours? Comment classer les textes qui disent de et comment faire?*, în „Langages", 35e année, n°141, pp. 10-27.

Andriescu, Alexandru (1956): *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Filologie, Iaşi, VII, fasc. 1 pp. 63-75.

Avădanei, Constanța (2000): *Construcții idiomatice în limbile română și engleză*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Bally, Charles (1951): *Traité de stylistique française*, 3e éd., Genève-Paris, Librairie Georg & Cie S. A., Librairie C. Klincksieck.

Baranov, A.N., Dobrovol'skij, D. (1996): *Cognitive modeling of actual meaning in the field of phraseology* în „Journal of Pragmatics" nr. 25, pp. 409-429.

Bergenholtz, Henning, Tarp, Sven (2003): *Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions*, în „Hermes – Journal of Language and Communication Studies", 2003, nr. 31, pp. 171-196.

Bergflødt, Sigurd, Amilien, Virginie, Skuland, Silje E. (2012): *Nordic Food Culture(S) – Thoughts and Perspectives by Way of Introduction*, în „Anthropology of Food", 7 (https://aof.revues.org/7296, accesat pe 10.06.2017).

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Marshall, M. H., Dasen, P. R. (2002): *Cross-cultural psychology: Research and applications*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bidu-Vrănceanu, Angela (1993): *Lectura dicţionarelor*, Bucureşti, Editura şi Atelierele Tipografice Metropol.

Bîrlea, Ovidiu (1974): *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.

Bîrlea, Ovidiu (1979): *Poetică folclorică*, Bucureşti, Editura Univers.

Boghian, Ioana (2017): *Ritualistic Values of Romanian Kitchen Tools*, în „Cultural Perspectives. Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania", nr. 22, pp. 49-62.

Bogrea, Vasile (1971): *Pagini istorico-filologice*, cu o prefaţă de Constantin Daicoviciu, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ioan Mării, Cluj, Editura Dacia.

Boroianu, Ioana (1974): *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unităţi frazeologice* (I), în „Limbă şi Literatură", nr. 1, pp. 24-34.

Boroianu, Ioana (1974): *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unităţi frazeologice* (II), în „Limbă şi Literatură", nr. 2, pp. 243-247.

Braudel, F. (1984): *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Meridiane.

Brâncuş, Grigore (1983): *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Bulgăr, Gh. (1971): *Studii de stilistică şi limbă literară*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Burger, Harald (2007): „Semantic aspects of phrasemes", în Burger, Harald, Dobrovol'skij, Dimitrij, Kühn, Peter, Norrik, R. Neal (Eds.), *Phraseologie/Phraseology: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research*, vol. 1, Berlin, Walter de Gruyter, pp. 90-109.

Cannarella, Carmelo, Piccioni, Valeria (2011): *Traditiovations: Creating innovation from the past and antique techniques for rural areas*, în „Technovation", 31, pp. 689-699.

Casadei, Federica (1996): *Metafore ed expressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull italiano*, Roma, Bulzoni Editore.

Charaudeau, Patrick, Maingueneau, Dominique (coord.) (2002): *Dictionnaire d'analyse du discours*, Editions du Seuil.

Scanned with OKEN Scanner

Chartier, Roger (2008): „L'histoire culturelle entre traditions et globalisation", postfață, în Philippe Poirrier *(ed.), L'histoire culturelle: un « tournant » dans l'historiographie?*, Dijon, Éditions Universitaires de Dijon, pp. 189-196.

Chen, Y. (2010): *Dictionary Use and EFL Learning. A Contrastive Study of Pocket Electronic Dictionaries and Paper Dictionaries*, în „Int. J. Lexicography", nr. 23(3), pp. 275-306.

Chițimia, I. C. (1971): *Folclorul românesc, în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva.

Ciobanu, Fulvia, Hasan, Finuța (1970): *Formarea cuvintelor în limba română. Vol. I. Compunerea*, București, Editura Academiei.

Clim, Marius-Radu (2012): *Neologismul în lexicografia românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Colțun, Gheorghe (2000): *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura Arc.

Constantinescu, Ioana (1997): *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, București, Editura Fundației Culturale Române.

Corduș, Iulia (2016): *La traduction de la terminologie gastronomique dans le contexte du discours littéraire*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare".

Coșeriu, Eugen (1974): *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, Societa Editrice Mulino.

Coseriu, Eugenio (1980): „Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin" în *Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy*, tiré à part, Éditions de l'Université de Bruxelles, pp. 48-62.

Coșeriu, Eugen (1994[a]): *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Supliment la „Anuarul de lingvistică și istorie literară" al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", Iași, XXXIII, 1992-1993, seria A., Lingvistică.

Coșeriu, Eugen (1994[b]): *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știința.

Scanned with OKEN Scanner

Ştiucă, Narcisa-Alexandra (coord.) (2004): *În vârtejul carnavalului*, Editura „Corgal Press Bacău", Bacău.

Tabarcea, Cezar (1982): *Poetica proverbului*, Bucureşti, Editura Minerva.

Tagliavini, Carlo (1977): *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru Niculescu, traducere de Anca Giurescu şi Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Taloş, I. (1973): *Meşterul Manole*, Bucureşti, Editura Minerva.

Tamba, Elena, Clim, Marius-Radu, Catană-Spenchiu, Ana, Patraşcu, Mădălin (2012): *Situaţia lexicografiei româneşti în context european*, în „Philologica Jassyensia", an VIII, nr. 2 (16), pp. 259-268.

Teliya, Veronika, Bragina, Natalya, Oparina, Elena, Sandomirskaya, Trina (1998): Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Collective Mentality, în A. P. Cowie (ed.), *Phraseology Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: Clarendon Press, pp. 55-79.

Texte dialectale. Muntenia, vol. II, publicate de Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale al Academiei Române, sub redacţia lui Boris Cazacu, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

Texte dialectale. Oltenia, publicate de Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale al Academiei Române, sub redacţia lui Boris Cazacu, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

Timoce-Mocanu, Cosmina (2014): „Şapte sute şaptezeci şi cinci de autori în căutarea unui personaj: Arhiva de Folklor a Academiei Române", în Ion Muşlea, *Schimburi epistolare cu respondenţii la chestionarele Arhivei de Folklor a Academiei Române*, vol. I. A-L, pp. 11-83.

Trandabăţ, Diana, Gîfu, Daniela (ed.) (2016): *Linguistic Linked Open Data, 12th EUROLAN 2015 Summer School and RUMOUR 2015 Workshop*, Revised Selected Papers, SPRINGER.

Turcu, Constantin (1968): *Din istoria Dicţionarului român-german al lui H. Tiktin*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, XIX, 1968, pp. 159-167.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Abstract

Dishes from the elder. Romanian phraseology and culture

For a long time, studies on phraseological bodies have focused on syntax and semantics. The interest in the cultural foundation of phraseology is quite recent, and its research has proved to be of great help in clarifying many issues related to the specificity of this field. In line with these semiotic-cultural researches of phraseology there is also the approach of the present volume, which aims to focus on an onomasiological organization of the analysed corpus.

Thus, the first part of our work, *Phraseology as a Reflection of Culture*, aimed at presenting the theoretical basis for the discussion on the relation between phraseology and culture, insisting on the operationalization of some concepts-instruments.

The two perspectives of approaching the discipline in Romanian linguistics were also synthesized by means of the terms that designate the subject of research, *phraseology*, and respectively, *repeated discourse*. If *phraseology*, as it has been theorized in the linguistic tradition, corresponds to perspective of historical language as a specific way of speaking of a community, the *repeated discourse*, as theorized by Eugeniu Coşeriu, places the discussion on this subject on the terrain of speech. The term *phraseology* denotes both the discipline and its object, the set or all

the phraseological units in a given language. Eugeniu Coşeriu includes the object of *phraseology* in the category of *repeated discourse* that represents everything that is repeated in the speech of a community in the form of an already-made speech.

If we look at phraseology considering the meaning of language as a historical way of speaking according to a tradition, one of the most important problems is idiomacy. We have analysed the relationship between idiomacy, figurativity, cultural motivation and the new technologies, pointing out some essential issues of the field. For a long time, in the theory of translation, and therefore also in lexicography, the accent was placed on the phrasal meaning, ignoring the literal component of phraseology. With the growth of interest in the development of natural language processing techniques, there has been a more acute focus on the question of the relationship between the phraseological, opaque meaning for automatic recognition, and the literal component of the stable, transparent, single-word structures. This relationship is essential in solving many problems related to the analysis and processing of natural language. At the level of the semiotic-cultural direction of studying phraseology, a first problem that arises is the development of a theory capable of expressing the essence of figurativeness in phraseologisms. The main problem of a semantic order is to investigate to what extent we can identify a relation between the phraseological meaning and the literal sense of fixed structures. Thus, a solution may be provided to the issue of the relation between the totally idiomatic structures in which the phraseological meaning derives from the fusion of the meanings of the constituent elements in a manner that opposes the process of creating the phrasal meaning, and partly idiomatic structures, whose meaning derives from the juxtaposition of the meanings of the component elements, partly keeping the denotative meaning of

Scanned with OKEN Scanner

some of them. In this context, it is important to identify the role of the images on which the phraseological structure is based at the level of meaning. By means of relatively simple digital means, there could be monitored the compatibility between the denotational meanings of the lexemes in the phraseologism and the general meaning of the phraseologism. Thus, one could see to what extent each phraseology is integrated into a system of representation that proves the functionality of general principles of the metaphorical transfer.

In our opinion, an important step in this respect would be to illustrate the extent to which identifiable features at the level of an onomasiological field can be extrapolated to other fields and generalized to phraseology.

Another problem discussed in the first chapter of this work is the analysis of two research directions of semantic phraseology which aim to describe the connection between the phraseological and literal meaning, in other words to quantify the degree of idiomacy by establishing the type of motivation underlying the creation of phraseologies.

The main questions that arise are whether motivation concerns language from a synchronic or diachronic perspective, whether it is of interest only to linguists, or whether the speaker's linguistic consciousness should or should not be part of the semantic description of phraseology. We have answered these questions by contextualizing the research directions from European phraseology and resorting to Eugeniu Coşeriu's conception of language in terms of the development of phraseology proposed by Stelian Dumistrăcel.

Thus, we have demonstrated that the existence of some general cognitive mechanisms of metaphorization described by Lakoff, Johnson (1980) and their colleagues in the famous

Scanned with OKEN Scanner

Cognitive Theory of Metaphors, as well as the need to take into account the common cultural background of phraseologies that often govern the literal-figurative relation, the thesis of the conventional figurative language theory proposed by Dobrovol'skij and Piirainen (2005) can be approached, with real gain, from the perspective of the integral linguistics promoted by Eugeniu Coşeriu and developed by Stelian Dumistrăcel (2005) which places repeated discourse in the field of language field as the primary form of "culture", at which level the research of the denominative function of the metaphor must take into account the universals of "mentalities" shared by the speakers of different languages as well as elements of specificity for every community. We have conducted a case study based on the biography of the expression *a făgădui marea cu sarea* (literally: *to promise the sea with the salt*, idiomatically: *to promise the moon*) in which we have capitalized this conception of the existence of phraseological universalies and cultural phrases as reflections of principles of "knowledge of the world" and cultural specificity.

The second part of the paper, *Lexicographical exegeses on phraseology*, is a study on the lexicography of Romanian language which attempts to find, in founding dictionaries, ways of approaching phrases, considering the specificity of this type of corpus. We have used as examples phraseologisms belonging to the onomasiological field of nutrition, considering that this field is relevant to the analysed problem.

Published in impressive circulations, mostly used in school, dictionaries have long been considered "natural" tools for deciphering languages. This perspective has been reconsidered by the modern lexicographic theory which considers these works to be semiotically structured texts, reflecting a certain conception of language and the world, a certain cultural symptomatology. The

Scanned with OKEN Scanner

reference dictionaries of a language are also highlights for the evolution of the language sciences in that culture. From this point of view, we believe it interesting to illustrate the extent to which the *Dicționarul limbii române*, edited by the Romanian Academy, whose elaboration exceeded the limits of a century, expresses the evolution of the scientific treatment of an important corpus of Romanian language, phraseology. We have contextualized this analysis of the academic dictionary through three other studies on authored lexicographical works, each of them unique in their own way, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) by H. Tiktin, the most comprehensive bilingual dictionary of the Romanian language, *Dicționarul universal al limbei române* (1896), by Lazăr Şăineanu, the most important explanatory dictionary of current use before the DEX and *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X (1895-1912), by Iuliu Zanne, the most complete collection of Romanian phrases.

For more than a century the Romanian Academy has taken steps to edit a Romanian language dictionary. Under its auspices, three dictionaries were elaborated, each representing different stages of lexicographical treatment of phraseologies: *Dicționarul limbii române*, written by A.T. Laurian and I.C. Massim (1871-1876), *Etymologicum Magnum Romaniae* (1887-1893) by B.P. Hasdeu, as well as *Dicționarul limbii române* (thesaurus), started by Sextil Puşcariu and his collaborators (1913 et seq.), continued by the teams led by Iorgu Jordan, Alexandru Graur and Ion Coteanu (1965 et seq.), finalized in 2010, having as editors Marius Sala and G. Mihăila (2000 et seq.).

Despite the preconceptions strengthened especially by school about the value of *Dicționariul limbei romane* by A.T.

Scanned with OKEN Scanner

Laurian and I.C. Massim, we believe it is an important source of documentation in the study of phraseology. Leaving the Latinized spelling aside, we have a complex lexicographical approach that, within the limits of linguistic knowledge of time, offers precious information about the semantic component of terms. The study of phraseology can take full advantage of the examples given by this dictionary. Phraseologisms often appear as editorial quotes, reinforcing the existence of the corresponding meaning. It is true that many of the phraseological structures are not organized according to the semantic lines of the core images, but the intent to organize the phraseologisms so as to correspond to the logic of lexicographic argumentation is visible.

Regarding *Etymologicum Magnum Romaniae*, by B.P. Hasdeu, we consider that, beyond the most important limit of the dictionary, namely to stop at letter B, illustrating the cultural foundation of expressions and proverbs is a privileged subject. For the study of phraseology, the "errors" about which lexicographers speak, the abundance of quotes and the great amount of extra-linguistic information, all set in a relatively free form, represent a real gain. Permanent contextualization of the word through its relation to things, contributes to the transparency of the figurative path for many expressions and proverbs. The limits of the dictionary, in terms of phraseology, are the heterogeneous organization of the phraseological material, without semantic criteria or separate sections, as well as the lack of methodological consistency in the lexicographic treatment of each phraseologism.

The highest achievement in the treatment of phraseologisms in a dictionary belongs to the *Dicţionarul limbii române*. The old series of the dictionary, known under the DA logo, was written under the direction of Sextil Puşcariu, who, taking the lexical file from Alexandru Philippide, included, from 1906 to 1944, the

Scanned with OKEN Scanner

letters A-C, F-K and much of the letter L, *l – lojniță*. One of the greatest achievements of the dictionary, fully reflected in the treatment of phraseological units, is the systematic semantic organization of the material along two main lines, one of coordination and one of subordination. Just like A. Philippide, who started the dictionary, S. Puscariu integrates the phraseological structures into the semantic lineage of the article, directly subordinating each of them to the meanings from which they had developed. In terms of the number of phrases, DA becomes the most complete lexicographic work that records a very rich phraseological material.

The new series of the *Dicționarul limbii române*, with the DLR logo, was resumed in 1959 and finalized in 2010, comprising the letters M-Z, under the leadership of the editors Iorgu Iordan, Al. Graur and Ion Coteanu (between 1959 and 1991), Ion Coteanu (between 1992 and 1999) and Marius Sala and Gheorghe Mihăilă (between 2000 and 2010). As far as the phraseological part of the dictionary is concerned, the inheritance left by A. Philippide and Sextil Puşcariu was taken further. The framing system has been refined according to the term that imparts a new semantic value to the unit. Proverbs and sayings are introduced into the dictionary only if they have well-established forms in the language and are explained based on the sources from which they were extracted or illustrated. Their place is rather uncertain, being placed at the end of the chronologically organised quotes section.

Despite all the limitations inherent in such a complex lexicographical approach, we can conclude that *Dicționarul limbii române*, in both its series, DA and DLR, represents the highest point of the treatment of phraseology in Romanian linguistics. It remains to be seen to what extent, in the near future, digitization of lexical resources will lead to a transformation of the lexicographic

Scanned with OKEN Scanner

approach, including a more complex use of phraseology, a key component of any computerized corpus.

In addition to the works of the Academy, we also turned our attention to two authored lexicographical works, unique in their own way. First, we referred to how phraseology is discussed in *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) by H. Tiktin, the founding dictionary, with a bilingual character, since at that time it was the only truly scientific dictionary of our language. In this dictionary, phraseology is a privileged section, the task of the author being even more complex as he intended to make this section of the Romanian language transparent to the foreign researcher. Of great value for understanding the meanings of phraseologies are the German translations of words, expressions and contexts. Beyond the value of the translation itself, it also proves to be a valuable tool in the very foundation of linguistic knowledge. Even if it can be considered a hybrid because it attempts to conjugate two lexicographical works, an explanatory and bilingual dictionary, H. Tiktin's *Dicționar român-german*, through its scientific and methodological profile, proposes one of the most appropriate lexicographical approaches to phrases. H. Tiktin made a very detailed semantic analysis of the material, and isolated (with Arab and Roman numerals) the different meanings of the words corresponding to relevant phraseological units, grouping them into an almost perfect historical lineage, a model for subsequent academic dictionaries.

Of great interest for us was also the posterity of this work. The entire dictionary was re-edited, reviewed and enriched by a team of Romanian and German linguists under the leadership of Paul Miron in 1985 (1986) -1989. Considered a model of putting into circulation a lexicographical monument almost a century old, the edition also highlighted with professionalism the component

Scanned with OKEN Scanner

dedicated to phraseology, the German translations of fixed structures being verified, thoroughly improved and completed with diaphasic, diatopic or diastratic annotations.

So, in the case of this founding work, we are dealing with a reflection of the corpus that stretched over the limits of a century, which is even more interesting if we are considering treating a compartment of a language such as phraseology.

Another part of this chapter is the treatment of the phraseology from the *Dicționarul universal al limbei române* (1896), by Lazăr Şăineanu. The reasons that led to the choice of this dictionary as an example of the treatment of phraseology were, on the one hand, the general public success of this dictionary, being the most important explanatory dictionary of current use until 1975, on the other hand, the highly scientific accuracy related to figurativity in phraseology, reflected in the dictionary and already published by the author in the paper *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887).

We have analysed Lazăr Şăineanu's dictionary from the point of view of his contribution to the lexicographic treatment of phraseologies given the context of its appearance at the end of the nineteenth century, and the context of the evolution of Romanian lexicography. *Noul dicționar universal al limbii române* was the first dictionary to educate the masses about the understanding of the lexical thesaurus of the Romanian language in close connection with the cultural background that generated it. From this point of view, the phraseology component of the dictionary, even if it is limited to structures regarded as usual, is correctly hierarchical and permanently linked to the cultural background. An element that we considered essential in the treatment of the phraseological structures in this dictionary is the choice of phraseologisms considered in use and the graphic marking of those considered

Scanned with OKEN Scanner

totally idiomatic. This distinction between bold idiomatic and partially idiomatic structures, the later often integrated in the series of examples for secondary meanings of the title term, is an important element in the treatment of phraseological units. This is complemented by the great clarity of the organization of meanings and the integration of the phraseologies on the right contextualized line of cultural references when it is necessary. Lazăr Şăineanu gave some of the clearest solutions regarding the semantic evolutions and stylistic uses of phraseologies.

As in the case of H. Tiktin, the value of Lazăr Şăineanu's lexicographical work is also proven by the interest in the re-editing of his work. More than a century later, *Noul dicţionar universal al limbii române* (NŞDU), elaborated by Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu (2006, 1st edition). It can be said that it is a new dictionary, both in terms of the list of entries / title terms (more than 80,000) and in terms of technical data, the augmentation of the phraseology corpus being another proof in this respect. This type of undertaking has generated contradictory reactions in the current linguistics, a proof of this being the complexity of the process of re-editing old works, and, at the same time, the actuality in the Romanian scientific consciousness of the personalities regarded as founders in the field of linguistic disciplines. The problem of the fidelity report with the author's work under the conditions of re-publishing remains open, a problem that might find new solutions at a time of digitization of the editions.

The last part of the chapter on phraseology in dictionaries is dedicated to the collection of Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances*, volumes I-X, the most

Scanned with OKEN Scanner

extensive phraseological corpus achieved so far in Romanian culture, comprising ten tomes, published between 1895 and 1912.

The organization of the "group of ideas" sets the collection among the nineteenth-century European works, alongside Le Roux de Lincy *Le livre des proverbes françaises* (1859), which partially served as model for Iuliu Zanne, P.M. Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases* (1852), P. Robertson, *Dictionnaire idéologique de la langue française* (1859), respectively *Deutsche Sprachschatz* (1873-1877), by Daniel Sanders.

The collection of phraseologisms are organized into 23 chapters, each chapter comprising, in alphabetical order, the phraseology accompanied by conventional signs for the register of use, the names of the informers, source texts, glosses, quotes, variants, equivalences from other languages as well as texts proving the origin of the proverb (beliefs, customs, practices, superstitions, historical events, folkloric creations). In addition, at the end of each tome, there are extensive Romanian-French, Macedo-French, Istro-French glossaries. The main title of the work *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* should be read together with the subtitle *Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri cu un glosar româno-frances* because the ten volumes enable us to discover the widest material that would fall under the repeating discourse category. The great merit of Iuliu Zanne is to have built a collection, articulated in the form of a system that reflects the phraseology, on the one hand, from the perspective of cultural specificity, through the presentation of customs, beliefs, practices, superstitions, historical events that may have generated the phraseologies and, to the same extent, from the perspective of the universal thinking patterns through the numerous cases of foreign equivalences of the Romanian phraseologisms.

Scanned with OKEN Scanner

The third part of the work, *Gastronomic discourse between pattern and expressivity*, brings to the forefront the discussion on phraseologies in terms of concrete communication situations. The corpus used is a set of food-related discourses obtained by filed investigation in the localities from Bacău County between November 2016 and October 2017. This field research was undertaken within a complex research project coordinated by us, funded by UEFISCDI, PN-III P2-2.1-BG-2016-0390, *Digitization of Food Cultural Heritage. Bacau County - eCULTFOOD* (2016-2018), within an interdisciplinary team of linguists, ethnologists and computer scientists from Vasile Alecsandri University of Bacău, Alexandru Ioan Cuza University, Iaşi and the Cultural Association "Art, Traditions, Heritage without Borders". The result of this project was a complex database http://ecultfood.ub.ro , consisting of discourses reflecting the culinary recipes and food contexts in the Bacău county, audio and video recorded, transcribed and operationalized according to terminological and ethnological criteria. The presence of phraseologies at the level of these discourses is one of the criteria for the operationalization of the contents.

Following the investigation, two broad categories of collected content emerged: a repertoire of recipes, a repertoire of free discourses about eating codes and eating behaviours. The phraseologies recorded at the level of the two types of discourses show the use particularities.

Obviously, when recording a communication situation such as a dialogue on a culinary topic, the discourse reflects the marks of the communication situation. It is the identity of the participants in the dialogue, namely the researchers, the host who knows the recipes and is willing to share and show, the contact person who mediated the organization of the investigation. Thus, the oral character of communication is reflected both at the macro-textual

Scanned with OKEN Scanner

level (the overall organization of the dialogue related to recipes, codes and food behaviours) and at the micro-textual level (selection of formulas for expressing the message). The simultaneity of producing the message and the cooking activity causes a relative destructuring of the discourse of the recipes reflected by the presence of false beginnings, elliptical statements, returns, corrections, hesitations, interruptions. The copresence of interlocutors in the host family environment determines the use of a language of the moment, marked by the context of communication (frequent personal and spatial-temporal deictics, affective language, contextual meanings of words, ellipses). The necessity of maintaining the communication link naturally requires the use of a whole strategy of adapting and stimulating the interest towards the proposed subject, reflected by verbal, para and nonverbal phatic sequences.

This whole communication situation needs to be taken into account when we analyse the mechanism of using repeated discourse given that we are not talking about the implementation of a transmission contract but of a communication in a pragmatic-discursive space organized around the idea of cooperation.

Reuniting with the opinion of Stelian Dumstrăcel, we can say that the use of phraseologism in the popular language is the aptitude of talented speakers and depends on the type of discourse in which it is used. At the level of the two major categories of speeches collected by the survey, a repertoire of recipes and a repertoire of free speech about codes and food behaviours, one can identify a common motivation for the use of phraseologism. It is the need to maintain the communication link that naturally requires the use of a whole strategy to stimulate interest in the proposed subject. We consider that, in general terms, phraseology in food discourse has the same function that Stelian Dumistrăcel identifies

Scanned with OKEN Scanner

at the level of journalistic language, that is, its use is a method of materializing the phatic in the sense of establishing a psychological contact between the interlocutors, oriented beyond the establishment of empathy, the seduction and even the direct incitement of the receiver.

Given that culinary recipes fall into the category of non-artistic popular language, technically nuanced, the frequency of phraseologies is lower compared to free speech of a descriptive-evocative or narrative nature. By organizing the recipe discourses we collected into three categories, evoked recipes, performed recipes and recipes summarizing a performative discourse, we noticed some peculiarities of the use of phraseologisms.

In the case of recipes evoked from memory, having a synthetic speech that does not benefit from the food reference in the context of the communication situation, the purpose of using the repeated discourse is to highlight the end of the discourse, having the role of convincing the audience of the value of the recipe. In the case of the performed recipe, a complex discourse, somewhat degraded by the simultaneous preparation of the recipe and the telling, the use of the repeated discourse mechanism serves to maintain the auditor's interest, to smooth the channel sometimes at risk of being intersected by the different levels of communication. Regarding the category of summarized recipes, the synthesis of a recipe prepared before the researcher, the mechanism of repeated discourse has a dual importance: on the one hand, like with the narrated recipes, it contributes to the audience's conviction about the value of the preparation, and, on the other hand, it strengthens the channel of communication in the sense of incitement to tasting.

Thus, the semantic, stylistic and pragmatic values of phraseologisms in the culinary discourse are subordinated to the

Scanned with OKEN Scanner

general precepts of the phatic in communication, which underlies complex strategies of capitalizing the mechanisms of language for the seduction and incitement of the receiver.

The complex field research carried out within the eCULTFOOD project was the basis for expanding the research interest to the holiday discourse area. Invited to communicate or prepare recipes for the winter holidays, people built ample speeches about the practices and traditions set forth at Christmas, New Year, the Epiphany and St. Andrew, some still alive, and others living only in the memories of the storytellers. Thus, we have had the opportunity to analyse the phraseologisms in autobiographical texts or reports on "sensational" events, some of which with a pronounced narrative character, as a result of field investigations.

For a pertinent analysis of the mechanism of repeated discourse in these texts, we have distinguished between the contexts that reflect a descriptive-evocative discourse from the epic, narrative ones that have a structure and use means of expression that serve the intent to produce a certain impression on the listeners. Thus, in the case of the descriptive-evocative discourse, we have noted that phraseologism has the role of expressively characterizing the world and the characters of the past, while, in the case of the epic discourse, of the narrative type, the repeated discourse is an expressive mechanism for substantiating the moments of action, contributing to narrative progression and, ultimately, to gaining adherence from the audience.

The last part of this paper is the description of an operationalization project using the new technologies of ***An integrated corpus of ethnolinguistic resources on nutrition*** (ICERN) that we have created over the last 10 years. The main

Scanned with OKEN Scanner

resources of this corpus were made up of the terminological and phraseological material extracted from the most important dictionaries and collections of the Romanian language, to which there was added the *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourishment* (2012), *Până în pânzele albe. Expresii româneşti* (2001), elaborated by Stelian Dumistrăcel. To these resources there was added the collection of audio-visual and ethno-texts from the field research initiated and led by us within the projects *The Digitization of cultural food heritage. Bacău County – eCULTFOOD* (2016-2018) and *e-FestMemoria. Capitalizing on immaterial heritage. Winter holidays in Bacău county.*

The novelty of the proposed corpus model resides in its design, in the form of terminological information matrices. Each matrix is composed of data descriptions of each food word-image and the associated phraseologisms, as well as the source contexts obtained from the field survey. The structure of the matrices is as follows: *entry-word* reflecting a food image (EW: language, etymology, morphological category, meaning, class of realia, EW phraseological structures) and data on the *phraseological structures* in which it operates (PS: the literal translation, meaning, the paradigm of signification of the EW in the PS), the general concept, the affective mark, the source) as well as data about audio-visual discourses in which terminology and phraseologisms exist regarding nutrition (YES: type of discourse, subtype, food terminology, informant, age, gender, researcher, locality, date of recording). The data will serve as a benchmark for various automated filtering-display reports, will link terminology, phrases, and discourses.

Such an integrated corpus of nutrition-related ethno-linguistic resources, organized systemically according to digital

Scanned with OKEN Scanner

markers, built as a database with connection and visualization facilities through web technologies, is, we believe, the first attempt to exploit electronically an onomasiological field of ethnolinguistic resources.

Studying language structures, terminology and phraseologies directly related to the real, in food discourses generated in real communication contexts, exploited by new technologies, is therefore a response to Eugeniu Coşeriu's challenge of studying language, to which the great linguist recognizes, compared to other humanist disciplines, the highest number of connections to man's way of being.

Librăria *Junimea*, Piața Unirii nr. 4, tel. 0232412712
Librăria *Esculap*, B-dul. Independenței nr. 22, tel. 0232270479
Librăria *Avant Garde*, str. Lăpușneanu nr. 16, tel. 0332408447
Librăria *Cărturești* (Palas Mall), str. Ștefan cel Mare și Sfânt nr.1 A, tel. 0734554439
Librăria *Cărturești* (Iulius Mall), str. Tudor Vladimirescu nr. 2, Iulius Mall, etaj 2, tel. 0732 003 005
Librăria *Humanitas Piața Unirii*, Piața Unirii nr. 6, tel. 0232 215 568
Librăria *Humanitas* (Centrul Comercial Felicia), Str. Bucium nr. 36, tel. 0232 239 698

ORADEA

Librăria *Humanitas „Mircea Eliade"*, Bd. Republicii, nr. 5, tel. 0259472955

PIATRA NEAMȚ

Librăria *Humanitas*, Piața Ștefan cel Mare nr. 15, tel. 0233 212 015

PLOIEȘTI

Librăria *Humanitas*, Piața Victoriei nr. 3, tel. 0244 519 475
Librăria *Cărturești*, Afi Palace Ploiești, Parter, str. Calomfirescu nr. 2, tel. 0734554 446

SIBIU

Librăria *Humanitas „Constantin Noica"*, str. Nicolae Bălcescu, nr. 16, tel. 0269211434
Librăria *Habitus*, Piața Mică nr. 4, tel. 0269 250 383

SUCEAVA

Librăria *Cărturești*, Calea Unirii, nr. 22, Iulius Mall, tel. 0330803086

TIMIȘOARA

Librăria *Humanitas „Emil Cioran"*, str. Mercy nr. 1, tel/fax. 0256433180
Librăria *Cărturești Mercy*, str. Mercy nr. 7, tel. 0356 458210
Librăria *Esotera*, str. Lucian Blaga nr. 10, tel. 02564311340
Librăria *Cărturești*, str. Demetriade nr.1, extindere Iulius Mall, et. 1, tel. 0356459855: 0732003007

Librării ON-LINE

www.euroinst.ro
www. librarie.net
www.librariaeminescu.ro
www.libris.ro
www.emag.ro
www.cartedesucces.ro
www.edicart.ro
www.elefant.ro
www.carturesti.ro
www.extracarti.ro
www.humanitas.ro

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMICA

Pornind de la corpusul frazeologiei alimentației, cercetarea de față propune posibile răspunsuri la complexele probleme legate de „idiomaticitate", „figurativitate" și „motivație culturală", luând în considerare ajutorul oferit lingvisticii de noile tehnologii în materie. Interpretarea frazeologiei alimentației omului privită ca reflex al culturii, pe terenul lexicografiei, dar și al pragmaticii discursului, probează capacitatea acestor structuri de a pune în relief, dintr-o perspectivă complexă, antropologică, istorică, stilistică și comparatistă, cadre cognitive și modele culturale fixate în limbă.

Sintetizând concepția autoarei cu privire la frazeologie ca reflex al culturii, *Bucate din bătrâni* se bazează pe o documentare cu aspirații de exhaustivitate în ceea ce privește limbajul popular, coroborând date din surse lexicografice, etnografice, de antropologie culturală, cu rezultate din investigații de teren, întreprinse de autoare într-o echipă interdisciplinară pe care a și condus-o.

Stelian Dumistrăcel

• Frazeologia ca reflex al culturii • Exegeze lexicografice privind frazeologia • Discurs gastronomic între șablon și expresivitate • Corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație (CLIRA)

ISBN 978-606-24-0234-1
9 786062 402341
www.euroinst.ro

INSTITUTUL EUROPEAN

8

Scanned with OKEN Scanner